

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
«MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ»

Əlyazması hüququnda

_____Rüstəmli Tərlan İbrahim Qızı_____ \

«MÜASİR DÖVRDƏ İNNOVASİYALI İNKİŞAF MODELİNƏ
KEÇİDİN DÖVLƏT MEXANİZMİ»
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İstiqamətin şifri və adı: 060404

İqtisadiyyat

İxtisaslaşma:

İqtisadiyyatın tənzimlənməsi

Elmi rəhbər:

(A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad)

_____dos.A.K.Əmiraslanov_____

Magistr proqramının rəhbəri:

(A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad)

dos. Mahmudova İ.M.

Kafedra müdiri:

(A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad)

i.e.d., prof. Əhmədov M.A.

BAKI - 2016

M Ü N D Ə R İ C A T

GİRİŞ		3-7
I FƏSİL	MÜASİR DÖVRDƏ İNNOVASİYALI İNKİŞAF MODELİNƏ KEÇİDİN TƏMİN EDİLMƏSİNİN DÖVLƏT MEXANİZMİNİN ELMİ-NƏZƏRİ ƏSASLARI	8-39
1.1.	İnnovasiyalı inkişaf modelinin nəzəri-metodoloji əsasları	8-18
1.2.	İnnovasiyalı inkişaf modelində innovasiya layihələrinin investisiya cəlbediciliyə konseptual baxışlar	18-28
1.3.	İnnovasiyalı inkişaf modelində innovasiya yönümlü investisiyaların stimullaşdırılmasının dövlət mexanizmində xarici təcrübədən istifadə imkanları	28-39
II FƏSİL	RESPUBLİKADA İNNOVASİYALI İNKİŞAF MODELİNƏ KEÇİDİN DÖVLƏT MEXANİZMİNİN TƏHLİLİ	40-74
2.1.	Müasir dövrdə Azərbaycanda innovasiyalı sosial-iqtisadi inkişafın, əlverişli investisiya mühitinin, makroiqtisadi təhlilili	40-65
2.2.	Azərbaycanında iqtisadi inkişafın xarakteri və dinamikasının dövlətin innovasiya-investisiya siyasətindən asılılığının dəyərləndirilməsi	65-74
III FƏSİL	MÜASİR DÖVRDƏ İNNOVASİYALI İNKİŞAF MODELİNƏ KEÇİDİN DÖVLƏT MEXANİZMİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTIQAMƏTLƏRİ	75-91
3.1.	İnnovasiyalı inkişaf modelinə keçiddə investisiya amilinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri	75-82
3.2.	İnnovasiyalı inkişaf modelinə keçidin dövlət mexanizminin əsas prioritetləri	82-91
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR		92-95
İSTİFAGƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT		96-99

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. İqtisadi hadisə və proseslərin məzmununda və miqyasında baş verən keyfiyyət dəyişiklikləri onlara yanaşmada yeni tarixi-iqtisadi reallıqları meydana çıxarır. Belə ki, konkret iqtisadi şəraitdə mövcud problemin həlli baxımından effektiv hesab olunan vasitə, dəyişən sosial-iqtisadi şəraitin təsiri nəticəsində yeni keyfiyyət əlaməti aspektindən qiymətləndirilir. Bazar ənənələrinə malik ölkələrdə bu obyektiv reallıq, problemlərin həllinə yanaşmada yeni iqtisadi düşüncə tərzinin formalaşmasında irəli gəlmiş halda, iqtisadi sistemi transformasiyaya məruz qalan dövlətlərdə fərqli əlamətlərlə müşahidə olunur. Bu zaman həyata keçirilən iqtisadi islahatlar müxtəlif sahələrdə investisiya qoyuluşlarının reallaşdırılmasını zərurətini meydana çıxarır. Lakin, istənilən halda milli iqtisadiyyata xarici mühit amillərinin təsirinin mövcudluğu keyfiyyətcə yeni yanaşmanı şərtləndirir.

Müasir dövrdə iqtisadi nailiyyətlərin əldə olunması hər bir ölkə iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətliliyindən əhəmiyyətli dərəcədə asılılığı danılmaz faktır. Bu amil qloballaşmanın dərinləşdiriyi bir şəraitdə öz əhəmiyyətini bir daha artırmaqdadır. Belə ki, yüksək rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyata malik ölkələr beynəlxalq bazara güclü və daha çox fayda əldə edən subyekt kimi qoşulduğu halda, müvafiq parametr üzrə zəif olan ölkələr isə əksər hallarda istehlakçı qismində iştirak edirlər.

Ölkə iqtisadiyyatının rəqabətqabiliyyətliliyi isə şübhəsiz ki, onun əsasını təşkil edən elementlərin rəqabətqabiliyyətliliyi ilə şərtlənir. Burada xüsusi diqqət yetirilən məqam, iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyinin hansı vasitələrdən istifadə edilməsi ilə təmin olunmasından ibarətdir. Bu baxımdan innovasiya fəaliyyəti bütün səviyyələrdə ön plana çıxmış olur. Beynəlxalq bazarlarda iştirak payına görə nisbətən kiçik dövlətlərin müvafiq məkanda iştirakının dayanıqlılığının təmin olunması aspektindən isə innovasiya obyektiv xarakter daşıyır.

İqtisadi inkişaf prosesləri müxtəlif dövrlər ərzində fərqli amillərin təsiri altında dinamik xarakter qazanmışdır. Müasir dövrdə makroiqtisadi tarazlığın, həmçinin davamlı iqtisadi inkişafın əsasını təşkil edən, eyni zamanda istər bütöv-

lükdə dövlətin, istərsə də təsərrüfat subyektlərinin rəqabət mübarizəsində dayanıqlığını təmin edən əsas element kimi məhz innovasiya çıxış etməkdədir. Belə ki, müxtəlif sahələrdə innovasiyaların tətbiq edilməsi vasitəsilə əmək məhsuldarlığının səviyyəsini yetərinə yüksəldə bilən dövlət, dünya bazarında rəqabət prosesinin aktiv iştirakçısına çevrilə bilər. Onun hansı səviyyədə təmin olunması isə bilavasitə innovasiyaların mənimsənilməsi səviyyəsindən asılıdır.

Mövzunun aktuallığını şərtləndirən digər amil innovasiyanın sahibkarlıq fəaliyyəti üçün əsas yaratma qabiliyyətinə malik olmasıdır. Yəni, sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi baxımından irəli sürülən yeni iş təşəbbüsü əslində bir yeniliyin, başqa sözlə innovasiyanın həyata keçirilməsinə yönəlik proses nəticəsində meydana çıxır. Deməli, innovasiya bir fəaliyyət növü kimi nəinki iqtisadiyyatın keyfiyyət göstəricilərinin təkmilləşdirilməsinə xidmət edir, eyni zamanda yeni fəaliyyət mühitü yaradır. Bu baxımdan, investisiyaların innovasiya yönümlüliyünün təmin olunması yollarının tədqiq edilməsi, həmçinin onun əsasında sosial-iqtisadi səmərəlilik problemlərinin geniş planda tədqiq edilməsi işin ana xəttini təşkil edir.

Dissertasiya işinin məqsədi və vəzifələri. Dissertasiya işinin məqsədi Azərbaycan Respublikasında investisiyalardan istifadənin mövsud vəziyyətinin tədqiq edilməsi, onların innovasiya xarakterliliyinin təmin olunması əsasında sosial-iqtisadi səmərəliliyin yüksəldilməsi üçün kompleks tədbirlərin işlənməsi və bu vəzifənin praktik reallaşdırılması baxımından yeridilən iqtisadi siyasətin rolun araşdırılmasıdır.

Dissertasiya işində qarşıya qoyulan məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı **vəzifələrin** yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- innovasiya yönümlü investisiya qoyuluşlarının xarakterik xüsusiyyətlərini səciyyələndirmək və onların zəruriliyini əsaslandırmaq;
- Azərbaycan Respublikasında investisiya qoyuluşlarının, o cümlədən də innovasiya yönümlü investisiyaların reallaşdırılmasının normativ-hüquqi mexanizmini araşdırmaq;
- innovasiya yönümlü investisiyanın stimullaşdırılması sahəsində xarici

təcürbədən istifadə imkanlarını tədqiq etmək;

– Azərbaycan iqtisadiyyatında reallaşdırılan investisiyaların sahələrarası strukturunun və istiqamətlərinin mövcud vəziyyətini təhlil etmək;

– investisiya qoyuluşları və makroiqtisadi göstəricilər arasında əlaqələri qiymətləndirmək;

– iqtisadiyyatın struktur təkmilləşdirilməsində investisiyalardan istifadənin istiqamətlərini müəyyən etmək;

– milli innovasiya sisteminin formalaşdırılmasının və onun fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi aspektlərini ölkə timsalında tədqiq etmək;

– innovasiya yönümlü investisiyanın stimullaşdırılması sahəsində xarici təcrübədən istifadə istiqamətlərini müəyyənləşdirmək;

Tədqiqatın predmeti və obyekt. Tədqiqatın **predmeti** Azərbaycan iqtisadiyyatında reallaşdırılan investisiya qoyuluşlarının sosial-iqtisadi səmərəliliyinin müəyyənləşdirilməsi əsasında onun ölkənin rəqabətqabiliyyətliliyinə təsirinin qiymətləndirilməsi, **obyekt** isə respublika iqtisadiyyatında reallaşdırılan investisiya fəaliyyətinin göstəriciləridir.

Araşdırmalar göstərir ki, innovasiya cəmiyyətin mütəmadi olaraq artan tələbinin ödənilməsində əlverişli şəraiti təmin edən və həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinin bir elementi olmaqla yanaşı, insanların daha öncə edə bilmədiklərini reallaşdırmağı imkan verən vasitədir. Bu baxımdan, müasir dövrdə iqtisadi fəaliyyətdə yeni texnologiyaların və sürətlə dəyişən tələbin ödənilməsinə cavab verəcək yeni məhsulların yaradılmasının zəruriliyi, innovasiyanın rolunu daha da artırır. Yəni innovasiya yalnız iqtisadi artımın sürətləndirilməsi baxımından deyil, iqtisadi inkişafın istiqamətinin dəyişdirilməsi və həyat standartlarının yaxşılaşdırılması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Digər tərəfdən, innovasiya fəaliyyəti nəticəsində əldə edilən yeni texnologiyalar sayəsində təbii ehtiyatların uzun müddətə qorunması, ətraf mühütün mühafizəsi və s. bu kimi sosial-iqtisadi xarakterli problemlərin effektiv həlli baxımından əlverişli zəmin yaranır. Innovasiya yönümlü investisiyaların belə müsbət təsir effekti yaratması baxımından o, dissertasiya işinin tədqiqat obyektini təşkil etmişdir.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsasını iqtisad elminin klassiklərinin və müasir görkəmli nümayəndələrinin ümumilikdə investisiya qoyuluşları, onların cəlb olunması, istiqamətlərinin və səmərəliliyinin müəyyənləşdirilməsi haqqında nəzəri müddəaları, Azərbaycan iqtisadçı alimlərinin və praktiklərinin investisiya fəaliyyəti sahəsində elmi-tədqiqat əsərləri, habelə dissertasiya işinin mövzusu ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikasının qanunları, həmçinin hökumətin bu mövzuya uyğun məsələlərlə əlaqədar olaraq qəbul etdiyi digər normativ-hüquqi aktlar təşkil edir.

Tədqiqatın informasiya bazasını Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin, İqtisadiyyat Nazirliyinin, Maliyyə Nazirliyinin, Mərkəzi Bankının illik hesabatları, Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin illik məcmuələri və ixtisaslaşmış qrupların materialları təşkil etmişdir.

Tədqiqatın **elmi yeniliyi** aşağıdakılardan ibarətdir:

- ümumilikdə innovasiya yönümlü investisiya qoyuluşlarını şərtləndirən amillər sistemləşdirilmiş və müasir dövrdə zəruriliyi əsaslandırılmışdır;
- investisiya iqliminin formalaşmasına təsir göstərən amillər respublika təmsalında təhlil olunmuş və xarakterik risklər müəyyənləşdirilmişdir;
- investisiya qoyuluşları və makroiqtisadi göstəricilər arasında əlaqələrin mövcud vəziyyəti təhlil olunmuş və iqtisadi-riyazi modelləşdirmədən istifadə edilməklə qiymətləndirilmişdir;
- iqtisadiyyatın struktur təkmilləşdirilməsində investisiyalardan istifadənin prioritet istiqamətləri və bu aspektdə milli innovasiya sisteminin formalaşdırılmasının zəruriliyi əsaslandırılmışdır;
- investisiya qoyuluşlarının innovasiya yönümünün stimullaşdırılması sahəsində xarici təcrübədən istifadə istiqamətləri göstərilmişdir;
- neft gəlirlərinin ölkə iqtisadiyyatının strukturunun təkmilləşdirilməsinə təsir imkanları və onun inkişaf istiqamətləri əsaslandırılmışdır.

Dissertasiya işinin nəzəri və əməli əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, tədqiqatın əsaslandırılmış nəticələrindən respublika iqtisadiyyatının struktur təkmilləşdirilməsində, eləcə də onun kompleks inkişafında mühüm əhəmiyyətə malik olan

investisiyaların cəlb olunması, onlardan istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi sahəsində mövcud ehtiyatların aşkara çıxarılması və istifadəsi üzrə müvafiq dövlət orqanları tərəfindən istifadə oluna bilər.

I FƏSİL MÜASİR DÖVRDƏ İNNOVASİYALI İNKİŞAF MODELİNƏ KEÇİDİN TƏMİN EDİLMƏSİNİN DÖVLƏT MEXANİZMİNİN ELMİ-NƏZƏRİ ƏSASLARI

1.1. İnnovasiyalı inkişaf modelinin nəzəri-metodoloji əsasları

Müasir şəraitdə investisiya qoyuluşları iqtisadi fəaliyyəti mühüm elementlə-rindən biri hesab olunur. Ümumilikdə, investisiya pul vəsaiti, məqsədli bank əmanətləri, pay, qiymətli kağız, texnologiya, avadanlıq, lisenziya, ticarət nişanları, kreditlər, mülkiyyət hüquqları, intellektual sərvətlər və sahibkarlıq fəaliyyəti obyektlərinə yönəldilən digər qiymətli formalarında təzahür edir. Müxtəlif sub-yehtlər tərəfindən həyata keçirilməsinə baxmayaraq, nəticədə investisiya qoyuluş-ları dövləti maraqların reallaşdırılmasına xidmət edir. Bununla belə investisiyanın geniş əhatə dairəsinə malik olması, onun məzmununa dair müxtəlif nəzəri yanaşmaların formalaşmasına səbəb olmuşdur. Məsələn, investisiya yeni maddi, qeyri-maddi və maliyyə ehtiyatlarının əldə olunması üçün mövcud resursların istifadə olunmasını xarakterizə edir. Daha geniş mənada isə investisiyalar iqtisadi artımı, həmçinin ölkədə iqtisadi inkişafın əldə olunması məqsədi ilə zəruri maliyyə ehtiyatlarının formalaşması mexanizmini təmin edən iqtisadi vasitə kimi də xarak-terizə oluna bilər. Mühasibat nöqtəyi nəzərindən investisiya təsərrüfat fəaliyyəti sferasında bütün növ aktivləri, o cümlədən maliyyə və real kapitalı əks etdirir. Real kapital formasında çıxış edən investisiyalar kapital formalı və ya qeyri-maliyyə aktivləri kimi səciyyələndirilir ki, onlar da əsasən əsas fondların təkrar istehsalına və yeniləşdirilməsinə istiqamətlənir. Əksər hallarda investisiya dedikdə məhz bun-lar nəzərdə tutulur. Başqa sözlə desək, real kapital formasında investisiya birbaşa təkrar istehsal, əsas fondların yaradılmasına və ya yeniləşdirilməsinə yönəldilir.

Maliyyə kapitalı formasında çıxış edən investisiyalara gəldikdə isə onlar qiy-mətli kağızlar və kreditlər formasında təzahür edən maliyyə vəsaitini xarakterizə edir. Maliyyə kapitalı formasında investisiyaların reallaşdırılmasında onların bir hissəsi dərhal, digər bir hissəsi isə müəyyən müddətdən sonra real kapitala çevrilir. Lakin, təcrübədə maliyyə kapitalının real kapitala çevrilməməsinə də rast gəlinir. Alınmış və ya buraxılmış qiymətli kağızlar bu qəbildən olan investisiyalardır.

Başqa sözlə, maliyyə kapitalı formasında investisiya gələcəkdə ölkənin real kapital formasında investisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsi vasitəsi rolunu oynayır. Investisiya həmçinin pul yatırmaqla onun dəyərini saxlamaq, artırmaq və ya gəlirliliyinin təmin olunması üçün istifadə olunan alət kimi də dəyərləndirilir. Belə ki, sərbəst pul kütləsi investisiya hesab edilmir. Ona görə ki, inflyasiya nəticəsində nəqd pul kütləsi heç bir gəlir gətirməyi təmin edə bilmədən dəyərini itirə bilər. Əgər eyni məbləğdə pul sərbəst, deyil hansısa bankda yerləşdirilmiş olarsa, artıq o investisiya kimi dəyərləndirilir və müəyyən gəlir gətirməsini təmin edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, müasir şəraitdə inkişaf etmiş maliyyə institutlarının investisiyaların artım tempinə yüksək təsir imkanları mövcuddur. Lakin, bir qayda olaraq bu iki formada təzahür edən investisiyalar bir birinin tamamlayıcısıdır. Məsələn, bir firma yeni istehsal obyektinin tikilməsi məqsədilə müəyyən vəsaitə ehtiyac duyar. O, bu zaman investisiyaların maliyyələşdirilməsini qiymətli kağız satışı hesabına həyata keçirir. Bu zaman qiymətli kağızların alınması alıcılar üçün maliyyə investisiyası rolunu oynayır. Onlar sahib olduqları qiymətli kağızları digərlərinə satmaqla müəyyən mənfəəti təmin edirlər. Nəticədə əldə olunan vəsait tikilən istehsal obyektinin mülkiyyətçisinə birbaşa mənfəət gətirməsə də, real investisiyaların artımı üçün cəlbədicə stimulyar yaratmış olur.

Makroiqtisadi inkişaf təmini olunması baxımından investisiya ikili rol oynayır. Belə ki, məcmu xərclərin mühüm komponenti olan investisiyanın dinamikası birbaşa məcmu tələbə böyük təsir göstərir. Qeyd edək ki, məcmu tələbin dəyişməsi, son nəticədə məşğulluğun səviyyəsinə təsirdə öz əksini tapır. Bununla yanaşı olaraq, investisiyalar kapital yığılmasına gətirib çıxarır. Yəni, əsas fondların artımı son nəticədə ölkənin uzunmüddətli iqtisadi inkişafını təmin edir. Başqa sözlə, investisiya qısa dövrdə məcmu tələbə və kapitalın formalaşması ilə uzunmüddətli iqtisadi inkişafa təsir imkanına malik olmuş olur. Investisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsinin zəruriliyini müxtəlif amillər şərtləndirə bilər.

Ümumilikdə həmin amilləri aşağıdakı üç əsas qrupa ayırmaq mümkündür:

- mövcud maddi-texniki bazanın yenilənməsi;
- istehsal fəaliyyəti sferasının genişləndirilməsi;

– yeni fəaliyyət növlərinin mənimsənilməsi.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu istiqamətlər ayrı-ayrılıqda spesifik xüsusiyyətlərə malik olmalarına baxmayaraq, nəticə etibarilə onlar istehsal fəaliyyətinin cəmiyyətdə artan tələbatın ödənilməsi sahəsində proporsionallığın təmin olunmasına imkan yaradır. Yuxarıda qeyd olunan istiqamətlər üzrə investisiyalar özlüyündə aşağıdakı kimi qruplaşdırıla bilər:

- istehsalın genişlənməsi və modernləşdirilməsinə yönəldilən investisiyalar;
- istehsal infrastrukturunun yaradılmasına yönəldilən investisiyalar;
- mal-material ehtiyatlarının yaradılmasına yönəldilən investisiyalar;
- sosial infrastrukturun yaradılmasına yönəldilən investisiyalar;
- işçi heyətinin hazırlanması və yenidən hazırlanmasına yönəldilən investisiyalar;
- ETT-yə yönəldilən investisiyalar və s.

Investisiya resursları mahiyyətcə əmtəə olmaqdan əlavə, təkrar istehsalın bütün mərhələlərinə xidmət edir. Bununla əlaqədar o xüsusi struktura və qiymətə malik olur. Investisiya resursları istənilən formada (pul, qiymətli kağız, layihələr, lisenziyalar, material dəyəri və s.) təqdim oluna bilər. Bu zaman onların qısa müddət ərzində likvidliyi, investisiya olmaq qabiliyyəti təmin olunmalıdır. Başqa sözlə, investisiya resursları milli gəlirin elə bir hissəsidir ki, cəmiyyət onu bilavasitə istehlak etmir, yığma yönəldir. Bu hissənin dəyəri istehlak mallarının dəyəri ilə deyil, investisiya dəyəri ilə müəyyənləşdirilir. Investisiya fəallığının yüksəlməsi üçün əhali gəlirlərinin və yığma meylliliyin artması mühüm əhəmiyyətə malikdir.

İqtisadi sistemlərdə investisiyaların yerinə yetirdiyi funksiyalara əsas kapitalın artımı və keyfiyyətcə təkmilləşdirilməsinin mikro və makro səviyyələrdə təmin olunması, mütərəqqi struktur dəyişikliklərinin dəstəklənməsi və müxtəlif səviyyələrdə istehsalın səmərəliliyinin elmi-texniki nailiyyətlər bazasında reallaşdırılması aid edilir.

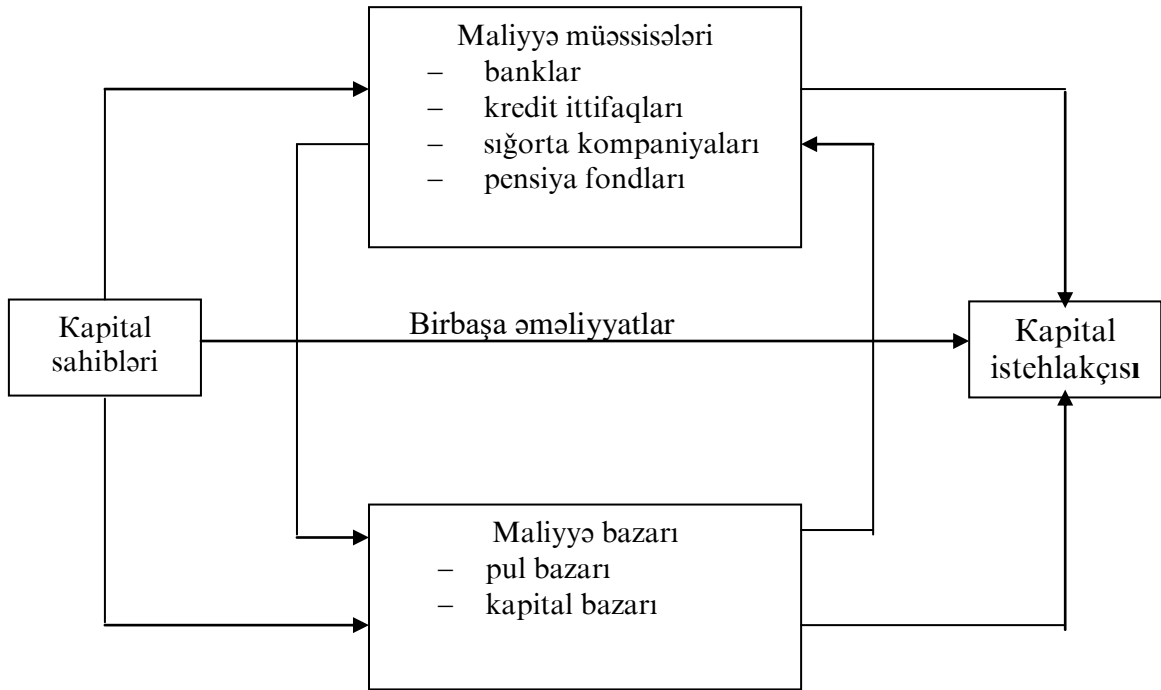
Investisiya qoyuluşunu praktik olaraq reallaşdıran subyektlər investorlar adlandırılır. Investisiyaların xarakterinə və mülkiyyətin formasına görə investorlar fərdi və institusional investorlara ayrılır. Fərdi investorlar öz vəsaitləri hesabına

investisiya fəaliyyətini həyata keçirməklə öz maddi maraqlarını güdürlər. Onlar malik olduqları sərbəst vəsaitdən istifadə etməklə əlavə gəlir götürmələrini başlıca amal kimi dəyərləndirirlər. Fərdi investorlar öz kapitallarını müstəqil surətdə idarə etməklə investisiya fəaliyyətini həyata keçirdikləri halda, institusional investorlar başqalarının vəsaitlərinin idarə olunması nəticəsində gəlir əldə edənlərdir. Adətən maliyyə institutlarının, yəni bankların, sığorta kompaniyalarının, xüsusi fondların həmçinin bəzi hallarda fiziki şəxslərin təklifləri nəticəsində institusional investorların fəaliyyəti təşkil olunur. Yəni, institusional investorlar öz kapitallarını cəlb olunmuş müştərilərdən və ya əmanətçilərdən formalaşdırırlar. Onların əsas fəaliyyəti qiymətli kağızlar bazarıdır. Eyni zamanda maddi investisiya fəaliyyəti ilə məşğul olan institusional investorlara da rast gəlinir.

Investisiya fəaliyyəti uzunmüddətli vəsait qoyuluşu olmaqla həm ölkə daxilində, həm də onun hüdudları xaricində mənfəət əldə etmək məqsədilə yeni müəssisələrin yaradılmasına, mövcud müəssisələrin modernləşdirilməsinə, yeni texnologiyaların mənimsənilməsinə yönəldilmiş fəaliyyəti xarakterizə edir. Qeyd edək ki, uzunmüddətli investisiya qoyuluşları həyata keçirilən zaman investorlar, gələcəkdə mənfəət əldə etmək məqsədilə pul ehtiyatlarından imtina edirlər. Alınan mənfəət isə tez əldə olunmur. O, adətən xərclər başa çatdıqdan sonrakı dövrə təsadüf edir.

Müasir iqtisadi ədəbiyyatlarda geniş yer tapmış investisiya prosesi və əsaslı vəsait qoyuluşunun dövriyyəsi anlayışının araşdırılmasına geniş yer verilir. Belə ki, əsaslı vəsait qoyuluşunun dövriyyəsi dedikdə, qoyulan vəsaitin ayrı-ayrı mərhələləri üzrə hərəkətinin və ya xərcin həyata keçirilməsindən başlayan vaxtdan, onun tam qaytarılmasına qədər olan müddət dövr etmə müddəti kimi başa düşülür. Investisiya prosesi investisiya qoyuluşunun reallaşdırılmasıdır [47, 53]. Investisiya prosesi layihələndirmədən və tikinti mərhələsindən başlayaraq obyektin istismara verilməsinə qədər keçən müddəti əhatə edir. Bununla belə, qəbul olunmuş yanaşmaya əsasən investisiya prosesi onu təklif edənlərlə (kimin sərbəst investisiya resursu varsa), tələb edənlər (investisiyalara ehtiyacı olanlar) arasında əlaqələndirmə mexanizmini formalaşdırır. Hər iki tərəf adətən xüsusi institutlarda və ya maliyyə bazarında qarşılaşırlar. Deyilənlərin daha aydın olması baxımından,

investisiya prosesi sxem 1.1-də əks etdirilmişdir:

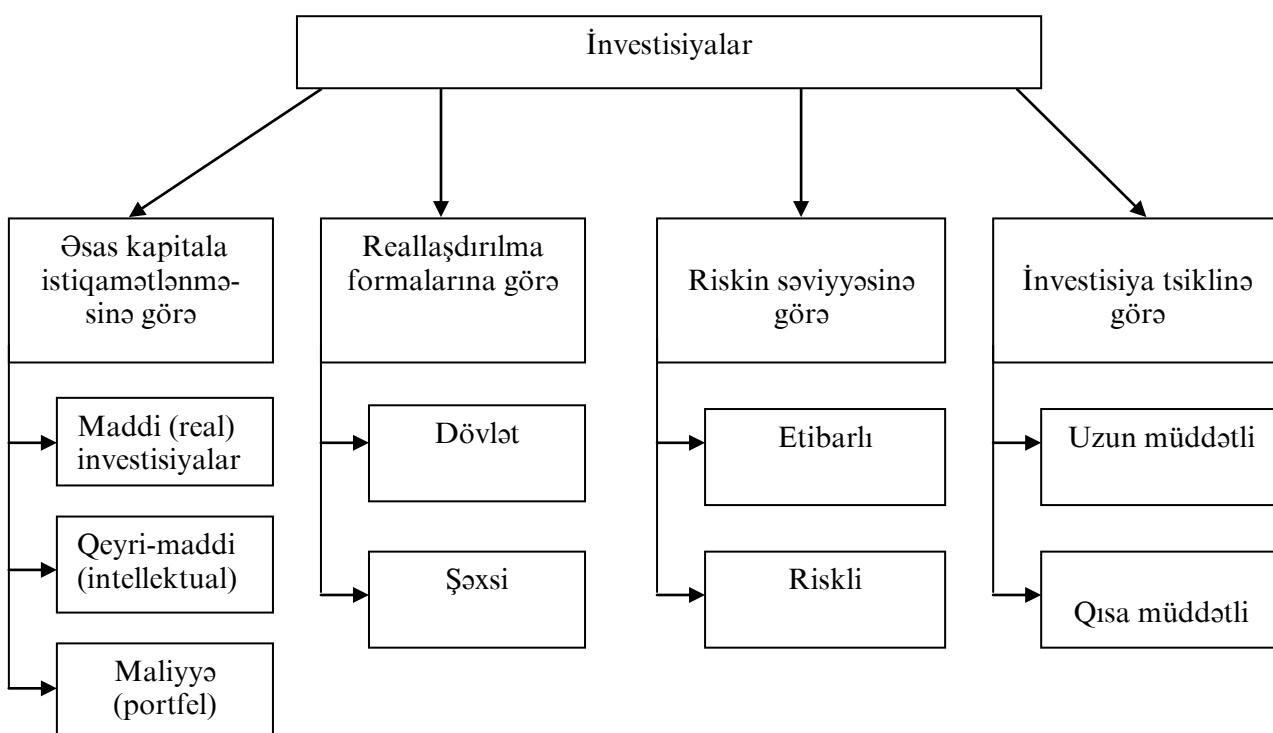

Sxem. 1.1 Investisiya prosesi və onun iştirakçıları

Investisiyanın xüsusi əhəmiyyəti istehsalın perspektiv strukturunun formalaşdırılmasında və sosial məqsədlərin həyata keçirilməsində özünü göstərir. Belə ki, dövlətin həyata keçirdiyi investisiya siyasəti kapital qoyuluşlarının prioritet istiqamətlərini müəyyən edir. Məhz bu amil iqtisadiyyatın səmərəliliyinin yüksəldilməsində başlıca rol oynayır. Eyni zamanda ölkə iqtisadiyyatının səmərəli inkişafının, onun ayrı-ayrı regionlarının, sahələrinin və yeni mülkiyyət formalarının yaranması investisiya siyasətinin xarakteri ilə müəyyən olunur. Belə ki, müasir dövrdə investisiya siyasətinin başlıca məqsədi iqtisadiyyatın inkişafının intensiv yolunun, məsrəflərin səviyyəsinin azaldılması ilə müşaiət olunan istehsal potensialının və fəaliyyət göstərən əsas istehsal fondlarının istifadəsinin genişləndirilməsinə qoyuluşların artırılmasıdır.

Müasir dövrdə investisiyalar müxtəlif kriteriyalara görə də fərqləndirilir. Bu kriteriyalar arasında ən mühüm olanları investisiya qoyuluşunun kapitala yönəldilməsinə görə, onun reallaşdırıldığı zaman meydana çıxan risklərin səviyyəsinə görə, həmçinin investisiya tsiklinin davam etməsinə və reallaşdırılma subyektinə (investor kimi çıxış edən) görə olan kriteriyalar hesab edilir. Qeyd edək ki, yuxarı-

da sadalanan hər bir kriteriya üzrə investisiyaların konkret növləri fərqləndirilir ki, onlar da xarakterik xüsusiyyətlərə malik olmaqla qruplar formalaşdırır. Deyilənlər daha aydın formada sxem 1.2-də əks etdirilmişdir:

Sxem 1.2 Müxtəlif kriteriyalar üzrə investisiyanın növləri

Müxtəlif tarixi mərhələdə mövcud olan iqtisadi reallıq, o cümlədən keçid iqtisadiyyatı investisiya fəaliyyətinin formalaşmasına və inkişafına xüsusi yanaşma tələb edir. Bu istiqamətdə başlıca yeri qeyri-dövlət investorları tutur. Onlar cəlb olunmuş vəsaitlər hesabına iqtisadiyyatın bu və ya digər sahələrinə yatırımlar etməklə yanaşı, eyni zamanda müxtəlif maliyyə bazarlarında əməliyyatları həyata keçirirlər. Bu aspektdən investisiyalar birbaşa və portfel investisiya olmaqla da fərqləndirilir. Birbaşa investisiyalar sahibkar kapitalının investisiyalaşan obyektin idarəetmə baxımından tam nəzarətə götürülən hissəsini təşkil edir. Beynəlxalq statistikada bu müştərək və ya səhmdar kapitalının azı 25 faizinə sahibliklə xarakterikdir. Sahibkar kapitalının qalan hissəsi yalnız mənfəət əldə etmək məqsədi daşıyırsa beynəlxalq kredit kimi portfel investisiya adlanır. Başqa sözlə, portfel investisiya investisiyalaşan obyektin idarəedilməsi baxımından iştirak hüququnu təmin etmiş olur. Dar mənada sonuncu qoyuluşlar qiymətli kağızlar, xü-

susən istiqraz və səhmlər çeşidini əhatə etməklə müddəti, gəliri və riskləri balanslaşdıran investisiya portfelini formalaşdırır. Daha geniş mənada pul vəsaitləri, kredit, qiymətli kağız, daşınan və daşınmaz əmlak, intellektual mülkiyyət və digər dəyərlər formasında qoyuluşlar bütün aktivləri əhatə edərək mühasibat, əsas fondların yeniləşməsini və təkrar istehsalını stimullaşdıranlar isə iqtisadi investisiyalar adlanır.

Qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadi inkişafın təmin olunması istiqamətində investisiyanın səmərələşdirici rolunun müəyyən edilməsi baxımından bir sıra nəzəri fikirlər formalaşmışdır. Belə ki, hələ neoklassik nəzəriyyə tərəfdarları şəxsi yığımların formalaşması qanunauyğunluqlarını, investorların davranışı və investisiya qərarlarının verilməsi motivlərini əsaslandırmışlar. Məşhur ABŞ iqtisadçısı, Nobel mükafatı laureatı Ceyms Tobin portfel investisiyaların seçilməsi nəzəriyyəsini işləyib hazırlamışdır. Onun fikrincə, investorlar daha yüksək riskli fəaliyyətlə az riskli fəaliyyəti optimal uzlaşdırmağa çalışırlar ki, həyata keçirdikləri qoyuluşlarda tarazlığa nail olsunlar. Bununla yanaşı olaraq o, investisiya qoyuluşlarının iqtisadi inkişaf baxımından əldə olunan nəticələrin məsrəflərlə müqayisə olunmadığı müəyyən həddə qədər həyata keçirilməsini məqsəduyğun hesab edirdi.

Investisiya qoyuluşlarına həlledici əhəmiyyət verən nəzəriyyə məşhur ingilis iqtisadçısı C.M. Keynsin iqtisadiyyatı tənzipləmək üçün irəli sürdüyü nəzəriyyə olmuşdur. Dövlətin iqtisadiyyata aktiv müdaxiləsinə üstünlük verən Keyns iqtisadi inkişaf və sabitliyə nail olmaq istiqamətində investisiya qoyuluşlarına xüsusi əhəmiyyət vermişdir. Onun fikrincə, məhz investisiya qoyuluşlarının həcmində baş verən dəyişiklik iqtisadi aktivliyin təkanverici qüvvəsidir. Başqa sözlə, investisiyaların səmərəliliyi, onlardan gözlənilən gəlir və həmin gəlirin həcmi nə qədər yüksək olarsa istehsalın miqyası və templəri də bir o qədər yüksək olar. Keyns XX əsrin əvvəllərində bütün qərb dünyasını bürüyən iqtisadi böhranın, işgüzar dairələr tərəfindən reallaşdırılan investisiya qoyuluşlarının həcmnin zəruri həddə olmamasının, yaxud da investisiyaların çatışmamasının nəticəsi kimi qiymətləndirirdi. O, investisiyaların səviyyəsinə bir çox amillərin, məsələn yığıma olan meylin

(hansı ki, vaxta və ölkələrə görə fərqlənir) təsir göstərməsini qeyd edirdi. Bu gəlirin o hissəsi hesab edilir ki, bilavasitə yığma yönəldilmişdir.

Təcrübə göstərir ki, investisiya qoyuluşlarının maliyyə və qeyri-maliyyə aktivləri formasında həyata keçirilməsi arasındakı münasibət məhz faiz dərəcəsindən asılıdır. Belə ki, əgər yüksək faiz dərəcəsi mövcuddursa, onda maliyyə qoyuluşlarının həcmi artır, əksinə aşağı səviyyəli faiz dərəcələrinin mövcudluğu şəraitində qeyri-maliyyə aktivlərinin artımı müşahidə olunur. Başqa sözlə desək, gələcək iqtisadi fəaliyyət baxımından əldə olunan gəlirin səviyyəsi faiz dərəcəsindən üstün olacaqdırsa, onda investisiyaların həcmi artacaqdır. Bu zaman investisiya qoyuluşundan əldə olunan gəlirin, faiz dərəcəsinə görə əldə olunan gəlirdən artıq olması, əmanət sahiblərini maksimum artıma meyl etməyə vadar edəcəkdir. Beləliklə, onlar son nəticədə əmanətlərinin real kapitalla çevrilməsində maraqlı olacaqlar. Faiz dərəcəsinin gəlirə nisbətən az olması isə kredit alınmalarına stimül yaradır. Hansı ki, həmin kreditlər bilavasitə investisiyalara yönəldilir.

Keyns tələbin artımına maneə törədən amillərdən biri kimi investisiya qoyuluşlarının səmərəliliyinin az olmasını göstərmişdir. Belə ki, yığılmış kapitalın həcmnin artması ilə mənfəət norması kapitalın məhsuldarlığının azalması qanununun təsiri altında aşağı düşür. Yəni, əgər mənfəət norması faiz normasından elə kəskin fərqlənmirsə, onda istehsalın genişləndirilməsindən və modernləşdirilməsindən yüksək gəlirin əldə olunması daha az cəzbedici olur. Buna görə də investisiya əmtəələrinə tələb aşağı düşür. Tədiyyə qabiliyyətli tələbin genişləndirilməsində həlledici rol oynayan investisiyaları Keynsə görə aşağıdakı yollarla artırmaq olar:

Birincisi, bankların və digər kredit təşkilatlarının kredit faizlərinin aşağı salınması vasitəsilə. Bu zaman qoyuluşların son səmərəliliyinin yüksəlməsinin təsiri altında investisiyalar artacaqdır.

İkincisi, dövlət xərclərini, yəni dövlət kapital qoyuluşlarını artırmaq və əmtəələrin dövlət tədarükünü genişləndirmək vasitəsilə.

Üçüncüsü, kapital qoyuluşlarının səmərəliliyinin yüksəldilməsilə. Bununla Keyns təsdiq edir ki, nəticədə istehsal genişlənəcək, əlavə işçilər cəlb olunacaq və işsizlik müəyyən mənada ixtisara düşəcəkdir.

Keyns nəzəriyyəsində multiplikator konsepsiyası mühüm rol oynayır. Belə ki, o investisiya qoyuluşu ilə milli gəlir arasında asılılığı aşkar etmiş və onu «multiplikator effekti» adlandırmışdır. Qeyd edək ki, investisiyanın multiplikator effekti müvafiq bir prinsip kimi də qiymətləndirilir. Multiplikator makroiqtisadi anlamda milli gəlirlə daha çox bağlı olan əmsal olmaqla yanaşı, gəlirin yüksəldilməsi ilə onu bəhrələndirən artım arasında mövcud olan münasibəti əks etdirir və istifadə olunmamış güclər olduğu zaman mövcud olur. Başqa sözlə, multiplikator milli gəlirin artımının investisiya artımından asılılığını göstərən əmsaldır. O, bu halda artır ki, istehlakçılar öz gəlir artımından istehlakı artırmaq üçün meylli olurlar, əksinə o zaman azalır ki, istehlakçılarda əmanət yığımına meyl güclənir.

Keynsin ardıcılıları onun müddəalarını və tövsiyyələrini tamamlayıb konkretləşdirmişlər. Məsələn, onlar multiplikator konsepsiyasına akselerator konsepsiyasını əlavə edirlər. Akselerator investisiyaların artımının gəlirlərin artımından asılılığını göstərir. Müasir Keynsçilər isə multiplikator və akseleratorun qarşılıqlı əlaqəsinə istinad edərək iqtisadiyyatın fasiləsiz, dinamik artım sxemini işləyib hazırlamışlar.

XX əsrin əvvəllərində amerikan iqtisadçısı Con Klark qeyd edirdi ki, investisiya qoyuluşlarının həcmi məhsul buraxılışının təsiri altında müəyyən olunur. Onun fikrinə əsaslanaraq belə aydın olar ki, investisiya qoyuluşlarının səviyyəsinin aşağı düşməsi iqtisadi inkişafın aşağı düşməsinə deyil, əslində iqtisadi inkişafın aşağı düşməsi investisiya qoyuluşunun səviyyəsinə öz təsirini göstərmiş olur. Lakin, burada indi də iqtisadçılar arasında kəskin mübahisəyə səbəb olan bir məsələ ortaya çıxır ki, o da investisiyaların həmişə maliyyələşdirilməsi üçün kifayət qədər vasitələrin mövcud olması fikrindən ibarətdir. Belə ki, aparılan araşdırmalar göstərir ki, istehsalın səviyyəsi işgüzar fəaliyyətin inkişafı istiqamətində investisiyaların dinamikasına öz təsirini göstərir.

Qeyd etmək lazımdır ki, investisiyaların dinamikasını bu istiqamətdə əks etdirən nəzəriyyələr əsasən akselerator prinsipinə əsaslanırlar. Bu prinsipə görə investisiyaların səviyyəsi məhz məhsul buraxılışı səviyyəsi ilə müəyyən olunur. Baş-

qa sözlə desək, investisiyaların səviyyəsi buraxılışın səviyyəsinin yüksək olduğu halda yüksək, az olduğu halda isə aşağı olacaqdır.

Investisiyalarla bağlı təklif iqtisadiyyatı tərəfdarlarının mövqeləri fərqli xarakter daşıyır. Onların fikrincə, vergilərin artması xərclərin və dolayısı ilə qiymətlərin artmasına gətirib çıxarır və nəticə etibarilə istehsalçıların büdcəsinə zərər vurur. Başqa sözlə, vergilərin artması «xərclərin inflyasiyasına» təkan verir. Yüksək vergilər yeni texnologiyaya, istehsalın təkmilləşdirilməsinə və investisiya qoyuluşlarının ləngiməsinə gətirib çıxarır. Onlar investisiya qoyuluşlarını stimullaşdırmaq məqsədilə vergilərin ixtisarı lehinə çıxış edirlər və əsasən sahibkarlığa, əmək haqqına və dividendlərə tətbiq edilən vergi dərəcələrinin aşağı salınmasını məqsəduyğun hesab edirlər. Vergilərin aşağı salınması sahibkarların gəlirlərinin artımına, faiz dərəcəsinin səviyyəsinin aşağı salınmasına və investisiyaların artmasına səbəb olar. Onlar öz mülahizələrində Laffer əyrisinə əsaslanırlar.

Ümumiyyətlə, geniş təkrar istehsal münasibətləri sistemində investisiyalar mühüm strukturyaradan funksiyanı yerinə yetirir. Başqa sözlə, iqtisadiyyatın gələcək inkişafı onun hansı sahəsinə vəsait qoyuluşundan asılıdır. Belə ki, milli gəlirin yığım fondunu artırmaqla istehsalın gələcək artımı baş verir. Onun hesabına yaranan investisiyaların paylaşdırılması nəticəsində isə geniş təkrar istehsal prosesinin səmərəliliyi təmin olunur. Bu zaman investisiyalar nə qədər səmərəlidirsə milli gəlirin artımı da o qədər yüksəkdir.

Beləliklə, yuxarıda investisiya qoyuluşları haqqında bəzi nəzəri məsələlərə diqqət yetirməklə və onları ümumiləşdirməklə belə nəticəyə gəlmək olar ki, hələ də milli iqtisadiyyatın formalaşmasında və onun inkişafında investisiyalar mühüm rola malikdir. Müxtəlif inkişaf mərhələlərində onların məhdudluğu isə həyata keçirilən investisiya qoyuluşlarından daha səmərəli istifadəni şərtləndirir ki, bu baxımdan da investisiya qoyuluşlarından səmərəli istifadə olunması obyektiv zərurətə çevrilir.

Ümumilikdə investisiya qoyuluşlarının reallaşdırılması baxımından əlverişli şəraitin təmin olunması daima dövlətin diqqət mərkəzində saxlanılır. Belə yanaşma ilk növbədə investisiya resurslarının məhdudluğundan irəli gəlir. Bu baxımdan,

dissertasiya işinin növbəti paraqrafı investisiya iqlimi və onu formalaşdıran amillərin xarakteristikasına həsr olunur.

1.2. İnnovasiyalı inkişaf modelində innovasiya layihələrinin investisiya cəlbediciliyinə konseptual baxışlar

Innovasiya yönümlü investisiya qoyuluşunun sosial-iqtisadi inkişafda törətdiyi pozitiv təsir effektlərinin daha aydın təsvir edilməsi baxımından, ilkin olaraq innovasiyanın məzmununun və onun spesifik xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi məqsədəuyğun olardı. Belə ki, innovasiyanın məzmunu ilə bağlı müxtəlif nəzəri yanaşmalar mövcuddur. Bu müxtəliflik ilk növbədə innovasiyanın məzmun baxımından geniş əhatə dairəsinə malik olmasından irəli gəlir.

Ümumilikdə, innovasiya elə bir yenilikdir ki, o praktiki fəaliyyətdə istifadə olunan bu və ya digər sahələrdəki məhsul və ya texnologiyaları inkişaf etdirir. Digər tərəfdən isə innovasiya cəmiyyətin qarşısına qoyduğu məqsədə çatmaq imkanını genişləndirməklə, əmək və kapital resursunu qoruyub saxlayır. Xüsusilə müasir istehsal münasibətlərində yeni texnologiyaların və sürətlə dəyişən tələb şərtlərinə cavab verəcək yeni məhsulların yaradılması gərəkliliyi, innovasiya məfhumunu daha da aktuallaşdırmışdır. Yeni innovasiya, sadəcə iqtisadi artım sürətinin artırılması baxımından deyil, iqtisadi inkişafın istiqamətinin dəyişdirilməsi və həyat standartları səviyyəsinin yaxşılaşdırılması baxımından da böyük əhəmiyyət kəsb edir. Yeni iqtisadi kateqoriya kimi “innovasiya” terminini elmi dövriyyəyə XX əsrin ilk onilliklərində avstriya, sonradan amerika alimi Jozef Şumpeter daxil etmişdir. J. Şumpeter ilk dəfə olaraq inkişafında dəyişikliklərin yeni kombinasiyaları məsələlərinə (daha doğrusu, innovasiya məsələlərinə) baxmış və innovasiya prosesinin tam təsvirini vermişdir. O, inkişafda beş dəyişikliyi fərqləndirmişdir:

- yeni texnikanın, texnoloji proseslərin istifadəsi;
- yeni xassələrə malik məhsulların tətbiqi;
- yeni xammalın istifadəsi;
- istehsal dəyişikliyi və onun maddi-texniki təchizatı;

– yeni satış bazarlarının meydana çıxarılması.

Onun fikrincə, iqtisadiyyatda mərkəzi fiqur novator-sahibkar olacaqdır. J. Şumpeterə görə, innovasiya-yeni növ istehlak mallarının, yeni istehsal və nəqliyyat vasitələrinin, bazarların və sənayedə təşkilati formaların tətbiqi və istifadəsi məqsədlə baş verən dəyişiklikdir. Özünün “Texniki inkişaf nəzəriyyəsi” əsərində J. Şumperter innovasiyaya texniki dəyişikliyin iqtisadi təsiri kimi baxmışdır. O, istehsal funksiyası çərçivəsində innovasiya sahibkarlığının mahiyyətini tapmağa cəhd etmiş və innovasiya prosesləri nəzəriyyəsinin əsaslarını tədqiq etmişdir. Yeniliyə texnologiyanın və idarəetmənin dəyişməsi kimi baxan alim innovasiya prosesində sahibkarın rolunu qeyd etmiş və onu ixtira ilə yenilik arasında əlaqələndirici adlandırılmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, bəzi hallarda yenilik və innovasiya anlayışlarını eyniləşdirilir. Lakin mahiyyət etibarilə yenilik və innovasiya spesifik xüsusiyyətlərə malikdir. Başqa sözlə desək, yenilik hər hansı fəaliyyət sferasında istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsi üzrə fundamental tətbiqi tədqiqatların nəticəsi olmaqla ixtira, kəşf, patent, əmtəə nişanı, səmərələşdirici təklif şəklində ola bilər. Innovasiya isə idarəetmə obyektində iqtisadi, sosial, ekoloji, elmi-texniki və digər növ səmərənin alınması məqsədilə yeniliklərin tətbiqinin son nəticəsidir. Innovasiya istehsal amillərinin yeni qaydada elmi-təşkilati kombinasiya edilməsi kimi də xarakterizə olunur. Innovasiyanın praktik reallaşması proses məzmununa malikdir. Bu baxımdan innovasiya və innovasiya prosesi anlayışları yaxın olsalar da eyni mənalı deyildir. Belə ki, innovasiya realizə olunan yeni və ya təkmilləşmiş məhsulda, həmçinin praktiki fəaliyyətdə istifadə olunan yeni və ya təkmilləşmiş texnoloji prosesdə özünü göstərən innovasiya fəaliyyətinin son nəticəsidir. Innovasiya prosesi isə tətbiq olunan yeniliklərin yaradılması, mənimsənilməsi və yayılmasıyla bağlıdır. Innovasiya prosesi təşkilatdaxili, təşkilatarası və genişlənmiş formada təzahür edir. Təşkilatdaxili innovasiya prosesi zamanı yenilik yaradılır, bir təşkilatın daxilində istifadə olunur, ancaq əmtəə forması almır. Təşkilatarası innovasiya prosesi o zaman meydana çıxır ki, yenilik alqı-satqı predmeti olub yaranması onun istifadəsindən ayrılır. Genişlənmiş innovasiya prosesi isə yeni

istehsalın yaradılmasını nəzərdə tutur. Bu da rəqabət şəraitində məhsulun keyfiyyətinin təkmilləşməsinə imkan verir. Innovasiya istehsal olunan məhsulun nomenklaturasının yeniləşməsinə, istehlakçının tələbatını təmin etməyə, təşkilatın gəlirinin maksimumlaşdırmaq məqsədiylə məhsulun keyfiyyətinin yüksəldilməsinə şərait yaradır.

Innovasiya cəmiyyətin mütəmadi olaraq artan tələbinin ödənilməsində əlverişli şəraiti təmin edən və insanların həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinin bir variantı olması ilə yanaşı, onların daha öncə edə bilmədiklərini reallaşdırmağa imkan verən vasitədir. Bu baxımdan, müasir dövrdə istehsal münasibətlərində yeni texnologiyaların və sürətlə dəyişən tələbin şərtlərinə cavab verəcək yeni məhsulların yaradılmasının zəruriliyi, innovasiyanı daha da aktualaşdırmaqdadır. Yəni innovasiya yalnız iqtisadi artımın sürətləndirilməsi baxımından deyil, iqtisadi inkişafın istiqamətinin dəyişdirilməsi və həyat standartları səviyyəsinin yaxşılaşdırılması baxımından da böyük əhəmiyyət kəsb edir. Digər tərəfdən, innovasiya prosesi nəticəsində əldə edilən yeni texnologiyalar sayəsində təbii ehtiyatların uzun müddətə qorunması, ətraf mühütün mühafizəsi və s. kimi mühüm sosial-iqtisadi xarakterli məsələlər daha yaxşı təmin olunur.

Innovasiya prosesi müxtəlif yollarla həyata keçirilə bilər. Hər bir konkret halda daha səmərəli yolun seçilməsi texnologiyanın xarakteri, son məhsul bazarı, firmanın potensialı, iqtisadi iqlim, rəhbərliyin səriştəlilik dərəcəsi kimi şərt və amillərdən asılıdır. İstənilən halda müxtəlif qruplar tərəfindən həyata keçirilən çoxüzlü və çoxmərthələli proseslərin, bir çox insanlar, bölmə və təşkilatlar arasında dinamik qarşılıqlı təsirin rolu böyükdür. Bununla yanaşı, həmişə uğur qazanılması maneə və müqavimətin aradan qaldırılması ilə bağlıdır. Odur ki, innovasiyalar təşəbbüslü və inadsız, habelə istehsal, insan, təşkilatı və sosial amillər sahəsində iri xərclər çəkmədən mümkün deyildir.

Innovasiyalar həmişə eksperiment olmuş və olaraq da qalır. Planlar, tədqiqatlar, resursların düşünülmüş bölgüsü nə qədər vacib olsa da bazarın marketinqi bundan da vacibdir. Innovasiya prosesi daxili ziddiyyətlərlə dolu bir prosesdir. Innovasiya prosesini fundamental, tətbiqi tədqiqat, konstruktor işləmələri,

marketing, istehsal, nəhayət satış mərhələlərini keçən, ardıcıl olaraq ideyanı əmtəəyə çevirən proses kimi-texnologiyanın kommersiyalaşdırılması prosesi kimi müəyyən etmək olar.

Innovasiya prosesi müxtəlif mövqelərdən müxtəlif detallaşdırma dərəcəsi ilə baxıla bilər. Birincisi, elmi-tədqiqat, elmi-texniki, innovasiya, istehsal fəaliyyətinin və marketingin paralel-ardıcıl həyata keçirilməsi kimi nəzərdən keçirilə bilər. İkincisi, ideyanın meydana çıxmasından onun işlənilib hazırlanmasına qədər yeniliklərin həyat tsiklinin müvəqqəti mərhələləri kimi baxıla bilər. Üçüncüsü, məhsul və ya xidmətlərin yeni növünün işlənilib hazırlanması və yayılmasının maliyyələşdirilməsi və investisiyalaşdırılması prosesi kimi verilə bilər. Bu halda o, investisiya layihəsinin təsərrüfat təcrübəsində geniş yayılmış xüsusi halı kimi çıxış edir.

Yeni texnikanın yaradılması və mənimsənilməsi prosesi yeni elmi biliklərin alınmasına və daha mühüm qanunauyğunluqların aşkara çıxarılmasına yönəldilmiş fundamental tədqiqatlardan başlayır. Fundamental tədqiqatların məqsədi hadisələr arasındakı yeni əlaqələri açmaqdan, onların konkret istifadəsinə rəğmən təbiət və cəmiyyətin inkişaf qanunauyğunluqlarını dərk etməkdən ibarətdir. Fundamental tədqiqatlar nəzəri və axtarış tədqiqatlarına bölünür. Nəzəri tədqiqatların nəticələri elmi kəşflərdə, yeni anlayış və təsəvvürlərin əsaslandırılmasında, yeni nəzəriyyələrin yaradılmasında meydana çıxır. Axtarış tədqiqatlarına vəzifəsi ideya və texnologiyaların yaradılmasının yeni prinsiplərinin kəşfi sayılan tədqiqatlar aiddir. Axtarış tədqiqatları ictimai tələbatın ödənilməsinin yeni metodlarının əsaslandırılması və təcrübi yoxlanması ilə başa çatır. Bütün axtarış fundamental tədqiqatlar akademik idarələrdə və ali təhsil müəssisələrində olduğu kimi sənayenin iri elmi-texniki təşkilatlarında da yüksək elmi ixtisaslaşma keçmiş heyətlə aparılır. Innovasiya proseslərinin inkişafında fundamental elmin prioritet əhəmiyyəti onunla müəyyən edilir ki, bu elm ideyanın generatoru kimi çıxış edir və yeni bilik sahələrinə yollar açır.

Innovasiya prosesinin növbəti mərhələsi tətbiqi elmi-tədqiqat işləri sayılır. Onların yerinə yetirilməsi mənfi nəticələrin alınmasının yüksək ehtimalı ilə

əlaqədardır. Vəsaitlərin tətbiqi ETI-nin aparılmasına qoyulması zamanı itkilərin baş verməsi riski meydana çıxır. Innovasiyaya investisiyalar riskli xarakter daşdıqda onları risk investisiyaları adlandırırlar.

Təcrübi-konstruktor və layihə-konstruktor işləri mərhələsi məhsulun yeni növünün işlənməsi ilə bağlıdır. Bu mərhələ aşağıdakıları özündə ehtiva edir: eskiz-texniki layihələşdirmə, işçi konstruktor sənədləşməsinin buraxılışı, təcrübə nümunələrinin hazırlanması və sınağı. Təcrübi-konstruktor işləri adı altında tətbiqi tədqiqatın nəticələrinin yeni texnika, material, texnologiya nümunələrinin yaradılması (və ya modernizasiyası, təkmilləşdirilməsi) üçün tətbiqi başa düşülür. Təcrübi-konstruktor işləri elmi tədqiqatların yekun mərhələsidir, laboratoriya şəraitindən və eksperimental istehsaldan sənaye istehsalına özünəməxsus şəkildə keçiddir.

Innovasiya layihəsinin mürəkkəbliyindən asılı olaraq innovasiya fəaliyyətinin ilkin mərhələsində həll edilən vəzifələr kifayət qədər müxtəlif ola bilər. İlkin mərhələdə işlərin icraçıları ali təhsil müəssisələrinin, universitetlərin, AMEA-nın institutlarının, dövlət və elmi-texniki mərkəzlərin alim və mühəndis-texniki işçilərinin yaradıcı kollektivləri sayılır. Innovasiya fəaliyyətinin nəticələrinin praktiki reallaşması bazar mərhələsində həyata keçirilməklə özündə aşağıdakıları birləşdirir: bazara tətbiq, bazarın genişləndirilməsi, məhsulun yetkinliyi və tənəzzülü. Seriyadan əvvəlki istehsal mərhələsində təcrübi, eksperimental işlər yerinə yetirilir. Eksperimental işlər elmi tədqiqatların və işləmələrin həyata keçirilməsi üçün zəruri olan xüsusi avadanlığın hazırlanmasına, təmirinə və ona xidmət göstərilməsinə yönəldilmişdir. Innovasiya məhsullarının işlənilib hazırlanması prosesində çox vaxt daha səmərəli variantların seçilməsi lazım gəlir ki, bu da onların müqayisəsini nəzərdə tutur. Tutuşdurulan variantların müqayisəyə gətirilməsi (texnologiya, avadanlıq və s.) istehsal olunan məhsul və xidmətlərin həcmi, istehsal resurslarına, məhsul və xidmətlərə qiymət və tariflərin səviyyəsi, vaxt amili üzrə təmin edilir.

Innovasiya məhsulları üzrə müqayisə olunan variantların təhlili imkan verir ki, onlardan hər birinin səmərəlilik səviyyəsi müəyyən olunsun. Belə informasiya

təkcə məsələnin yekun həlli üçün deyil, həm də innovasiya məhsulunun bu və ya digər variantının tətbiqi üçün vacibdir.

Elmi tədqiqat və təcrübi-konstruktor işləmələrinin nəticələri innovasiya məhsulları kimi çıxış edir. Ona görə də bu məhsullar yüksək yenilik dərəcəsi və elmtutumluluğunun adekvat səviyyəsi ilə seçilir. Innovasiya məhsullarının siyahısı kifayət qədər geniş və müxtəlifdir. Buraya nəzəri və təcrübi biliklər, elmi-tədqiqat prosesinin nəticələri, yeni texnika və yaxud texnologiyanın işlənməsi nəticəsində hazırlanan elmi-texniki sənədləşmə, yeni əmək alətlərinin və materiallarının təcrübi nümunələri aiddir. Innovasiya məhsullarının tərkibinə həm də elmi-texniki xidmət və məsləhətlər də daxildir.

Dünyada innovasiya məhsullarına tələbat daimi artır. Çünki o, bir tərəfdən, mövcud istehsalın texniki səviyyəsini və iqtisadi səmərəliliyini yüksəltmək məqsədilə onun təkmilləşdirilməsi və inkişafına, digər tərəfdən isə buraxılan məhsulların yeniləşdirilməsinə, yeni rəqabət qabiliyyətli məmulatların istehsala daxil olmasına şərait yaradır. Innovasiya məhsullarının işlənilib hazırlanması və yaradılması ən çox istehsal müəssisələri arasında bağlanan müqavilələr çərçivəsində, habelə dövlət sifarişləri çərçivəsində həyata keçirildiyinə baxmayaraq, bu məhsulların daha çox həcmi xarici bazara göndərilir. Innovasiya məhsulunu öz xarakterinə görə fərdi istehsalın məhsuluna aid etmək olar. Buna görə də onun satış bazarı xalis inhisarın əlamətlərinə uyğun gəlir və hər şeydən əvvəl satıcılar qiymətə əhəmiyyətli təsir göstərmək qabiliyyətinə malikdirlər.

Innovasiya planlarının işlənilib hazırlanması və praktiki olaraq reallaşdırılması bazar şəraitində Azərbaycan firmalarının zəruri həyat atributuna amilinə çevrilməkdədir. Hazırda respublikamızda innovasiya prosesinin planlaşdırılması sferasında müəyyən qanunauyğunluqlar və meyllər müşaiyət olunur. Belə ki, innovasiya prosesinin formalaşmasında plan metodlarının istifadəsi firmanın fəaliyyətinin bütün tərəflərinin əsaslı surətdə yeniləşdirilməsinin mütləq şərti kimi çıxış edir. Müəssisənin fəaliyyətinin əsası sayılan planlaşdırma onun bütün sferalarına, bütün həlqələrinə, bölmələrinə, firmalarına aiddir. Biznesə planlı rəhbərliyin əsası onun təminatının maddi bazası əsasında inkişafının əsas məqsəd-

lərinin, istiqamət və proporsiyalarının və bazarda vəziyyətin təhlilinin müəyyən edilməsindən ibarətdir. İnkişafın plan alətlərinin tətbiqində ən başlıcası daha radikal üsulla bütün mövcud resursların istifadə üçün səfərbər edilməsi sayılır ki, bu da firmanı istənilən bazar döngələrində öz mövqeyini qoruyub saxlamaq və artırmaq iqtidarında olmağa və planda nəzərdə tutulan mənfəəti almağa səbəb olur. Müəssisənin məcmu iş proseslərinin planlaşdırılmasını yalnız marketinq siyasəti və nəzarətin təşkili ilə üzvi vəhdətdə həyata keçirmək olar. Innovasiya planlaşdırılmasının əsasını strateji perspektivlər, firmanın miqyasına əsaslanan plan proqramlar təşkil edir. Cari planlar strateji planlara əlavə kimi çıxış edir. Müəssisələrdə tez-tez həm strateji, həm də təşkilati strukturun bütün elementlərini əhatə edən cari proqramlar kimi xüsusi proqramlar yaradılır və reallaşdırılır. Innovasiya planları daha böyük son nəticəni təmin edən əsas yeniliklərin işlənilməsi və hazırlanması və tətbiqində bütün xidmət və bölmə əməkdaşlarının qüvvələrini birləşdirməyə imkan verir. Innovasiyanın planlaşdırılması təkcə iri şirkətlər üçün səciyyəvi deyildir. O həm də xeyli dərəcədə salamat qalmalarının əsas arqumenti kimi orta və xırda firmalara lazımdır. Bütün artan ölçülərdə firmanın fəaliyyətinin müxtəlif sferalarının təzələnməsi üçün plan metodlarının tətbiqi rəqabət mübarizəsində başlıca vasitə sayılır. Innovasiyanın plan metodları daha yüksək nəticələrə nail olmuş və işlərin daim yaxşı səmtə yönəlməsinə çalışmış əməkdaşların bütün maddi və qeyri-maddi stimullaşdırılmasını dəqiq təşkil etməyə imkan verir. Innovasiya prosesinin planlaşdırılması həyat tsikllərinin hər bir fazasında əmtəə və xidmətlərə toxunur.

Innovasiya prosesinin idarə edilməsi sahəsində mövcud olan qanunauyğunluqları haqqında danışarkən qeyd etmək lazımdır ki, innovasiyanın işlənilməsi və hazırlanması və praktiki reallaşması prosesinin idarə edilməsi elmdə müstəqil istiqamətə çevrilir. Innovasiya prosesinin daim inkişaf təmayülü müasir müəssisə üçün başlıca obyektiv zərurətə çevrilmişdir. Azərbaycanın istənilən kommertiya strukturunun həyat qabiliyyəti işlərin innovasiya cəhətdən yenidən qurulmasındakı nailiyyətlərin dərəcəsindən birbaşa proporsional asılılıqda yerləşir. Şirkətin fəaliyyətinin bütün funksional sferalarında yeniliklərin yaradılması və səmərəliliyin yüksəldilməsi

prosesi planlaşdırmanın, elmi tədqiqatların, layihələrin işlənilib hazırlanmasının, məhsul istehsalının, marketinqin, bir sözlə bazarda bütün salamatqalma prosesinin ayrılmaz sistemə çevrilmişdir. Müəssisələrin əksəriyyətində innovasiya tədbirlərinin tətbiq sferasının genişlənməsini və səmərəliliyin keyfiyyətinin yüksəldilməsini təmin edən xüsusi bölmələr, xidmətlər yaradılmalıdır. Innovasiya sistemə çox tez-tez, yeniliklərin yaradılması prosesinin idarə edilməsi, kollektivin yaradıcılıq potensialının daha yaxşı istifadə edilməsi daxil olunur. Əmtəə və xidmətlərin həyat tsiklinin ixtisdar olunması ilə mövcud praktikanın yaxşılaşdırılması üzrə yeni ideya və təkliflərin ardıcıl axınına tələbə daim artmaqda olan ölçülərdə yüksəlir. Yeniliklər sahəsində uğurun qazanılması firmanın bütün fəaliyyətinin inteqrasiyası və əlaqələndirilməsi mexanizminin yaradılmasından, innovasiya fəaliyyətində onların funksionalarası qarşılıqlı təsirin tənzimlənməsindən asılıdır. Uğurla inkişaf edən müəssisələr kollektivdə ümumyaradıcılıq axtarışı atmosferini yaratmağa, yeniliklərin sürətlə mənimsənilməsinə can atırlar. Əməkdaşların yaradıcı, qeyri-standart fəaliyyətini stimullaşdıran kompleks əsaslı sistemlər işlənilib hazırlanır və istifadə edilir. Öz təşkilati strukturlarını təkmilləşdirərkən ilk növbədə firmalar innovasiya prosesinin məqsədindən çıxış edirlər. Yeniliklərin işlənilib hazırlanması və tətbiqində daha tez-tez müxtəlif firmaların və təşkilatların əməkdaşlığından və qarşılıqlı təsirindən istifadə olunur. Artan həcmərdə innovasiya işində iştirak müəssisənin işçilərinin əksəriyyətinin özünüdoğrultma, yeniləşmə, səriştələşmə forması kimi çıxış edir. İş innovasiya yanaşmasının tələbatı kədr hazırlığının yeni konsepsiyasının tətbiqini şərtləndirir ki, bunun da əsasında yaradıcı şəxsiyyətin formalaşması və inkişafı durur. Azərbaycan iqtisadiyyatında rəqabətə davam gətirmək və hazırkı çətinlikləri aradan qaldırmaqla inkişafa can atmaq meylləri müəssisəni onun qarşısında duran problemlərin sürətli və məhsuldar həllinə kömək edən yeni idarəetmə alətlərinin axtarışına və fəal istifadəsinə məcbur edir. Bu günkü şəraitdə antiinhisar menecmentinin daha səmərəli alətlərindən biri kimi məhz reinjirininq özünü doğrultmaqdadır.

Araşdırmalar göstərir ki, artıq inkişaf etmiş ölkələrin belə dövlət büdcə xərclərində investisiya istiqaməti mühüm yer tutur və bu xərclər artıma meyllidir. Bu baxımdan, dövlət siyasəti investisiya proqramları çərçivəsində reallaşdırılmaqla, müəssisələr üçün istehsalın yüksək effektivliyi və uyğun bazarda özü üçün möhkəm yer tuta biləcək məhsulların istehsalı üzrə tədbirləri də əks etdirməlidir. Bununla belə sahə proqramları müəssisələrə öz texnoloji siyasətlərini formalaşdırmaq üçün informasiya rolunu oynayırlar. Bu proqramlar dövlətin investisiya-innovasiya siyasətinin sahələr üzrə həyata keçirilməsinin tənzim olunması aləti olub, müəyyən olunmuş müəssisələr üzrə reallaşdırılır. Əgər bu reallaşma dövlətin iştirakı ilə baş verirsə, bu zaman o iqtisadi mexanizmlər vasitəsilə həyata keçirilir. Sənayedə innovasiya siyasətinə dövlətin investisiya siyasətinin əsas hissəsi kimi baxılır. O, dövlətin investisiya proqramı vasitəsilə reallaşdırılır və sənaye müəssisələrinin, sahələrin proqramlarının inteqrallaşmış məcmu kimi çıxış edir. Bu proqramlar, dövlət büdcəsinin formalaşması üçün keyfiyyətli və zəmanətli olan, elm tutumlu əmtəə ixtisaslaşmasını təmin edən, stabil həcmə malik olan yüksək keyfiyyətli məhsul istehsalını şərtləndirir. Belə sahəvi investisiya proqramları kompleksi, istehsalın texnoloji səviyyəsinin yüksəldilməsini nəzərdə tutmalıdır. Investisiya-innovasiya siyasəti sənaye müəssisələrinin maddi-texniki bazasının inkişafı və son sosial-iqtisadi məqsədlər üçün texniki silahlanmanın yüksəldilməsi əsasında qurulur.

Aydındır ki, dünya təsərrüfatına inteqrasiya xarici kapitaldan istifadəni qaçılmaz edir. Lakin bununla yanaşı olaraq xarici investisiyaların münasib şərtlər daxilində səmərəsi müəyyənləşdirilməlidir. Belə ki, xarici investisiyalar müəyyən üstün xüsusiyyətlərinə, o cümlədən qabaqcıl texnologiyaların, menecmentin və marketinqin müasir metodlarının mənimsənilməsi və elmi-texniki əməkdaşlıqla fərqlənir. Bu aspektdə hər bir dövlət üçün xarici investisiyaların cəlb olunmasında başlıca məqsədlər ölkədə istehsal olunan məhsulun rəqabət qabiliyyətliliyinin artırılması, iqtisadiyyatında struktur dəyişikliklərin aparılması, mövcud iqtisadi potensialı reallaşdırmaq üçün ixrac yönümlü və idxalı əvəz edən yeni istehsal sahələrinin yaradılması, problem rayonların inkişaf etdirilməsi, daxili bazarın

tələbatını ödəmək və ölkənin istehsal potensialını artırmaq üçün yeni təbii ehtiyatların mənimsənilməsi, ixtisaslı kadr hazırlanması sahəsində xarici təcrübədən istifadə və s. ola bilər. Bu müsbət cəhətləri ilə yanaşı xarici investisiyalara ifrat meyl nəticə etibarilə milli iqtisadiyyat üçün xoşagəlməz halın formalaşmasına da səbəb ola bilər. Odur ki, burada «qızıl ortanın» tapılması hər bir dövlət, həmçinin respublikamız üçün müstəsna əhəmiyyətə malikdir. İqtisadi və sosial inkişafın qarşısında duran vəzifələri yerinə yetirmək üçün zəruri olan investisiya qoyuluşunun strateji istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi də mühüm məsələlərdən hesab edilir. Başqa sözlə istər daxili, istərsə də xarici investorun marağı heç də həmişə investisiya qoyulan ölkənin maraqları ilə üst-üstə düşmür. Ona görə də dövlətin investisiya qoyuluşunun istiqamətləndirilməsinə müxtəlif mexanizmlərdən istifadə etməklə təsir göstərməsi zərurətə çevrilir.

Investisiya və innovasiya arasında nisbət xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Bu xüsusilə iqtisadi inkişafın dövriliyi ilə şərtlənir. Innovasiya təbii və digər resurslardan qənaətlə istifadə üçün yeni imkanlar açır. Əlbəttə resursqoruma nə qədər aktual məsələ olsa da, bütün hallarda investisiyaları innovasiyalara yönəltmək imkan xaricindədir. Buna edilən cəhdlərin reallığı isə məqsəd və vasitələrin müvafiqliyindən həlledici dərəcədə asılıdır. İstehsal vasitələrinin yeniləşməsi sürəti onların köhnəlməsi tempi ilə şərtlənir. Digər tərəfdən yeniləşmə tempi məhsulun maya dəyərini aşağı salmağa maneədir. Bu vəziyyətdən çıxış yollarından biri fondlardan istifadə intensivliyinin yüksəldilməsinin optimal həddinin tapılmasıdır.

Innovasiya fəaliyyətinin inkişafı və innovasiya proseslərinə cəlb edilən resursların həcmnin artması həm fərdi, həm də dövlət subyektlərinin kooperasiyasını və əməkdaşlığını zəruri edir. Innovasiya proseslərinə cəlb edilmiş subyektlərin fəaliyyətlərinin kooperasiyası vasitəsilə dövlətin təşkilati funksiyası realizə olunur. Beləliklə, yuxarıda qeyd olunanlar bir daha ona dəlalət edir ki, iqtisadi yüksəliş yalnız innovasiya əsasında, müasir elmi-texniki nailiyyətlərin aktiv istifadəsi zamanı əldə edilə bilər ki, müvafiq fəaliyyətin geniş miqyas almasında da investisiyalar müstəsna rol oynayır.

Müasir dövrdə dünyada baş verən və hər bir ölkənin iqtisadiyyatına təsir imkanına malik olan proseslər ikili qiymətləndirilir. Başqa sözlə, bir tərəfdən bu milli iqtisadiyyata xarici təsir amillərinin artması kimi xarakterizə olunduğu halda, digər tərəfdən sınaqdan çıxmış mütərəqqi idarəetmə təcrübəsindən yararlanmaq imkanı kimi qiymətləndirilir. Bu yanaşma innovasiya yönümlü investisiyaların stimullaşdırılması aspektindən də maraq doğurur. Odur ki, dissertasiya işinin növbəti paragrafında innovasiya yönümlü investisiyanın stimullaşdırılması sahəsində xarici ölkələrin təcrübəsindən istifadə edilməsinin müxtəlif imkanları araşdırılır.

1.3. Innovasiyalı inkişaf modelində innovasiya yönümlü investisiyaların stimullaşdırılmasının dövlət mexanizmində xarici təcrübədən istifadə imkanları

Innovasiya yönümlü investisiyalar ölkəmiz üçün hələ yeni olduğundan onun stimullaşdırılması sahəsində dövlətimizin təcrübəsi kifayət qədər deyildir. Buna görə də müvafiq sahədə xarici təcrübənin öyrənilməsi respublikamız üçün mühüm məsələlərdən biri hesab edilməkdədir.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, müasir dövrdə xammal ixracatçısı olan ölkələrin əksəriyyəti üçün iqtisadiyyatın birtərəfli inkişafı xarakterikdir. Bu ölkələrdə elm və texnikanın, texnologiyanın inkişafı geri qalır. İraq, Venesuela, CAR, Küveyt, eləcə də Səudiyyə Ərəbistanı kimi xammalla zəngin olan ölkələrin büdcə gəlirlərinin əsas hissəsini xammal ixracından daxil olan gəlirlər təşkil edir. Sinqapur, Yaponiya, Cənubi Koreya, Tayvan kimi təbii ehtiyaları az olan ölkələrin inkişafının əsasında isə emaledici sənayenin inkişafı durur. Bu ölkələrdə azad iqtisadi zonaların yaradılması, innovasiya yönümlü investisiyaların düzgün reallaşdırılması nəticəsində yüksək iqtisadi göstəricilərə nail olunmuşdur. Bununla belə, ən zəngin təbii resursları olan ölkələr belə dünyanın ən səmərəli ideyalarından, elmi-texniki yeniliklərindən, qabaqcıl texnoloji sistemlərindən istifadə etmədən müvəffəqiyyət qazana bilmir. Bu cəhətdən Sinqapurun təcrübəsi diqqəti cəlb edir. Təbii resursları yox dərəcəsində olan Sinqapur ən yeni texnika və

texnoloji sistemlərdən, informasiya kommunikasiya texnologiyalarından, elmi təcrübədən və kapitaldan istifadə etməklə yüksək iqtisadi inkişafa nail olmuşdur.

Araşdırmalar göstərir ki, investisiya siyasətinin ən vacib məqamlarından biri investisiya təşviqləridir. Təşviq anlayışı praktikada bəzən subsidiya, maliyyə yardımı, istehsalçıya istiqamətlənmiş transfert xərcləri, stimullaşdırıcı ödənişlər, dəstəklər, həvəsləndirmə və s. kimi də istifadə edilir. Investisiya təşviqləri investisiya ilə bağlı riskləri dəyişdirərək investisiyanın həcminə, coğrafi ərazisinə və sektoruna təsir etmək məqsədilə hazırlanan tədbirlərdir. Investisiya təşviqlər dünya ilə inteqrasiyanı təmin etmək, xarici kapitalı cəlb etmək, geri qalmış bölgələri inkişaf etdirmək, texnologiya transferini həyata keçirmək, iqtisadiyyatın beynəlxalq rəqabət qabiliyyətini yüksəltmək, məşğulluq səviyyəsini artırmaq kimi məqsədlərə xidmət edir. Təşviqlər tərkibinə görə, tamamilə yeni, ekspansiya, tamamlama, yeniləmə, modernləşdirmə, nəqliyyat, keyfiyyət yaxşılaşdırma, ekstremal, birləşmə, təmir-bərpa, R&D və s. istiqamətlənmiş ola bilər. Dünya təcrübəsində investisiya təşviqlərinin müxtəlif formalarına rast gəlinir. Bu təşviqləri ümumi xüsusiyyətlərinə görə aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- maddi təşviqlər – buraya, torpaq - ərazi ilə təmin olunma, bina ilə təmin olunma və s. aiddir

- pul təşviqləri – qarşılıqsız ianələr, stimullaşdırıcı ödənişlər, aşağı faizli və uzunmüddətli kreditlər və s.

- vergi təşviqləri – gəlir və mənfəət vergisi üzrə - aşağı faizli vergi dərəcələri, vergidən azad edilmələr, əvvəlki ilin zərərlərinin mənfəətdən çıxılması, sürətləndirilmiş amortizasiya, vergi krediti, vergi tətili və s. ƏDV üzrə - kapital mallarının vergidən azad edilməsi, aşağı ƏDV faizi tətbiqi və s. Gömrük rüsumları üzrə - əsas və dövriyyə vəsaitləri üçün vacib olan bir sıra malların rüsumlardan azad edilməsi, rüsumların geri ödənməsi və s.

- zəmanətlər – kredit zəmanətləri, yüksək riskli layihələrdə dövlət kapitalı ilə birgə iştirak, iqtisadi və ticarət risklərini (devalvasiya, makroiqtisadi qeyri-sabitlik və s.) əhatə edən imtiyazlı dövlət sığortası və s.

– digər təşviqlər – infrastrukturun yaradılması, ucuz enerji təminatı, investisiya öncəsi xidmətlər, investisiya layihələrinin hazırlanması və idarə edilməsində dəstək, bazar araşdırmaları, heyət hazırlığı və s.

Bu sahədə dünyada çoxsaylı təcrübələr formalaşmışdır. Məsələn, dünyaya inteqrasiya etmək Sinqapur hökumətinin birinci dərəcəli vəzifəsi hesab olunmuşdur. Ölkədə istehsal və sosial infrastruktur obyektləri yaratmaq, yollar, körpülər salmaq, aeroportlar inşa etmək, informasiya və kommunikasiya texnologiyaları sistemləri, enerji təminatı sistemi və s. kimi vəzifələr dövlətin fəaliyyətində prioritet istiqamətlər qismində müəyyənləşdirilmişdir. Sahibkarlar isə zavodlar, fabriklər yaratmaqla, istehsalın təşkili kimi məsələlərlə məşğul olmuşdur.

Ümumilikdə, Sinqapur və Cənubi Koreya kimi ölkələrə bu gün belə iri həcmli investisiya qoyuluşları həyata keçirilməkdədir. Bu ölkələrdə eyni zamanda xarici təcrübədən geniş istifadə edilməkdədir. Məsələn, Amerika təcrübəsi timsalında Harvard universitetinin malik olduğu 20 milyard dollardan çox vəsaitin olduqca müxtəlif aktivlərə yerləşdirməklə, külli miqdarda gəlir əldə etməsi nümunəsi əsasında, Sinqapurdə da universitet fondları yaradılması və sərbəst maliyyə ehtiyatlarının xarici idarəçiliyə verilməsindən geniş istifadə olunur. Burada insan kapitalının yaradıcılıq imkanları kifayət qədər öyrənilmişdir. İnsan kapitalı nəzəriyyəsinin əsasını müəyyən maliyyə ehtiyatlarının insan kapitalına investisiyaya yönləndirilməsi təşkil edir. Belə ki, insan kapitalına investisiya qoyuluşu fərdlərin əmək məhsuldarlığının yüksəlməsinə təsir etməklə gələcəkdə əldə edilən gəlirlərin dəfələrlə artımını təmin edir.

Investisiyaların təşviqi istiqamətində müxtəlif təcrübələrdən biri də Belçikanın təcrübəsidir. Belə ki, Belçika investisiya təşviqlərindən ən effektiv şəkildə istifadə edən ölkələrdən hesab olunur. Məhz bunun nəticəsidir ki, Belçika dünyanın ən çox investisiya cəlb edən ölkələrindən biri hesab edilir. Ölkədə istifadə edilən stimullaşdırma tədbirləri aşağıdakılardan ibarətdir:

– kapital yardımları – bölgələrdə sabit kapital qoyuluşlarının 6-8% nisbətində subsidiya verilir. Əgər investisiya qoyuluşları bölgə üçün strateji əhəmiyyət kəsb edərsə, subsidiyanın məbləği geri qalmış bölgələrdə 3-6%, inkişaf etmiş bölgələrdə

2-4% nisbətində artırılır. Strateji yardımlar R&D qurumlarının yaradılmasını, yeni istehsal metodlarının ölkəyə gətirilməsini, yeni sənaye komplekslərinin yaradılmasını əhatə edir.

– R&D yardımları – yeni mal və texnika inkişafı üçün qoyulan sabit investisiyaların 50% nisbətində (istisna olaraq 80%) R&D yardımları verilir. Bir firmada yeni texnologiyanın tətbiqi ilə bağlı xaricdən gətirilən mütəxəssisə çəkilən xərclərin 80%-i bir il müddətində qarşılır. Ən çox 500 işçinin çalışdığı firmalarda 3 il müddətində bazara tam şəkildə girə biləcək məhsul istehsal olunarsa, R&D xərclərinin 80%-i qarşılır. Komyuter texnologiyalarına əsaslanan yeni istehsal texnikaları üçün ucuz kredit və risk kapitalı verilir.

– digər təşviqlər – təhsil yardımı, faiz subsidiyası, məşğulluq yardımı, ətraf mühitin mühafizəsi ilə bağlı yardımlar, güzəştli və uzunmüddətli kreditlər.

– vergi güzəştləri – strateji sənaye bölgələrində fəaliyyət göstərən firmalar 10 il müddətində əmlak və mənfəət vergisindən azad edilir, eyni zamanda xarici mütəxəssislər ilə bağlı xüsusi vergi güzəştləri tətbiq edilir və s.

Müvafiq fəaliyyətlə bağlı Lüksemburqun təcrübəsi də maraqlıdır. Müxtəlif illərdə bu ölkə xarici investisiya cəlbi göstəricisi üzrə dünyada ilk yeri tutmuşdur. Ölkənin belə bir rekorda imza atmağı burada həyata keçirilən təşviqlərin təcrübə olaraq öyrənilməsinə marağı artırmışdır. Əlbəttə bu məsələdə bir sıra siyasi faktorların da təsiri olmuşdur. Ancaq heç şübhəsiz, bu ölkədə xarici investisiyalar üçün yaradılan əlverişli mühit də həlledici rol oynamışdır. Lüksemburqda həyata keçirilən investisiya təşviqləri aşağıdakılardan ibarətdir:

– nəğd kapital yardımı – burada bölgələrə görə kapital qoyuluşlarının 15-25%-i həcmində kapital yardımı verilir.

– R&D yardımları – ölkədə R&D fəaliyyətlərlə bağlı xərclərin 50%-i həcmində subsidiya verilir.

– təhsil yardımları – ölkədə yaradılan hər iş yeri üçün işçilərin ixtisasının artırılması məqsədilə təhsil yardımı verilir.

– faiz subsidiyaları – kapital qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsinə güzəştli kredit ayıran qurumlara subsidiyalar ayrılır.

– vergi güzəştləri – burada ilk 8 il ərzində əldə edilən mənfəətin 25%-i mənfəət vergisindən və lokal ticarət vergisindən azad edilir. Ümumi vergi güzəştləri kapital qoyuluşlarının 30%-nə qədər çata bilər.

– güzəştli kreditlər – aşağı faizli (8,25%) və uzunmüddətli (5 illik) kreditlərin verilməsi.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, xammal ixracatçısı olan ölkələr 2-3 əsas ixrac mallarının - neftin, misin, təbii qazın, meşə materiallarının dünya bazarında qiymətlərinin dəyişilməsindən asılı vəziyyətə düşürlər. Xammal ixrac edən ölkələrin əksəriyyəti üçün sənayenin, elmin, texnoloji sistemlərin birtərəfli inkişafı səciyyəvidir. Asanlıqla gəlir əldə etmək bu ölkələri kəskin texniki, texnoloji inkişaf zərurəti qarşısında qoymur. Zəngin xammal ehtiyatları olan İraq, Küveyt, Səudiyyə Ərəbistanı, Venesuela və enerji ehtiyatları sıfıra yaxın olan Yaponiya, Cənubi Koreya, Sinqapur, Tayvan və s. ölkələrin sosial-iqtisadi inkişafının müqayisəli təhlili buna sübutdur. Birinci qrup ölkələrdə xammal istehsalı və ixracının artımı emal sektorunun inkişafını 2-3 dəfə qabaqlayır. Xammal ixracı hesabına dövlət büdcəsi gəlirlərinin formalaşması “maliyyə yastığı” effekti yarada bilər. Digər tərəfdən isə yüksək gəlir əldə etmək, heç də avtomatik olaraq iqtisadiyyatın hərtərəfli inkişafı, xalqın rifahının yüksəldilməsi vasitəsinə çevrilə bilmir. Külli miqdarda valyuta idxalı pul kütləsi ilə əmtəə kütləsinin nisbətini dəyişdirir, ölkə iqtisadiyyatında inflyasiyaya səbəb ola bilər. Dövlət gəlirlərinin yaranması, bölgüsü və istifadəsində aşkarlıq, şəffaflıq olmaması və ya az olması isə daha ağır sosial-iqtisadi nəticələrə gətirib çıxara bilər.

Məlum olduğu kimi təbii sərvətləri sıfıra yaxın olan ölkələr yaşamaq, rəqabət aparmaq, inkişaf etmək və qalib gəlmək üçün elmi-texniki tərəqqini sürətləndirməyə, yeni texnoloji sistemlərə, idarəetmə üsullarına yiyələnməyə, məhsuldarlığı yüksəltməyə çalışırlar. Bu vəzifənin yerinə yetirilməsi isə qabaqcıl təcrübədən istifadəni şərtləndirir. Məsələn, ABŞ-da iqtisadiyyat və xarici ticarət sahəsində prinsiplər qərarların qəbul edilməsində Ağ evdə yaradılmış Elm və Texnologiyalar üzrə Milli Şura, İqtisadi Məsləhətçilər Şurası və Dayanıqlı İnkişaf üzrə Şura bilavasitə iştirak edirlər. ABŞ-ın Dövlət Departamenti, maliyyə, energetika, əmək

və müdafiə nazirlikləri, Kiçik Biznes İşləri üzrə İdarə, Ətraf Mühitin Qorunması üzrə Agentlik, İxrac-İdxal Bankı, Ticarət və İnkişaf üzrə Agentlik, Xarici Özəl Investisiyalar Korporasiyası kimi hökumət qurumları iqtisadi inkişafın və sənayeyə yardımın müxtəlif aspektləri ilə məşğul olurlar. Bu ölkədə yeni texnoloji siyasətin qarşısına üç əsas məqsəd qoyulmuşdur:

- iş yerləri yaratmaqla ətraf mühitin qorunmasını təmin etmək, uzunmüddətli iqtisadi yüksəlişə şərait yaratmaq;
- vətəndaşların ehtiyaclarına həssaslıqla yanaşan səmərəli hökumətin mövcudluğundan faydalanmaq;
- fundamental elmi kəşflərdə, riyaziyyat və mühəndis işində dünyada birinci olmaq.

ABŞ-da investisiyaların fundamental tədqiqatlara və yeni texnologiyaların inkişafına qoyulması hökumətin başlıca funksiyasıdır. Konqresin qərarı ilə yaradılmış Milli Standartlar və Texnologiyalar İnstitutu, Milli Texniki İnformasiya Xidməti, ABŞ hökumətinin qurumlarına və xarici mənbələrə əsaslanan elmi, texniki və iqtisadi məlumatın mərkəzi bankı və s. fəaliyyət göstərir. Onlar dünyada ABŞ-ın yeni texnoloji sistemlər sahəsində liderlik mövqeyinin qorunub saxlanmasını təmin edir.

Dünya təcrübəsinə müraciət etsək görürük ki, ölkəyə investisiya axınını təmin etməyin ən mütərəqqi və geniş yayılmış forması azad iqtisadi zonalardır. Azad iqtisadi zonalar əlverişli investisiya mühiti olan ölkələrdə daha yaxşı inkişaf etmişdir. Əlverişli investisiya mühiti dedikdə, burada heç də güzəştlərin çoxluğu və müxtəlifliyi deyil, ən əsası xarici firmaların daha çox mənfəət qazanması başa düşülür. Amerika və Avropada mövcud olan azad iqtisadi zonalarda mənfəət norması hal-hazırda 30-35% təşkil edir. Asiyada isə maliyyə böhranıadək TMK 40%-dək mənfəət əldə edirdilər. Azad iqtisadi zonalarda qoyulan kapitalın geri ödənilməsi müddəti hər hansı bir digər sahəyə nisbətən 2-3 dəfə azdır. Hal-hazırda dünyada 1000-dən çox azad iqtisadi zona fəaliyyət göstərir. Onların 200-ü ABŞ-ın payına düşməkdədir. 80-ci illərdən etibarən Asiya ölkələrində, o cümlədən Çin, Cənubi Koreya və Malayziyada fəaliyyətə başlayan azad iqtisadi zonalar, sözün

həqiqi mənasında iqtisadiyyata böyük töhfələr vermiş oldu.

SSRI dövründə azad iqtisadi zonaların fəaliyyəti ilə bağlı müəyyən addımlar atılsa da, onun süqutundan sonra yeni yaranan müstəqil dövlətlərdə ciddi irəliləyişlərə nail olunmuşdur. Belə ki, Qazaxıstanda ilk azad iqtisadi zona 1991-ci ildə Cezqazqan vilayətində Jayrem-Atasuyda, Taldıkurqan vilayətində Alakul və Jarkent, «Taldıkurqanvneştrans» müəssisəsinin nəzdində subzona, Kustanay vilayətində Lisakov və Almatıda «Atakənd» azad ticarət zonası şəklində yaradılmışdır. Bundan əlavə, bir çox vilayətlər də (Atırâu, Şərqi-Qazaxıstan, Karaqanda, Manqıstau) azad iqtisadi zonalar kimi elan edilmişdir. Lisakov azad iqtisadi zonasının göstəriciləri regionda iqtisadi vəziyyətin sabitləşdiyini göstərir. 1993-cü ildə bu zona yaradıldıqdan sonra sənaye istehsalı 22,9 dəfə, 1997-ci ildə isə 74% təşkil etmişdir. Həmin ildə pərakəndə ticarətin həcmi 1996-cı ilə nisbətən 129,5% təşkil etmişdir. Mövcud müəssisələrlə yanaşı onlarla yeni yüngül və yeyinti sənayesi müəssisələri yaradılmışdır. Kiçik və orta biznes subyektlərinin dinamik inkişafı nəticəsində onların büdcə gəlirlərindəki xüsusi çəkisi 59,8%-ə çatmışdır. Neft emalı sənayesində məhsul istehsalı 3,0%, yüngül sənayedə 3,4 dəfə, yeyinti sənayesində isə 57,8% artmışdır. Taxıl istehsalı 23 dəfə, kənd təsərrüfatı məhsulları üçün ehtiyat hissələri 4 dəfə, kağız 2,3 dəfə, neft 2,7%, tikiş məmulatları 34%, çörək və çörək məmulatları 31,4%, şirniyyat məhsulları istehsalı isə 4,1 dəfə artmışdır. Hal-hazırda regionda 7 birgə müəssisə fəaliyyət göstərir ki, onlardan da 4-ü neft-qaz yataqlarının kəşfiyyatı ilə məşğuldur. Beləliklə, Qazaxıstanda azad iqtisadi zonaların inkişafı regionlarda iqtisadi islahatları həyata keçirməklə sənaye məhsulları istehsalını artırmağa, xarici investisiya cəlb etməyə, daxili bazarı rəqabətqabiliyyətli məhsullarla təchiz etməyə imkan vermişdir. Son illər ərzində yüksək iqtisadi artım tempinə malik olan Çinin azad iqtisadi zonalar yaradılması sahəsində 25 illik təcrübəsi vardır. Belə ki, 1980-ci ildə Çinin cənubi-şərqində yerləşən 5 xüsusi iqtisadi rayon yaradılmışdır. Xüsusi iqtisadi rayonlar xarici bazarlar üçün nəzərdə tutulmuşlar. Burada istehsal olunan məhsulun 50%-i ixrac olunur və əsasən emaledici sənaye, ETTKI sahəsi və ticarət-təchizat şəbəkəsi inkişaf etmişdir. Xüsusi iqtisadi rayon ərazisində xüsusi iqtisadi siyasət və

idarəetmə həyata keçirilir. Həmin ərazidə xarici investorlar müxtəlif vergi və gömrük güzəştlərindən istifadə edirlər, onlara böyük səlahiyyətlər verilmişdir. Bunun nəticəsində Çin yüksək keyfiyyətli texnika və texnologiyaları, istehsalın müasir idarəetmə üsullarını, dünya ticarət və maliyyə bazarlarındakı informasiyanı əldə etmiş və kədr potensialının hazırlıq səviyyəsini artırmışdır. Bütün bunlar Çin hökumətinin siyasi iradəsi və həmin ərazilərdə yüksək keyfiyyətli infrastrukturun yaradılması nəticəsində əldə edilmişdir. Belə xərclərin 80%-i Çin hökumətinin üzərinə düşm üşüdür. 1984-cü ildə Çin hökuməti ölkənin 14 iri liman şəhərini xarici ticarət üçün açıq elan etmişdir. Onlar xarici bazarlara pəncərə və vasitəçi rolunda çıxış edirlər. Bu zonalarda yaradılmış texniki-iqtisadi şərait həmişə xarici investorları cəlb edir. Zonalarda yaradılan birgə müəssisələrin sayı minlərlə, cəlb edilən kapitalın miqdarı isə 10 milyard dollarlarla ölçülür. 90-cı illərin ortalarında Çin xüsusi iqtisadi rayonlarına illik təxminən 40 milyard dollar vəsait cəlb olunurdu. 1991-ci ildən sonra isə Çinin bir neçə sərhədyanı şəhəri də xarici bazarlar üçün açıldı. Sərhədyanı şəhərlər qonşu ölkələrlə ticarət-iqtisadi əlaqələr yaratmaq üçün əlverişli şəraitə malikdir. Əlbəttə, hər bir ölkə inkişaf modelini özü seçir. Məsələn, Filippində rekreasion zonaların hüquqi rejimi respublika aktı ilə tənzimlənir. Çində və Indoneziyada isə turizmin inkişafı ilə əlaqədar olaraq xeyli zonalər fəaliyyət göstərir. Hondurasda investorları 100% idxal-ixrac rüsumlarından azad edən azad turist zonaları haqqında qanun fəaliyyət göstərir. Bununla yanaşı, elə bir zona yaratmaq olar ki, orada turizm yeganə inkişaf istiqaməti olmasa da, aparıcı sahə olsun. Belə zonalər İordaniyada fəaliyyət göstərir.

İrlandiya dünyanın bir çox ölkələrinə nisbətən iqtisadi cəhətdən zəif ölkə idi. Bu ölkədə son illərdə reallaşdırılan informasiya texnologiyası üzrə geniş fəaliyyət ölkəni qısa müddətdə inkişaf rəslərinə çıxartmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, yalnız informasiya texnologiyasının tətbiqi ölkəyə 50 milyard dollar gəlir gətirmişdir ki, bu da 4 milyon əhalisi olan bir ölkə üçün heç də kiçik nailiyyət deyildir. 1950-ci ilə qədər proteksionist və himayəçi sənaye siyasəti yeridən İrlandiya bütün xarici ticarəti nəzarət altında saxlayırdı. 50-ci ildən sonra isə ölkə proteksionist siyasətdən uzaqlaşaraq ixraca yönəlmiş sənaye sahələrini

stimullaşdırmağa başlamış və azad zona praktikalarından istifadə etmişdir. 10 ildən sonra İrlandiyada orta illik iqtisadi artım 7% təşkil etmiş və məşğulluq 20% yüksəlmişdir. Həyata keçirilən siyasət dörd əsas istiqamətdən ibarət idi:

– infrastrukturun yaradılması – 1950-ci ildən etibarən yol, liman, elektrik və enerji şəbəkələri kimi əhəmiyyətli infrastruktur investisiyaları ilə yanaşı, telekommunikasiya, təhsil və insan kapitalı kimi müasir infrastruktur investisiyalarına da xüsusi əhəmiyyət verilmişdir. Göstərilən investisiyaların ümumi həcmi ölkə ÜDM-nin 28%-dən çox olmuşdur.

– investisiya və vergi təşviqləri – 1950-1980-ci illər arasında ixracdan əldə edilən mənfəətdən heç bir vergi alınmamışdır. İrlandiyada məşğulluq yardımı, təhsil yardımı, vergi güzəştləri və s. kimi stimullaşdırma tədbirlərindən istifadə edilir. Bu stimullardan ən əsasları mənfəət vergisi güzəştləri və kredit yardımlarıdır. İrlandiyada 2010-cu ilə qədər ölkə ərazisində istehsal edilən məhsul və xidmətlərin satışından əldə edilən mənfəətə 10% güzəştli mənfəət vergisi tətbiq edilir. Kreditlərə gəldikdə isə burada əsas kredit yardımları R&D xərclərinə istiqamətlənmişdir. Ölkədə R&D xərclərinin 50%-i nisbətində kredit yardımı təmin edilir.

– gəlirlərin repatriasiyasının maneəsizliyinin təmin edilməsi – İrlandiyada əvvəl qoyulmuş investisiyalardan əldə edilən gəlirlərin ölkədən çıxarılmasına heç bir şəkildə məhdudiyyət qoyulmur. Məhdudiyyətin olmamasına baxmayaraq gəlirlər 70%-dən çoxu yenidən İrland iqtisadiyyatına investisiya edilir.

Ümumilikdə qabaqlayıcı iqtisadi inkişaf məqsədi ilə yaradılan texnopolislər, texnoparklar, elmi-texniki zonalar da xüsusi iqtisadi zonalara aiddir [80, 302]. Texnopark - kiçik və orta elmtutumlu innovasiya şirkətlərinin inkişafı üçün maksimum əlverişli mühitin formalaşdığı elmi-istehsalat kompleksidir ki, o da əsasən elmi fəaliyyətin nəticələrinin məhsula çevrilməsi və bazara çıxarılmasının təşkili ilə məşğul olur. Texnoparkların əsası XX əsrin 50-ci illərində ABŞ-ın Stenford Universitetində “Silikon vadisi” elmi parkının yaradılması ilə qoyulmuşdur. Texnoparklar əsasən iki model üzrə fəaliyyət göstərirlər - ABŞ və Avropa modelləri. Texnoparklar əsasən 3 qrupa bölünür: texnoparklar; inkubatorlar; texnopolislər.

Avropada texnoparklar 70-ci illərdə, Sakit Okean-Asiya regionunda isə 80-ci

illərdə təşəkkül tapmağa başlamışdır. Avropada 1500-dən artıq innovasiya mərkəzi, Amerikada 700-dən artıq texnopark, 100-dən çox IT-parklar, Fransa və Almaniyada isə 80-a qədər, Finlandiyada 20-yə qədər texnopark vardır. Fransada yerləşən Sofiya Antipolis adlı texnopark Avropada ən nəhəng xüsusi iqtisadi zonadır. İtaliyada ən məşhur texnopark AREA Elmi Parkdır. Onun 55 hektar ərazisi vardır və orada 70-ə yaxın milli və beynəlxalq şirkət fəaliyyət göstərir. Burada 1600 mütəxəssis çalışır.

Türkiyədə də texnoparklar inkişaf etməkdədir. Burada texnoparkların əhatə etdiyi regionların sayı 20-yə çatmışdır. Bu texnoparklarda 500-dən artıq yerli və xarici şirkət fəaliyyət göstərir və orada beş minə yaxın mütəxəssis çalışmaqdadır. Müvafiq texnoparklarda əsasən informasiya texnologiyaları, mikroelektronika, optik elektronika və lazer texnologiyaları, müasir tullantısız texnologiyalar, diaqnostik və müalicəvi tibbi avadanlıqlar üzrə texnologiyalar hazırlanması istiqamətində innovasiya layihələri həyata keçirilir. Texnoparkda fəaliyyət göstərən firmalar və personal 2013-cü ilədək vergi, gömrük və sosial imtiyazlara malikdirlər. Bunun nəticəsidir ki, «Microsoft» İstanbulda dünyada ikinci olacaq Silikon vadisini - informasiya texnologiyaları mərkəzini tikməyə qərar vermişdir.

Böyük Britaniyada 40-dan artıq məşhur texnopark fəaliyyət göstərir. Yaponiyanın 4 iri adasında 19 zona seçilmiş və burada texnopolislər yaradılmışdır. Bu tip texnopolislər 5 milyonluq əhalisi olan Fillipində 20-dən artıqdır.

Dünyada 260-dan çox elmi texnopark fəaliyyət göstərir. Onlardan 55%-i regional hakimiyyətin və idarəetmə orqanlarının, 48%-i yerli hakimiyyət orqanlarının, 26%-i mərkəzi hakimiyyət və idarəetmə orqanlarının, 13%-i isə universitetlərin iştirakı ilə yaradılmışdır. Bu texnoparkların 45%-nin fəaliyyətinin əsasını ölkə iqtisadiyyatının inkişafını stimullaşdırmaq, 40%-nin fəaliyyətinin əsasını universitetlərlə sənaye müəssisələri arasında əlaqəni möhkəmləndirmək, 15%-nin fəaliyyətinin əsasını isə milli inkişafa xidmət ideyası təşkil edir.

Dünyanın müxtəlif ölkələrində parklar innovasiya infrastrukturunun elementi kimi müxtəlif cür adlanır. Məsələn, Şərqi ölkələrində, Rusiyada, eləcə də, Azərbaycanda “texnoloji parklar” (texnoparklar) və ya “elmi-texnoloji parklar”,

“azad iqtisadi zonalar” birləşmələri qəbul olunduğu halda, ABŞ-da bu strukturları “tədqiqat parkları”, Böyük Britaniyada “elmi parklar”, Koreyada “elmi-sənaye parkları” adlandırırlar.

Ümumiyyətlə, dünyada texnoparklar dövlət tədqiqat institutlarının elmi işlərini kommersiyalaşdırmaqla ölkənin inkişafına şərait yaradan vasitə kimi qəbul olunur. Texnoparklar dövlətin innovasiya siyasətinin bir aləti kimi elmi mərkəzlərin və sahibkarların hesabına yeni biliklərin tətbiqi prosesini sürətləndirir.

Göründüyü kimi çoxsaylı xarici dövlətlər innovasiyaları öz iqtisadiyyatlarına tətbiq etməklə həm yüksək gəlir əldə etmiş və davamlı inkişafa nail olmuşlar. Onların təcrübəsindən istifadə edərək biz də öz iqtisadiyyatımızı bu yöndə inkişaf etdirə bilərik. Aparılan təhlil onu göstərir ki, xüsusi iqtisadi zonaların yaradılması Azərbaycanda IKT sektorunun yüksək artım tempi ilə inkişafını nəzərdə tutaraq, 2012-ci ilə IKT üzrə gəlirlərin 4 milyard ABŞ dolları, 2018-20-ci illərdə isə neft gəlirləri ilə bərabərləşərək təqribən 10-12 milyard ABŞ dolları həcmində ola bilər və sonralar daha da inkişaf edə bilər.

Təhlillər göstərir ki, innovasiya fəaliyyətinin inkişafı elə prinsiplərə əsaslanır ki, onun dövlətin quruluşundan, idarəetmə formasından heç bir asılılığı yoxdur. Belə ki, innovasiya fəaliyyəti hamı üçün eyni olan postulatlar üzərində qurulur. Buna əmin olmaq üçün Çin və Hindistan kimi iki müxtəlif siyasi quruluşlu dövlətlərdə texnoparkların fəaliyyətini müqayisə etsək görərik ki, hər iki halda elmi nəticələrin kommersiyalaşdırılması əsas məqsəd kimi qəbul edilir. Son nəticə isə, innovasiya məhsulunun bazara çıxarılmasıdır. Bunun üçün isə bütün mərhələlərə dəstək olacaq infrastrukturun qurulması tələb olunur. Əgər belə bir infrastruktur yoxdursa, normal qanunvericilik bazası mövcud deyilsə, intellektual mülkiyyət qorunmursa və hərəkətinin təhlükəsizliyinə təminat verilmirsə, onda siyasi və iqtisadi əsasından asılı olmayaraq hər bir ölkədə ciddi problemlər yaranır. Bundan əlavə cəmiyyət də bilməlidir ki, innovasiya layihələrinə investisiya niyə qoyulur. Bunun üçün isə bu işlərin nəticələri iri sənaye müəssisələrinin timsalında dünya bazarına çıxarılmalıdır. Məsələn, Finlandiyada innovasiya yönümlü kiçik sahibkarlıq çiçəklənmə dövrünü yaşayır.

Rabitə və İnformasiya Texnologıları Nazirliyi İKT sahəsində ixtisaslaşmış xüsusi iqtisadi zona – Regional İnnovasiya Zonası layihəsi təşəbbüsünü irəli sürmüşdür. Beynəlxalq və yerli mütəxəssislərdən təşkil olunmuş ekspertlər qrupu layihənin ilkin mərhələsi kimi Azərbaycanda Regional İnnovasiya Zonasının perspektivlərini tədqiq edərək, layihənin texniki-iqtisadi əsaslandırmasını həyata keçirmişdir. 2007-ci ilin mart ayında ekspertlər qrupu layihənin ilkin mərhələsi üzrə görülən işləri, yəni Azərbaycanda və regionda sahə üzrə təlabatın öyrənilməsi, davamlı biznes modelin işlənilib-hazırlanması üzrə təklifləri, IT üzrə təhsil, araşdırma və tədqiqat konsepsiyalarını və layihənin həyata keçirilməsi planını başa çatdıraraq, Regional İnnovasiya Zonasının yaradılmasını mümkün edən qanun layihəsini hazırlamışdır. Təkliflər paketi müvafiq orqanların müzakirəsinə təqdim edilmişdir. Müzakirələrin nəticəsinə uyğun hökumət tərəfindən qəbul ediləcək qərara əsasən layihənin digər mərhələləri və reallaşdırılması üzrə işlərin başlanması planlaşdırılır. Regional İnnovasiya Zonasının əsas hədəfləri ölkə iqtisadiyyatında informasiya kommunikasiya texnologiyalarının xüsusi çəkisini artırmaq, ölkə iqtisadiyyatının diversifikasiyası prosesində katalizator rolunu oynamaqla neft sektoruna alternativ yaratmaq, intellektual potensialın inkişafını və innovasiya yönümlü istehsalı təşviq etmək, rayonların inkişafına xidmət etmək, ölkənin ixrac potensialını artırmaqdan ibarətdir.

Beləliklə, innovasiya yönümlü investisiyalar müasir elm və texnologiyanın, informasiya və kommunikasiyanın yüksək səviyyəli inkişafı dövründə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu yöndə investisiya qoyuluşlarının artırılması ölkəyə külli miqdarda vəsait axınını təmin edə bilər. Azərbaycan Respublikasının bu sahədə ənənələri mövcud olmasada, müvafiq istiqamətdə əsaslı dönüş yaratmaqla nəticələrə nail olmaq üçün geniş imkanları vardır.

II FƏSİL RESPUBLİKADA İNNOVASIYALI İNKİŞAF MODELİNƏ KEÇİDİN DÖVLƏT MEXANİZMİNİN TƏHLİLİ

2.1. Müasir dövrdə Azərbaycanda innovasiyalı sosial-iqtisadi inkişafın, əlverişli investisiya mühitinin, makroiqtisadi təhlil

Ümummilli Lider Heydər Əliyev tərəfindən uzunmüddətli dövr üçün müəyyən edilmiş sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının möhtərəm Prezident cənab İlham Əliyev tərəfindən müasir tələblərə əsaslanmaqla və inamla davam etdirilməsi sayəsində əvvəlki illərdə olduğu kimi, 2015-ci ildə də ölkəmiz dinamik inkişaf etmiş, qeyri-neft sahələrinin və regionların davamlı inkişafına nail olunmaqla iqtisadiyyatın şaxələnməsi, innovativ və bilik iqtisadiyyatının formalaşması istiqamətində əhəmiyyətli işlər görülmüş, özəl sektorun inkişafı üçün əlverişli investisiya və rəqabət mühiti formalaşdırılmışdır.

Ölkə iqtisadiyyatının inkişafı bir sıra beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən hazırlanan hesabatlarda da öz müsbət əksini tapmışdır. Belə ki, “Qlobal Rəqabətlik Hesabatı”na əsasən, ötən ildə olduğu kimi Azərbaycan MDB ölkələri arasında 1-ci yerdə olmuşdur. Son hesabatda ölkəmiz 140 ölkə arasında 40-cı yerdə olmuşdur. Hesabatda əks etdirilmiş bəzi göstəricilər üzrə isə xüsusi ilə yaxşı nəticələr əldə edilmişdir. Belə ki, “makroiqtisadi sabitlik” göstəricisi üzrə ölkəmiz dünya sıralamasında 10-cu, “əmək bazarının səmərəliliyi” göstəricisi üzrə isə 30-cu olmuşdur.

Son “Doing Business” hesabatında isə ölkəmiz 189 ölkə arasında 63-cü olmuşdur. Hesabatın aparıldığı 10 göstəricidən 5-i üzrə Azərbaycan dünya ölkələrinin sıralamasında “ilk 40”-a daxil olmuşdur. Belə ki, “biznesə başlamaq” göstəricisi üzrə ölkəmiz dünyada 7-ci, “mülkiyyətin qeydiyyatı” göstəricisi üzrə 22-ci, “vergilərin ödənişi” göstəricisi üzrə isə 34-cü, “investorların müdafiəsi” göstəricisi üzrə 36-cı, “müqavilələrin icrasının təmin olunması” göstəricisi üzrə 40-cı yerə layiq görülmüşdür. Bununla yanaşı, Azərbaycan iqtisadiyyatının vəziyyəti beynəlxalq reyting agentlikləri tərəfindən də yüksək qiymətləndirilmişdir.

Belə ki, “Moody’s” Beynəlxalq Reyting Agentliyi Azərbaycanın uzunmüddətli kredit reytingini investisiya səviyyəsində saxlamış, reyting üzrə proqnozu isə sabit kimi qiymətləndirilmişdir. “Standart & Poor’s” reyting agentliyi Azərbaycanın xarici və daxili valyutada uzunmüddətli suveren kredit reytingini bir daha “BBB-“ səviyyəsində təsdiq etmişdir.

Eyni zamanda “Fitch Ratings” agentliyi Azərbaycanın yerli və xarici valyutada uzunmüddətli suveren investisiya reytingini "sabit" proqnozu ilə "BBB" səviyyəsində saxlamışdır.

Hesabat müəlliflərinin fikrinə görə, Azərbaycan hökuməti ölkədə iqtisadi azadlığın yaxşılaşdırılması istiqamətində islahatlar aparmışdır. Son bir ildə ölkədə fiskal azadlıq, biznes azadlığı, monetar azadlıq, investisiya azadlığı və maliyyə azadlığı göstəriciləri üzrə müsbət nəticələr əldə edilmişdir.

Bununla yanaşı, Azərbaycan iqtisadiyyatının vəziyyəti beynəlxalq reyting agentlikləri tərəfindən də yüksək qiymətləndirilmişdir. Belə ki, “Moody’s” Beynəlxalq Reyting Agentliyi Azərbaycanın uzunmüddətli kredit reytingini səviyyəsinə saxlamış, reyting üzrə proqnozu isə sabit kimi qiymətləndirilmişdir.

“Standart & Poor’s” reyting agentliyi Azərbaycanın xarici və daxili valyutada uzunmüddətli suveren kredit reytingini bir daha “BBB-” səviyyəsində təsdiq etmişdir. Eyni zamanda, “Fitch Ratings” agentliyi Azərbaycanın yerli və xarici valyutada uzunmüddətli suveren investisiya reytingini "sabit" proqnozu ilə "BBB-" səviyyəsində saxlamışdır.

Beləliklə də, Azərbaycan Qafqaz ölkələri arasında investisiya reytinginə malik yeganə ölkə olaraq qalmaqdadır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 29 dekabr tarixli 800 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasında bazar iqtisadiyyatı şəraitində sağlam rəqabəti təmin edən səmərəli dövlət tənzimlənməsi, enerjidən səmərəli istifadə edən və yüksək əlavə dəyər yaradan ixrac yönümlü iqtisadiyyata transformasiya və insan inkişafı konsepsiyası əsas götürülməklə sosial-iqtisadi sahələrin inkişafına kompleks yanaşma prinsipləri əsas götürülmüşdür.

İnkişaf Konsepsiyası iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin artırılması, nəqliyyat, tranzit və logistika infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi, bölgələrin inkişafı, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının inkişafı və informasiya cəmiyyətinə keçidin təmin olunması, insan kapitalının inkişafı və səmərəli sosial müdafiə sisteminin qurulması, qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi və institusional potensialın gücləndirilməsi, vətəndaş cəmiyyətinin inkişaf etdirilməsi, mədəni irsin qorunması və səmərəli idarə edilməsi və həmçinin, ətraf mühitin qorunması və ekologiya məsələlərini özündə ehtiva edir.

İnkişaf Konsepsiyasının əsas hədəflərini ölkədə adambaşına düşən ÜDM-in həcmnin 13000 ABŞ dollarına çatdırılması, qeyri-neft sektoru üzrə ÜDM-in orta illik real artım tempinin 7 faizdən yüksək olması və eləcə də adambaşına düşən qeyri-neft sektoru üzrə ixracın həcmnin 1000 ABŞ dollarına çatdırılması təşkil edir.

Hazırda İnkişaf Konsepsiyasının əsas hədəflərinin reallaşdırılması ilə bağlı ardıcıl və zəruri tədbirlər həyata keçirilir ki, bu da növbəti illərdə ölkəmizin davamlı inkişafını, onun dünyada mövqeyinin daha da möhkəmlənməsini və xalqımızın sosial-iqtisadi vəziyyətinin davamlı olaraq yaxşılaşmasını təmin edəcəkdir.

Həyata keçirilən məqsədyönlü siyasət və görülmüş işlər nəticəsində, ölkəmizdə son 10 ildə ümumi daxili məhsul istehsalı real ifadədə 2.4 dəfə, o cümlədən sənaye 2.3 dəfə, kənd təsərrüfatı 1.4 dəfə, tikinti sektoru 3.1 dəfə, nəqliyyat sektoru 2.2 dəfə, rabitə və informasiya sektoru 5.5 dəfə artmışdır. 2006-2015-ci illər ərzində adambaşına ÜDM istehsalı üzrə 2.1 dəfə artım qeydə alınmış, qeyri-neft sektoru üzrə yaradılmış əlavə dəyər real ifadədə 2.3 dəfə artmışdır. 2015-ci ildə də ölkədə iqtisadi artım qeydə alınmış, qeyri-neft sahələrinin və regionların davamlı inkişafına nail olunmaqla iqtisadiyyatın şaxələnməsi sürətlənmiş, innovativ və biliklərə əsaslanan iqtisadiyyatın formalaşması istiqamətində əhəmiyyətli işlər görülmüş, özəl sektorun inkişafı üçün əlverişli investisiya və rəqabət mühiti yaradılmışdır.

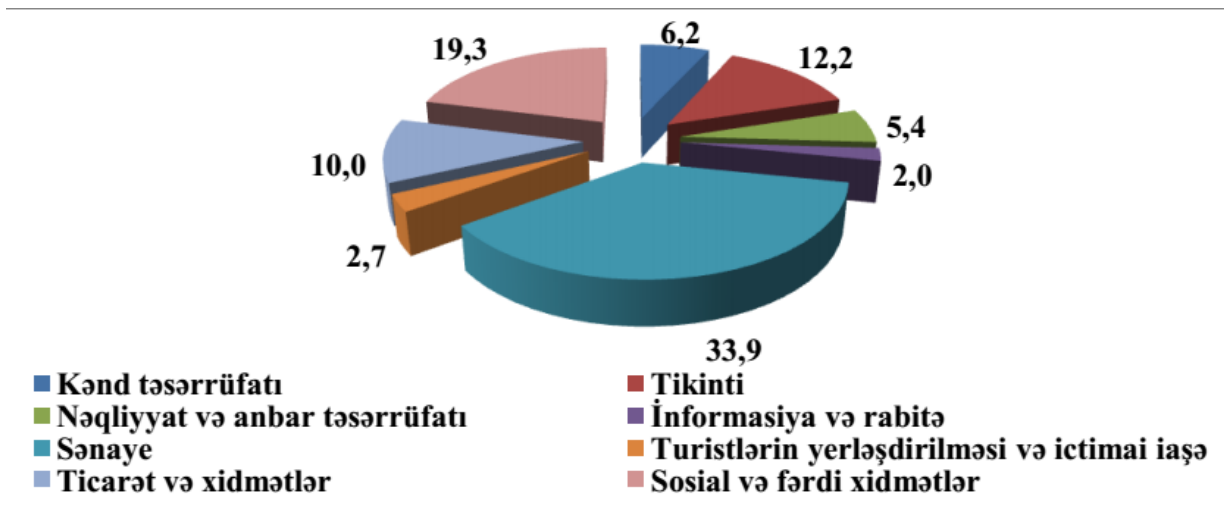
İqtisadi və sosial tərəqqinin əsas göstəricisi olan ümumi daxili məhsul (ÜDM) istehsalı 2015-ci ildə əvvəlki illə müqayisədə 1.1 faiz artaraq 54.4 milyard manata çatmışdır. ÜDM-in hər nəfərə düşən həcmi 5703.7 manat (5558.7 ABŞ dolları) təşkil etmiş və 0.1 faiz azalmışdır. Ötən il ərzində malların istehsalında 28.4 milyard manat, xidmətlərin istehsalında isə 21.4 milyard manatlıq əlavə dəyər yaradılmışdır. Hesabat ilində iqtisadiyyatın qeyri-neft sektoru 1.1 faiz artmış, onun ÜDM-də xüsusi çəkisi əvvəlki ildəki 61.3 faizdən 69.3 faizə yüksəlmişdir. Ümumi daxili məhsulun 30.7 faizi neft-qaz istehsalı və emalı sahələrinin payına düşmüşdür. Neft sektoru əvvəlki ilə nisbətən 1.2 faiz artmışdır. 2015-ci ildə sənayenin qeyri-neft sahələrində əlavə dəyər 10.0 faiz, kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq sahəsində 6.6 faiz, turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə sahələrində 14.0 faiz, informasiya və rabitədə 6.8 faiz, ticarət və nəqliyyat vasitələrinin təmiri üzrə xidmətlər sahəsində 10.9 faiz, sosial və digər xidmətlər sahəsində 1.7 faiz artmış, tikintidə 13.4 faiz, nəqliyyat və anbar təsərrüfatında isə 1.7 faiz azalmışdır.

ÜDM-in 33.9 faizi sənayedə, 12.2 faizi tikintidə, 10.0 faizi ticarət və nəqliyyat vasitələrinin təmiri üzrə xidmətlər sahəsində, 6.2 faizi kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıqda, 5.4 faizi nəqliyyat və anbar təsərrüfatında, 2.7 faizi turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə xidmətləri sahəsində, 2.0 faizi informasiya və rabitədə, 19.3 faizi sosial və digər xidmət sahələrində istehsal olunmuş, məhsula və idxala görə ödənilmiş xalis vergilərin payı 8.3 faiz təşkil etmişdir.

2015-ci ildə ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sektorunda davamlı inkişafın təmin edilməsi, qeyri-neft məhsulları ixracının dəstəklənməsi və idxaldan asılılığın azaldılması, həmçinin yerli resurs və xammalla işləyən və ixrac qabiliyyətli məhsullar istehsal edən sənaye komplekslərinin və yeni aqro-emal müəssisələrinin yaradılması istiqamətində əməli tədbirlər görülmüşdür. Ötən il ərzində Bakı şəhərində 110 kilovoltluq “Ağ şəhər-1”, “Həzi Aslanov”, “Kürdəxanı”, “Buzovna-2” və 35 kilovoltluq 11 elektrik yarımstansiyası, Bakı Olimpiya Stadionu, Su İdmanı Sarayı, Atıcılıq Mərkəzi, Velopark, Avropa Oyunları Parkı, Atletlər və

Media kəndləri, Bakı Konqres Mərkəzi, “Qafqaz Bakı Sport Hotel”, “Bulvar Hotel” mehmanxana kompleksləri, “Dalga Beach-Aqua Park” ailəvi istirahət mərkəzi, Naxçıvan Muxtar Respublikasında Sənaye Kompleksi, Günəş Elektrik Stansiyası, Sumqayıt şəhərində Beton məmulatı və Texniki avadanlıqlar zavodları, Etilen-polietilen zavodunda yeni qurğular, “Alyans Tekstil” tikiş fabriki, Abşeron rayonunda Xırdalan Metal Konstruksiyalar zavodu, 35 kilovoltluq “Sarıqaya”, “Fatmayı”, “Məhəmmədi” elektrik yarımstansiyaları, Ceyranbatan Ultrasüzgəclı Sutəmizləyici Qurğular Kompleksinin açılışı olmuşdur.

Qrafik 2.1. 2015-ci ildə ümumi daxili məhsulun strukturu.

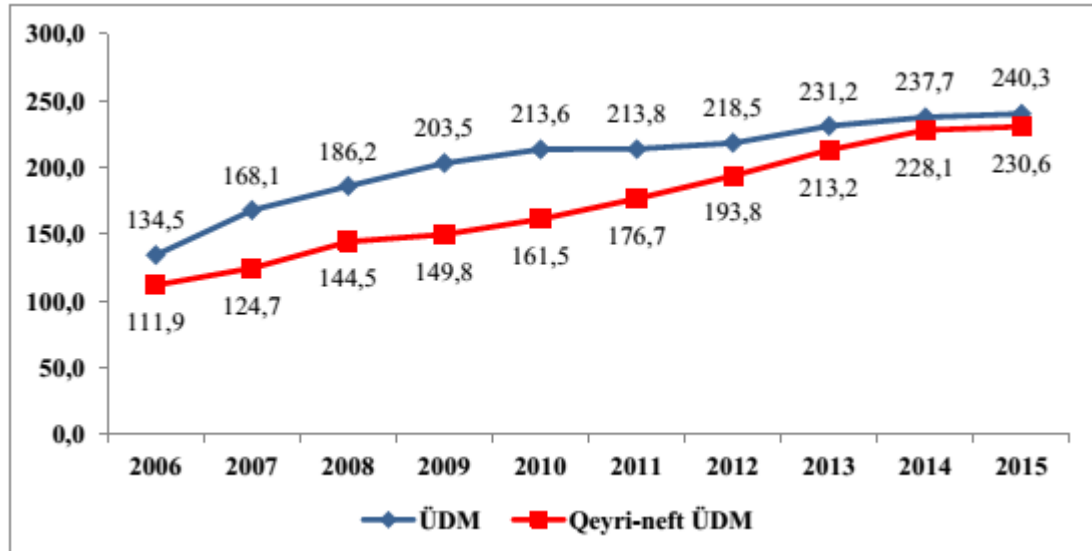

Əhalinin məşğulluğunun təmin edilməsi və idxaldan asılılığı azaltmaqla rəqabət qabiliyyətli qeyri-neft məhsulları ixracının artırılması məqsədilə Bakı şəhərində Balaxanı Sənaye Parkının daxili istehsalat sahələrinin layihəsi hazırlanmış və tikinti işlərinə başlanılması üçün hazırlıq işləri həyata keçirilir. Həmçinin, Sənaye Parkının infrastrukturunun qurulması, rezident kimi qeydiyyatda alınmış şirkətlərin təsərrüfat sahələrinin hazırlanması və digər müəssisələrinin cəlb edilməsi istiqamətində işlər davam etdirilir. Görülmüş işlərin nəticəsi olaraq, son illərdə olduğu kimi, ötən ildə də qeyri-neft sektorunda əhəmiyyətli artım qeydə alınmışdır.

Belə ki, 2015-ci ildə ölkənin qeyri-neft sektorunda 37.7 milyard manatlıq əlavə dəyər yaradılmış və əvvəlki illə müqayisədə 1.1% artmışdır. Qeyri-neft sektorunda yaradılan əlavə dəyərin ÜDM-də xüsusi çəkisi əvvəlki ilin müvafiq

dövrünə nisbətən 8.0 faiz bəndi artaraq 69.3% təşkil etmişdir. 2015-ci ilin yanvar-dekabr ayları ərzində ölkə iqtisadiyyatında yaradılan əlavə dəyərin artımına qeyri-neft sektoru 0.7 faiz bəndi müsbət töhfə vermişdir. Qeyri-neft sektorunun alt sahələri üzrə ÜDM-in artımına ən çox müsbət töhfə verən sahə ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri (0.9 faiz bəndi) olmuşdur.

Qrafik 2.2. ÜDM və qeyri-neft ÜDM-in artım templərinin müqayisəsinin dinamikası, faizlə, 2005=100

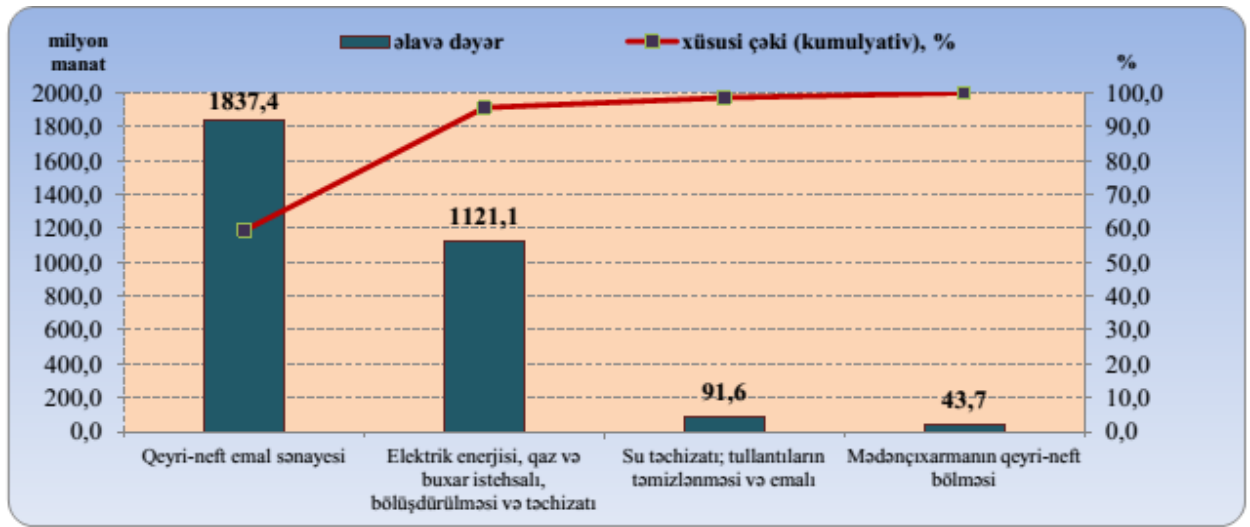

2015-ci ilin yanvar-dekabr ayları ərzində qeyri-neft sənayesində yaradılan əlavə dəyərin həcmi əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 10.0% artaraq 3093.8 milyon manata çatmışdır. Hesabat dövründə yaradılmış ÜDM-də qeyri-neft sənayesinin xüsusi çəkisi 1.0 faiz bəndi artaraq 5.7% təşkil etmişdir. Sənayedə yaradılan əlavə dəyərdə qeyri-neft sənayesinin payı 5.3 faiz bəndi artaraq 16.8%-ə yüksəlmişdir. Yanvar-dekabr ayları ərzində qeyri-neft sektorunda yaradılmış əlavə dəyərdə qeyri-neft sənayesinin xüsusi çəkisi əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən 0.6 faiz bəndi artmış və 8.2% təşkil etmişdir. Qeyri-neft sənayesi ÜDM-in artımına 0.5 faiz bəndi, qeyri-neft ÜDM-in artımına 0.8 faiz bəndi, sənayenin artımına isə 1.1 faiz bəndi müsbət töhfə vermişdir.

Qeyri-neft sənayesində yaradılan əlavə dəyərin strukturunda mədənçıxarma sənayesinin xüsusi çəkisi 1.4%, emal sənayesinin xüsusi çəkisi 59.4%, elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatının xüsusi çəkisi 36.2%, su təchizatı, tullantıların təmizlənməsinin xüsusi çəkisi isə 3.0% təşkil etmişdir.

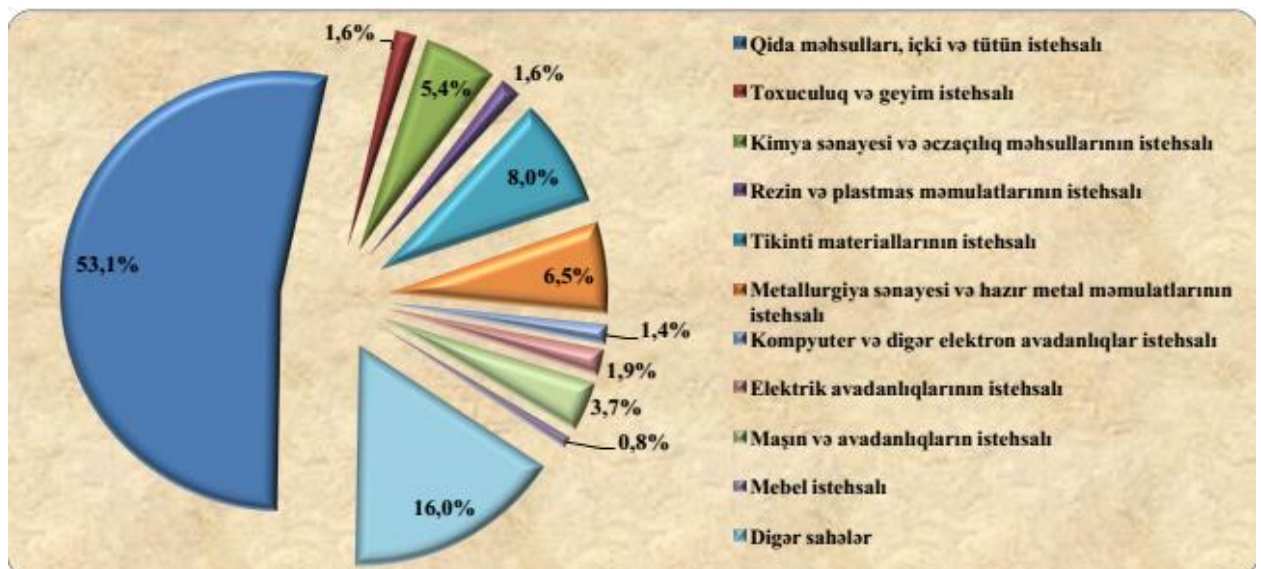
Müqayisə olunan dövrdə qeyri-neft sənayesində yaradılan əlavə dəyərin strukturunda emal sənayesinin xüsusi çəkisi isə 3.0 faiz bəndi artmışdır.

Qrafik 2.3. Qeyri-neft sənayesində yaradılmış əlavə dəyərin strukturu

2015-ci ildə qeyri-neft sənayesində 7660.3 milyon manatlıq məhsul istehsal edilmiş və əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 8.4% artmışdır. Qeyd olunan dövrdə qeyri-neft sənayesində istehsal edilən məhsulun ölkə üzrə bütün sənaye məhsullarında xüsusi çəkisi əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 6.3 faiz bəndi artmış və 29.3%-ni təşkil etmiş, qeyrineft sənayesi sənayenin artımına 1.9 faiz bəndi müsbət töhfə vermişdir. Qeyri-neft sənayesinin məhsul istehsalında mədənçıxarma sənayesinin payı 1.7%, emal sənayesinin xüsusi çəkisi 70.5%, elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatının payı 24.8%, su təchizatı, tullantıların təmizlənməsinin payı isə 3.0% təşkil etmişdir.

Qrafik 2.4. Qeyri-neft emal sənayesinin ümumi buraxılışının strukturu

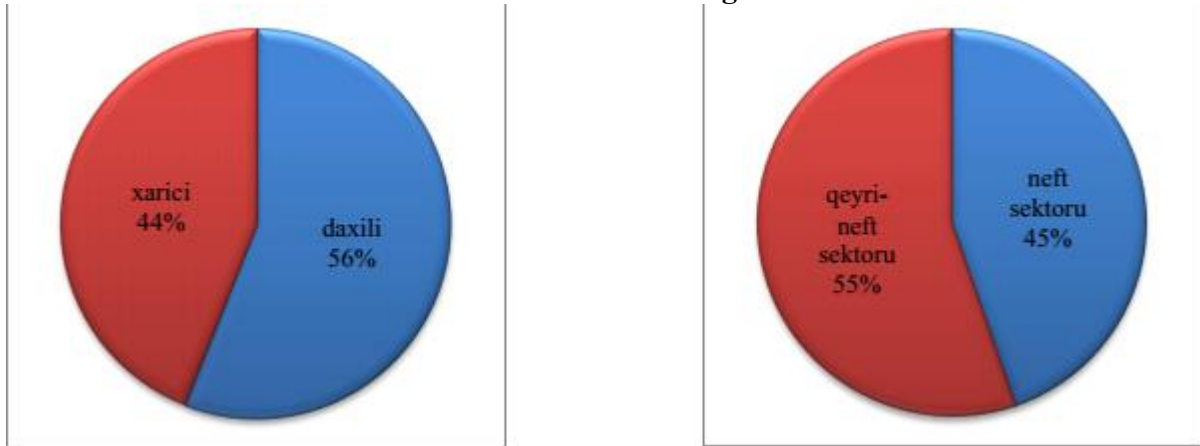

Ötən il ərzində qeyri-neft sənayesinin ümumi buraxılışının artım tempi 2014-cü ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 1.5 faiz bəndi artmışdır. Artım tempinin yüksəlməsinə emal sənayesinin bir çox aparıcı sahələrinin (qida məhsullarının istehsalı, tikinti materiallarının istehsalı, kimya sənayesi, maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri, hazır metal məmulatların istehsalı, kompüter, elektron və optik məhsulların istehsalı və s.) artım templərinin yüksək olması təsir etmişdir. 2015-ci il ərzində məhsul istehsalı qeyri-neft emal sənayesinin əksər bölmələrində, o cümlədən qida məhsulları istehsalında (2.9%), maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri sahəsində (2.7 dəfə), tikinti materiallarının istehsalında (6.3%), kimya sənayesində (43.2%), hazır metal məmulatlarının istehsalında (54.1%), elektrik avadanlıqları istehsalında (1.8%), kompüter, elektron və optik məhsulların istehsalında (2.1 dəfə), mebel istehsalı (10.1%), ağac emalı və ağacdən məmulatların istehsalında (67.3%), kağız və karton istehsalında (7.5%), avtomobil və qoşquların istehsalında (4.6%) və s. sahələrdə artmışdır. Hesabat ili ərzində iqtisadiyyatda əsas kapitalla qoyulmuş cəmi investisiyaların 55.1%-i və ya 8796.3 milyon manatı qeyri-neft sektoruna yönləndirilmişdir. Əsas kapitalla qoyulmuş investisiyaların 7.7%-i, qeyri-neft sektoruna yönləndirilən investisiyaların isə 14.0%-i və ya 1229.2 milyon manatı qeyri-neft sənayesi bölməsinin inkişafında istifadə edilmişdir.

Ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsi məqsədilə ötən ildə də investisiya siyasətinin əsas prioritet istiqamətlərini infrastruktur sahələrinin inkişafı, investisiya resurslarının qeyri-neft sektorunun və regionların inkişafına yönəldilməsinin stimullaşdırılması, regionlar arasında investisiyaların bölgüsünün optimallaşdırılması, ölkədə investisiya fəaliyyətinin sosial istiqamətinin gücləndirilməsi təşkil etmişdir. 2006-cı ildən etibarən ölkədə əsas kapitalla 120.9 mlrd. manat həcmində investisiya yönəldilmişdir. 2015-ci ildə əsas kapitalla yönəldilmiş vəsaitin həcmi 2005-ci ildəkindən 2.8 dəfə çox olmuşdur. 2015-ci il ərzində iqtisadiyyatın və sosial sahələrin inkişafına bütün maliyyə mənbələri hesabına 16.0 mlrd. manat əsas kapitalla investisiya yönəldilmişdir. Əsas kapitalla yönəldilmiş ümumi sərmayələrin 44.9%-i neft sektorunun, 55.1%-i isə qeyri-neft

sektorunun inkişafında istifadə edilmişdir. Bu vəsaitin 56.0%-ni daxili investisiyalar, 44.0%-ni isə xarici investisiyalar təşkil etmişdir.

Qrafik 2.5. 2015-ci ildə əsas kapitala qoyulan investisiyaların mənbələr üzrə bölgüsü

2015-ci ilin Dövlət İnvestisiya Proqramı Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2010-cu il 17 mart tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikası Dövlət İnvestisiya Proqramının tərtibi, icrası, monitorinqi və qiymətləndirilməsi Qaydaları”na uyğun olaraq həyata keçirilmişdir. “Azərbaycan Respublikası Dövlət İnvestisiya Proqramının tərtibi, icrası, monitorinqi və qiymətləndirilməsi Qaydaları”nın müvafiq bəndinə uyğun olaraq, 2014-cü ildə icra edilən layihələrin icra vəziyyəti barədə sifarişçi təşkilatlardan daxil olmuş monitorinq hesabatları İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyində araşdırılaraq təhlil olunmuş və “Azərbaycan Respublikasının 2014-cü il üzrə Dövlət İnvestisiya Proqramına daxil olan layihələrin monitorinqinin nəticələri barədə icmal hesabat” Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə təqdim olunmuşdur. 2014-cü ildə sifarişçi təşkilatlar tərəfindən həyata keçirilən monitorinqlər zamanı obyektlərdə inşaat işlərinin tərtib olunmuş layihə-smeta sənədlərinə uyğun aparılmasına, avadanlıqların alınmasına nəzarət olunmuş, aşkar olunmuş çatışmazlıqların aradan qaldırılması üçün işlər görülmüşdür. İl ərzində dövlət investisiya proqramı çərçivəsində icra olunan layihələrin icrası barədə sifarişçi təşkilatlardan daxil olmuş rüblük monitorinq hesabatları İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi tərəfindən araşdırılaraq təhlil olunmuşdur. Həmçinin, sifarişçi təşkilatların nümayəndələri ilə birlikdə yerlərdə bir sıra layihələrin icrasına baxış keçirilmiş və nəticələri təhlil edilmişdir.

Ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsi məqsədilə, ötən ildə də investisiya siyasətinin əsas prioritet istiqamətlərini infrastruktur sahələrinin inkişafı, investisiya resurslarının qeyri-neft sektorunun və regionların inkişafına yönəldilməsinin stimullaşdırılması, regionlar arasında investisiyaların bölgüsünün optimallaşdırılması, ölkədə investisiya fəaliyyətinin sosial istiqamətinin gücləndirilməsi təşkil etmişdir

Investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsi prosesi kifayət qədər mürəkkəb məsələdir. Dolayısı ilə investisiya qərarları qeyri-müəyyənlik şəraitində qəbul edilir. Başqa sözlə, burada elə nisbətlər vardır ki, həmin nisbətlərin gözlənməsi zamanı hər-bir ölkənin spesifik iqtisadi xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır.

Bu nisbətlərə aşağıdakıları aid etmək olar:

- investisiyaların həcmnin ÜDM-ə nisbəti;
- investisiyaların bölgüsünün sahələrarası nisbəti;
- xarici investisiyaların həcmnin yerli investisiyaların həcminə nisbəti və s.

Araşdırmalara əsasən transformasiya şəraitində investisiyaların strukturu iqtisadi sistemin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Lakin bir sıra ölkələrdə bu prosesi çətinləşdirən keçid iqtisadiyyatı kimi faktor vardır. Bu onunla əlaqədardır ki, keçid dövründə iqtisadiyyatda ciddi dəyişikliklər baş verir. Ümumilikdə, iqtisadi sistemin transformasiyası şəraitində baş verən çoxsaylı dəyişikliklərə aşağıdakıları aid etmək olar:

- iqtisadi resurslardan dövlətin təkbaşına istifadə funksiyasının itirilməsi;
- büdcə böhranı;
- transformasional tənəzzül;
- struktur böhranı.

Qeyd etmək lazımdır ki, keçid dövrünün başlıca qanunauyğunluğu dövlətin iqtisadi resurslarından təkbaşına istifadə funksiyasının itirilməsidir. Bu proses zamanı dövlətin iqtisadiyyatdakı rolunda prinsiplial dəyişiklik baş verir. Bu dəyişikliklər aşağıdakı əsas istiqamətlərdə özünü göstərir:

- dövlətin iqtisadi qanunvericiliyin yaradıcısı olması ilə yanaşı, bazar subyektinə çevrilməsi;

- dövlətin iqtisadiyyata təsirinin yeni instrumentlərinin formalaşdırılması;
- bazar müvəffəqiyyətsizliyinin və ya uğursuzluğunun kompensasiya olunmasının zəruriliyi.

Göründüyü kimi inzibati-amirlik iqtisadi sistemindən bazar münasibətlərinə keçid zamanı dövlətin iqtisadiyyatdakı rolu prinsipcə dəyişir. Həm idarəetmə, həm də tənzimlənmə dövlətin iqtisadi proseslərə təsir mexanizmi olsa da mahiyyətcə fərqli proseslərdir. Belə ki, dövlət inzibati-amirlik sistemində iqtisadi resursların yeganə mülkiyyətçisi kimi iqtisadi idarəetməni həyata keçirdiyi halda, keçid dövründə yaranan və ümumiyyətlə bazar iqtisadiyyatındakı tənzimlənmə prosesi “oyun qaydalarının” müəyyən olunması kimi xarakterizə olunur.

Ümumilikdə, dövlət keçid iqtisadiyyatı dövründə inzibati idarəetmə mexanizmlərinin bir hissəsini bazar münasibətlərinin tənzimlənməsi vasitələri ilə əvəz etdiyi halda bəzi çətinliklərlə üzləşir. Belə ki, tənzimlənmə vasitələrinin təsir gücü vaxta görə dəyişir. Əvvəlcə müsbət təsir göstərən tənzimlənmə vasitəsi müəyyən zamandan sonra son nəticədə ümumi məqsədə mənfi təsir göstərə bilər.

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi keçid dövrünün digər qanunauyğunluğu transformasional tənəzzüldür. Bu termin iqtisad elminə macar alimi Yanoş Kornai tərəfindən gətirilmişdir. Kornai iddia edir ki, iqtisadiyyatda agentlər arasındakı kordinasiyanın olmaması ilə əlaqədar olaraq, keçid dövründə dərin böhran yaşanır. Bu onunla əlaqədardır ki, əvvəlki dövrlərdə təsərrüfat fəaliyyətinin kordinasiyasını təmin edən plan mexanizmi məhv edilmişdir. Lakin, yeni tətbiq olunmağa başlayan bazar mexanizmi isə kordinasiyanı zəif yaxud ümumiyyətlə təmin etmir. Bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində iqtisadi prioritetlərin dəyişməsi, inzibati-amirlik sistemində yüksək səviyyədə inkişaf etmiş hər-hansı bir sahənin geri qalmasına yaxud inkişafının məhdudlaşmasına səbəb ola bilər. Bu kimi hallar transformasional böhranı dərinləşdirir. Buna misal olaraq demək olar ki, keçmiş SSRI-də sənayenin 70%-ni hərbi sənaye yaxud hərbi sənayeyə xidmət sahələri təşkil etmişdir. Lakin bazar iqtisadiyyatına keçid prioritetləri dəyişdi və hərbi sənayeyə ehtiyac xeyli azaldı. Nəticədə hərbi sənayenin xüsusi çəkisi xeyli azaldı, bu isə iqtisadiyyatdakı böhranın dərinləşməsinə səbəb oldu. Bazar iqtisadiyyatında

transformasiya zaman böhranı yaradan amillərə eyni zamanda bazar iqtisadiyyatı şəraitində satış bazarını itirmiş böyük həcmdə məhsulların istifadəsi, bazar iqtisadiyyatı üçün xarakterik sektorların olmamasını və s. aid etmək olar.

Məlum olduğu kimi struktur böhranı məcmu tələblə məcmu təklifin strukturundakı dəyişikliklərdən yaranan və ayrı-ayrı sfera və sahələrin inkişafındakı disproporsiyalarla, yəni iqtisadiyyatın təşkilati strukturunun pozulması ilə xarakterizə olunur. Bununla bərabər struktur böhranları tsiklik böhranlarla üst-üstə düşməyə bilər, eyni zamanda struktur böhranları tsiklik böhranlardan fərqli olaraq uzun dövrü əhatə edir və kifayət qədər konkret səbəbləri məlum olur. Onu da qeyd etməliyik ki, struktur böhranları yalnız keçid dövründə deyil, digər zamanlarda da baş verə bilər. Buna “Holland” sindromunu misal göstərmək olar.

Yuxarıda sadalanan və iqtisadi sistemini transformasiya edən dövlətlər üçün xarakterik olan problemlərin aradan qaldırılması investisiya prosesinin effektiv təmin olunması ilə sıx bağlıdır. Bu prosesin tənzimlənməsi həm daxili imkanların, (məsələn, effektiv amortizasiya və vergi siyasətinin reallaşdırılması, maliyyə təşkilatlarının və maliyyə bazarının inkişafına şəraitin yaradılması və s.) həm də xarici kapitalın cəlb olunması ilə aktivləşdirilə bilər.

Araşdırmalar göstərir ki, investisiya siyasətində prioritet hesab edilən əsas məsələlər sırasında investisiya qoyuluşlarının optimal sahələrarası bölgüsünün və səmərəli texnoloji strukturunun mühüm yeri vardır. Ümumilikdə respublikamızda reallaşdırılan investisiya siyasətinin mühüm uğurlarından biri ölkə iqtisadiyyatına yatırılan daxili və xarici sərmayələrin həcmnin əhəmiyyətli dərəcədə artmasıdır. Xüsusilə də son dövrlərdə qeyri-neft sektoruna investisiya qoyuluşunun artırılmasına daha çox önəm verilir. Bu baxımdan, Azərbaycan Investisiya Şirkəti xətti ilə müəyyən layihələrin reallaşdırılması da xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, dövlətin payı olan layihələrdə iştirak sərmayələrin etibarlılığı baxımından xarici investorlar üçün də cəlbedici görünür. Statistik məlumatlara əsasən son beş ildə qeyri-neft sektoruna qoyulan investisiyaların 7,2 dəfə artması, onun xüsusi çəkisinin 2003-cü ildəki 26,8 faizdən, 2015-ci ildə 75 faizə yüksəlməsi də bu reallıqla əlaqədardır.

Son illərdə dünya maliyyə sistemində baş verən ciddi böhrana baxmayaraq, uğurla davam etdirilən iqtisadi siyasət nəticəsində ölkəmiz dünyanın sürətli inkişaf tempinə malik dövlətlərdən biri olaraq qalmaqdadır. Xarici kapital qoyuluşuna görə ölkəmiz Şərqi Avropa məkanında yüksək mövqeyini qoruyub saxlayır. Təhlil göstərir ki, əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyaların həcmi 1991-1995-ci illərdə 356,6 mln. manat, 1996-2000-ci illərdə 4553,5 mln. manat təşkil edirdisə, 2001-2005-ci illərdə bu rəqəm xeyli artaraq 17756,8 mln. manata 2006-2011-ci illərdə isə 31014,9 mln. manat, 2012-2014-cü illərdə 50876,7 mln. manat olmuşdur. Əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyaların strukturunda istehsal təyinatlı investisiyaların xüsusi çəkisi 1991-1995-ci ildə 64,9%, 1996-2000-ci illərdə 82%, 2001-2005-ci illərdə 89,3%, 2006-2011-ci illərdə 76,2 % 2012-2014-cü illərdə isə 81,5 % təşkil etmişdir. Göründüyü kimi, 1991-1995-ci illərdə istifadəyə verilmiş əsas fondların dəyəri 624,9 mln. manat olmuşdursa, 1996-2000-cü illərdə bu rəqəm 2152,9 mln. manat, 2001-2005-ci illərdə 12189,7 mln. manat, 2006-2011-ci illərdə isə 22218,3 mln. manat təşkil etmiş, istifadəyə verilən istehsal təyinatlı fondların xüsusi çəkisi ilə müvafiq olaraq 84,3%, 73,5%, 89% və 82,7% təşkil etmişdir.

Lakin təhlil göstərir ki, 2003-cü ildən sonrakı illərdə istehsal təyinatlı obyektlər üzrə əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyaların bütövlükdə ölkə üzrə əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyalarda xüsusi çəkisi tədricən azalaraq 2003-cü ildəki 91,9%-dən 2006-2014-ci illərdə 76,2-ə enmişdir. Bununla belə, bütövlükdə əsas kapitalla investisiyaların 85 faizindən çoxunun istehsal təyinatlı olması, hər şeydən əvvəl, neft-qaz sektoruna yönəldilən investisiyanın sürətlə artması və böyük həcmə malik olması ilə izah edilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, istifadə olunmuş investisiyanın dördü üç hissəsindən çoxunu tikinti-quraşdırma işləri təşkil etmişdir. Lakin, son illər bütövlükdə dünya iqtisadiyyatında baş verən proseslər müvafiq göstəricilərdə öz təsirini göstərmişdir. Bu baxımdan, son illər ərzində investisiya qoyuluşları sahəsində baş verən dəyişikliklər aşağıdakı cədvəlin materiallarından daha aydın görünür:

Son 7 ildə əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyanın texnoloji strukturunda da xeyli dəyişikliklər baş vermişdir. Belə ki, əsas fondların aktiv hissəsinə (maşın və

avadanlıqlara) yönəldilən investisiyaların xüsusi çəkisi 2001-ci ildəki 15,9%-dən 2002-ci ildə 30,4%-ə, 2003-cü ildə 31,7%-ə qədər qalxmış, 2004-2005-ci illərdə 23-24 faiz civarına ensə də, 2006-cı ildə yenidən 30%-ə qədər yüksəlmiş və 2012-cı ildə 19,1-ə enmişdir (Cədvəl 2.2). Tikinti-quraşdırma işlərinə yönəldilən investisiyaların payı yüksəlməyə doğru meyl etməklə 2001-ci ildəki 33,0%-dən 2005-ci ildə 53,9%-ə qədər qalxmış, 2006-cı ildə isə bir qədər azalmaqla 50,7% təşkil etmiş, 2012-cı ildə 67,1-ə, 2014-cü ildə 75,5-ə, çatmışdır. Ümumiyyətlə, tikinti-quraşdırma işlərinə investisiyaların xüsusi çəkisinin yüksək olması sahə strukturunda baş verən dəyişikliklə, daha doğrusu, neft sektoruna investisiyanın üstünlüyü ilə izah edilir.

Cədvəl 2.1
1990-2014-ci illərdə Azərbaycanda əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyanın texnoloji quruluşu (faizlə)

İllər	Cəmi investisiyalar	o cümlədən:		
		tikinti-quraşdırma işləri	maşın,avadanlıq,alət və inventarlar	sair işlər
1990	100	46,2	33,1	20,7
2000	100	42,6	23,5	33,9
2001	100	33,0	15,9	51,1
2002	100	44,1	30,4	25,5
2003	100	44,6	31,7	23,7
2004	100	50,5	23,9	25,6
2005	100	53,9	23,4	22,7
2006	100	50,7	30,0	19,3
2007	100	51,6	27,1	21,3
2008	100	59,5	27,5	13,0
2009	100	67,1	19,1	13,8
2010	100	56,5	30,5	16,0
2011	100	65,1	19,1	15,8
2012	100	61,1	17,8	20,1
2013	100	66,3	12,5	21,2
2014	100	75,5	11,7	11,8

Mənbə:www.azstat.org

Müqayisə üçün qeyd edək ki, bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatı üzrə əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyaların həcmi dəfələrlə artmışdısa, neft sektoruna yönəldilən investisiyaların bütövlükdə əsas kapitalla yönəldilən investisiyalarda xüsusi çəkisi 1995-ci ildə 40,6%-dən 2000-ci ildə 51,9%-ə, 2005-ci ildə 65,2%-ə qalxmış, yalnız 2012-ci ildə azalaraq 26,6% təşkil etmiş, lakin sonra yenə yüksəmiş və 2014-cü ildə 33,8 % olmuşdur.

Cədvəl 2.2

1995-2012-ci illərdə Azərbaycanın neft sektoru və qeyri-neft sektoru üzrə əsas kapitala yönəldilmiş investisiyaların dinamikası və strukturu

	Cəmi		o cümlədən:					
	min manat	xüsusi çəkisi, faizlə	neft sektoru			qeyri-neft sektoru		
			min manat	əvvəlki ilə nisbətən, faizlə	xüsusi çəkisi, faizlə	min manat	əvvəlki ilə nisbətən, faizlə	xüsusi çəkisi, faizlə
1995	227977,2	100	92456,8	...	40,6	135520,4	...	59,4
1996	644453,5	100	429305,0	...	66,6	215148,5	...	33,4
1997	910237,4	100	535826,0	...	58,9	374411,4	...	41,1
1998	1102425,6	100	770340,5	...	69,9	332085,1	...	30,1
1999	928547,9	100	398599,4	...	42,9	529948,5	...	57,1
2000	967821,1	100	501907,9	...	51,9	465913,2	...	48,1
2001	1170820,3	100	686551,4	137,7	58,7	484268,9	102,6	41,3
2002	2106976,7	100	1448392,4	2,1 d,	68,8	658584,3	147,2	31,2
2003	3786366,7	100	2771092,1	192,2	73,2	1015274,6	137,9	26,8
2004	4922755,9	100	3708138,4	133,8	75,3	1214617,5	140,3	24,7
2005	5769876,3	100	3756167,6	101,3	65,2	2013708,7	162,4	34,8
2006	6234483,7	100	3408512,5	96,1	54,7	2825971,2	151,5	45,3
2007	7471189,9	100	3529865,3	111,5	47,2	3941324,6	137,3	52,8
2008	9944153,8	100	2922414,7	82,0	29,4	7021739,1	176,4	70,6
2009	7724 944,8	100	2058349,8	74,0	26,6	5666595,0	84,8	73,4
2010	9905665,8	100	2958491,7	135,9	29,9	6 947174,1	115,9	70,1
2011	12799061,3	100	3070236,0	102,2	24,0	9728825,3	138,0	76,0
2012	15407274,4	100	3854477,8	123,6	25,0	11552796,6	116,9	75,0
2013	17850815,7	100	5094617,8	131,3	28,5	12756197,9	109,7	71,5
2014	17618601,1	100	5959403,1	116,5	33,8	11659198,0	91,0	66,2

Mənbə: www.azstat.org

Daxili investisiyalarda dövlətin payı 50%-dən çox, xarici investisiyalarda isə cəmi 10% həcmində proqnozlaşdırılır. 2005-2014-ci illərdə istər daxili və istərsə də xarici investisiyalarda qeyri-dövlət investisiyaların xüsusi çəkisi xeyli artmışdır. Daxili və xarici investisiyaların sahə strukturu da bir-birindən xeyli fərqlidir. Daxili investisiyada neft sənayesi, nəqliyyat, rabitə və mənzil tikintisi üstünlük təşkil edir. Xarici investisiyaların sahəvi strukturu isə əsasən neft sənayesi ilə bağlıdır.

Cədvəl 2.3

1995-2012-ci illərdə Azərbaycan iqtisadiyyatının dövlət və qeyri-dövlət sektorları üzrə əsas fondların istifadəyə verilməsi

	cəmi	o cümlədən:				
		dövlət	qeyri-dövlət	ondan:		
				xüsusi	xarici və müştərək mülkiyyət	bələdiyyə mülkiyyəti
Əsas fondların istifadəyə verilməsi						
1995	75635,2	56308,6	19326,6	19326,6	-	-
1996	282862,1	185419,3	97442,9	63914,4	33528,4	-
1997	317098,9	165110,5	151988,4	64639,4	87349,0	-
1998	355814,1	256996,8	98817,3	51852,2	46965,1	-

1999	530216,4	286381,0	243835,4	60625,8	183209,6	-
2000	666856,7	422331,3	244525,4	108398,7	136126,7	-
2001	647612,9	313618,5	333994,4	168003,7	165990,7	-
2002	1162550,8	183879,9	978670,9	251419,6	727157,5	93,8
2003	2183096,0	657021,1	1526074,9	234317,4	1290669,9	1087,6
2004	3415724,0	659292,9	2756431,1	412743,7	2342532,1	1155,3
2005	4780670,3	582599,6	4198070,7	650997,5	3540855,6	6217,6
2006	5402472,4	1158024,4	4244448,0	687714,7	3542567,7	14165,6
2007	6035159,8	1723419,8	4311740,0	468628,6	3834009,3	9102,1
2008	8342371,1	2549605,4	5792765,7	1104293,5	4683285,0	5187,2
2009	6032 292,8	3241 459,5	2790 833,3	1394 189,3	1394 185,1	2458,9
2010	5961335,8	3160603,3	2800732,5	881891,0	1917865,1	976,4
2011	10624111,8	3697109,3	6927002,5	1358440,2	5567430,2	1132,1
2012	10194078,4	4885353,5	5308724,9	1245789,9	4061646,0	1289,0
2013	11143060,4	5539797,2	5603263,2	1290783,7	4311210,2	1269,3
2014	9336306,1	5060060,7	4276245,4	1189502,3	3085561,2	1181,9

www.azstat.org

İnvestorların hansı ölkədə işləmələr adətən bu ölkənin investisiya bazarında mövcud olan investisiya iqlimindən və bu ölkə həyata keçirilən investisiya siyasətindən asılı olur. Ölkə iqtisadiyyatına xarici investisiyanın cəlb edilməsi xalq istehlakı malları istehsalının və xidmətlərinin genişlənməsinə, yeni texnologiyalara, idarəetmənin qabaqcıl üsullarına yiyələnməyə, etmənin qabaqcıl üsullarına yiyələnməyə, real bazar münasibətlərinə uyğun infrastruktur yaradılmasına imkan verir. Bundan başqa, xarici ölkələrdən alınan borc və kreditlərdən fərqli olaraq xarici investisiya xarici borca əlavə ağırlıq gətirmir.

Xarici investorları ölkəmizin iqtisadiyyatına sərmayə qoymağa sövq edən başlıca səbəblər aşağıdakılardan ibarətdir: respublikamızın zəngin mineral-xammal resurslarına malik olması; yüksək ixtisaslı kadr potensialının mövcudluğu; xarici investisiyaların qorunmasına dair dövlət tərəfindən zəmanət verilməsi; normativ-hüquqi bazanın və qanunvericilik aktlarının mükəmməl olması.

Yeni iqtisadi şəraitdə respublika hökuməti tərəfindən milli investisiya siyasəti həyata keçirilərkən, əmək bölgüsündə ölkəmizin yeri müəyyən edilməlidir. Heç kimə sırr deyildir ki, hazırda inkişaf etmiş bazar ölkələri Azərbaycanı təbii ehtiyatlar mənbəyi kimi tanıyır. Əgər 2002-ci ildə xarici investisiyaların sahələr üzrə strukturuna nəzər yetirsək, görürük ki, investisiyaların təxminən 75-80%-i neft və qaz sahələrinə yönəldilmişdir. Təcrübə göstərir ki, hər hansı bir ölkəyə xaricdən birbaşa investisiyaların gətirilməsi yalnız iqtisadi və siyasi sabitlikdən asılıdır.

Bundan başqa, dövlət ölkədə sahibkarlıq hüququnun qorunmasına təmin verməli, ədalətli rəqabət şəraiti yaratmalı, idxal və ixracdakı qanun pozuntularının qarşısını almalıdır. Eyni zamanda, dünya bazarlarında reklam fəaliyyətinin artırılması, kommunikasiya sisteminin yaxşılaşdırılması və beynəlxalq maliyyə institutları ilə əlaqələrin yaxşılaşdırılmasının da vacib sayılır. İnvestisiya qoyuluşları ilə gəlir əldə etməyin etibarlılığı arasında tərs mütənəsb asılılığın mövcudluğu heç kimdəşübhə doğurmur. Odur ki, son illər respublika iqtisadiyyatının inkişafı üçün investorların sayı və eləcə də qoyulan investisiyaların həcmi artmışdır. Belə ki, bütün maliyyə mənbələri hesabına respublika iqtisadiyyatına qoyulan investisiyaların həcmi 2000-ci ildə 1299,8 mln. manatdan 2012-ci ildə 20251,1 mln. manatadək, o cümlədən daxili investisiyalar uyğun olaraq 460,3 mln. manatdan 12148,4 mln. manatadək xarici investisiyalar isə 829,5 mln. manatdan 8102,7 mln. manatadək artmışdır. Qeyd etməyi vacib bilirik ki, milli iqtisadiyyatımıza xarici investisiyaların cəlb edilməsi prosesi 1994-cü ilin 20 sentyabrında “Əsrin müqaviləsi” adını almış ARDNŞ ilə bir sıra nəhəng xarici neft şirkətləri arasında bağlanmış neft kontraktlarından sonra başlanmış və bu proses tədricən geniş miqyas almışdır. Hazırda ölkəmizdə çoxlu investisiya layihələri reallaşdırılmaqdadır. Bunların içərisində neft sənayesinə qoyulan xarici investisiyalar böyük xüsusi çəkiyə malikdir. Belə ki, 2012-ci il neft sənayesinə qoyulan xarici investisiyalar 2668,0 manatadək artmaqla ümumi xarici investisiyalara xüsusi çəkisi 72,9 %-ə bərabər olmuşdur. Onu da qeyd edək ki, neft və qaz hasilatı üzrə bağlanmış müqavilələr 30 il müddətinə nəzərdə tutulur ki, bunun da nəticəsində respublikamıza yatırılan xarici investisiya qoyuluşlarının məbləği 60 mlrd. ABŞ dollarına yaxın olacaqdır. Əsas kapitalla yönəldilən xarici investisiyalarda əsas yeri Böyük-Britaniya, ABŞ, Yaponiya, Norveç, Türkiyə və Almaniya tutur. 2014-ci ildə həmin ölkələrin əsas kapitalla yönəldilmiş xarici investisiyalarda payı müvafiq olaraq 46,4%, 17,2%, 9,8%, 6,8%, 6,5% və 6,4% təşkil etmişdir.

Cədvəl 2.5

2002-2014-ci illərdə xarici ölkələr üzrə əsas kapitala yönəldilmiş xarici investisiyalar

Ölkələrin adı	2002		2005		2006		2007		2008		2009		2010		2011		2012		2013		2014	
	Min manat	xüsusi çəkisi, faizlə	Min manat	xüsusi çəkisi, faizlə	Min manat	xüsusi çəkisi, faizlə	Min manat	xüsusi çəkisi, faizlə	Min manat	xüsusi çəkisi, faizlə	Min manat	xüsusi çəkisi, faizlə	Min manat	xüsusi çəkisi, faizlə	Min manat	xüsusi çəkisi, faizlə	Min manat	xüsusi çəkisi, faizlə	Min manat	xüsusi çəkisi, faizlə	Min manat	xüsusi çəkisi, faizlə
Cəmi	1560935,0	100,0	3664971,5	100,0	3333112,8	100,0	2844494,1	100,0	2241963,9	100,0	1645023,0	100,0	2406492,4	100,0	2600083,0	100,0	3258917,9	100,0	4671947,7	100,0	4903627,8	100,0
ocümlədən:																						
Böyük Britaniya	512638,2	32,8	1884732,4	51,4	1547680,4	46,4	1222640,1	43,0	1025571,7	45,8	800891,6	48,7	1247238,5	51,8	1184544,1	45,6	1096545,9	33,6	170757,4	36,5	1554998,6	31,7
ABŞ	346490,9	22,2	651317,4	17,8	574619,3	17,2	649560,7	22,8	435075,0	19,4	301041,9	18,3	359383,1	14,9	385675,7	14,8	439798,5	13,5	560242,6	12,0	380541,3	7,8
Yaponiya	206792,6	13,2	365906,3	10,0	325583,5	9,8	346650,2	12,2	225245,6	10,1	113147,1	6,9	180105,4	7,5	234413,0	9,0	332634,2	10,2	497817,8	10,7	310384,6	6,3
Norveç	99269,6	6,4	256751,6	7,0	225336,3	6,8	213144,0	7,5	139034,2	6,2	70526,3	4,3	111866,2	4,7	131017,4	5,0	389664,9	12,0	515421,3	11,0	901850,1	18,4
Türkiyə	199593,0	12,8	210635,1	5,8	215348,4	6,5	167986,1	5,9	147299,1	6,6	55929,2	3,4	95029,5	4,0	106294,3	4,1	211306,1	6,5	308231,9	6,6	418919,1	8,6
Almaniya	5228,8	0,3	88599,2	2,4	214433,5	6,4	36016,3	1,3	27648,8	1,2	40573,9	2,5	700,0	0,0	5854,4	0,2	9991,4	0,3			6 875,1	0,2
Saudiyyə Ərəbistanı	31166,0	2,0	81917,5	2,2	69071,6	2,1	3667,7	0,1	31438,4	1,4	34581,3	2,1	4268,1	0,2	2740,0	0,1	18857,1	0,6				
İsrail	53,3	0,0	-	-	41472,0	1,3	-	-	1690,3	0,1	25716,1	1,6	-	-	-	-	-	-				
Fransa	2335,1	0,2	17122,1	0,5	19586,4	0,6	13314,1	0,5	38476,5	1,7	12222,0	0,7	29451,0	1,2	45899,3	1,8	168102,3	5,2	156663,2	3,4	329 912,9	6,7
Çex Respublikası	-	-	-	-	17830,3	0,5	22171,5	0,8	15440,5	0,7	8480,1	0,5	216695,1	9,0	99993,8	3,9	128106,8	3,9	266 338,2	5,7	132 498,8	2,7
İran	2524,1	0,2	12176,2	0,3	16545,4	0,5	49823,5	1,6	-	-	6791,3	0,4	-	-	-	-	80406,0	2,5	123 787,7	2,7	296 117,4	6,0
Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri	999,5	0,1	8786,1	0,2	14208,6	0,4	2732,6	0,1	3089,2	0,1	6487,9	0,4	321,0	0,0	536,8	0,0	-	-				
İtaliya	-	-	17122,1	0,5	11846,5	0,4	1716,2	0,1	4140,4	0,2	2549,8	0,2	-	-	-	-	392,8	0,0	274,5	0,0	235,3	0,0
Qazaxıstan	-	-	-	-	969,6	0,0	811,0	0,0	968,6	0,1	2183,3	0,1	-	-	201,0	0,0	-	-				
Sinqapur	804,0	0,1	1862,7	0,1	962,1	0,0	746,9	0,0	912,9	0,0	1824,1	0,1	321,0	0,0	536,8	0,0	82,8	0,0	18 576,6	0,4	772,3	0,0
Rusiya	115920,5	7,4	612,2	0,0	456,6	0,0	2167,4	0,1	9914,7	0,4	864,2	0,1	1937,2	0,1	-	-	80406,0	2,5	128 267,1	2,7	296 117,4	6,0
İsveçrə	1086,0	0,1	1024,3	0,0	85,4	0,0	3327,7	0,1	777,7	0,0	803,7	0,0	2185,4	0,1	6364,1	0,2	111,9	0,0				
Lüksemburq	57,7	0,0	29,7	0,0	59,2	0,0	18,1	0,0	30099,1	1,3	300,5	0	40225,1	1,7	28273,8	1,1	12,0	0,0	10,8	0,0		
Avstriya	-	-	-	-	45,4	0,0	969,3	0,1	2280,5	0,1	-	-	11,1	0,0	74,3	0,0						
Yunanıstan	6874,4	0,4	17838,0	0,5	-	-	-	-	560,8	0,0	-	-	551,8	0,0	-	-	-	-				
Çin	-	-	11118,1	0,3	-	-	-	-					-	-	-	-	-	-				
Beynəlxalq təşkilatlar	28756,3	1,8	37392,6	1,0	36972,3	1,1	105868,1	3,7					116133,3	4,8	368201,0	14,2	271251,9	8,3	231 080,6	4,9	230 399,5	4,7

Bundan başqa, ölkə iqtisadiyyatına xarici investisiyaların axınını stimullaşdırmaq, zəngin neft-qaz yataqlarının mənimsənilməsini sürətləndirmək məqsədilə respublikamızın ərazisində hasilatın pay bölgüsü üzrə sazişlər əsasında karbohidrogen fəaliyyətini həyata keçirən xarici şirkətlər üçün müvafiq protokollarla tənzimlənən, Vergi Məcəlləsindən fərqli üstünlüklərə malik olan xüsusi rejimli vergitutma mexanizmi nəzərdə tutulmuşdur. Belə ki, respublikamızda karbohidrogen fəaliyyətini həyata keçirən xarici subpodratçı şirkətlər gördükləri iş və xidmətlərə görə əldə etdikləri gəlirdən yalnız 5-8% dərəcəsi ilə ödəniş mənbəyində tutulan mənfəət vergisinin ödəyiciləri olmaqla digər vergilərdən azaddırlar. Eyni zamanda, neft sazişləri üzrə podratçı tərəf sayılan xarici şirkətlərin karbohidrogen fəaliyyətindən əldə etdikləri gəlirləri isə həmin sazişlərlə müəyyən olunan dərəcələrlə yalnız mənfəət vergisinə cəlb olunur.

Araşdırmalar göstərir ki, iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə praktik olaraq uzun müddətli yatırımlar qiymətli kağızlar vasitəsilə həyata keçirilir. Bu proses ilk növbədə səhmlərin köməyi ilə icra olunur. Buna görə də real investisiyaların əsas hissəsi kommersiya banklarının fəaliyyət sferasında reallaşır. Bunun nəticəsi olaraq iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə “investisiya” bir çox hallarda “qiymətli kağızlara yatırım” anlayışı ilə sinonim kimi işlədilir və qiymətli kağızlar bazarında fəaliyyət göstərən dilerlərə investisiya dilerləri deyilir. Bu dilerlərə investisiya banklarını, ticarət kompaniyalarını, maliyyə fondlarını və s. aid etmək olar. Lakin, keçid iqtisadiyyatı dövrünü yaşayan və ya inkişaf etmiş bazar sisteminin mövcud olmadığı ölkələrdə real investisiyalar birbaşa yatırımlar şəklində həyata keçirilir.

Məlum olduğu kimi xarici investisiyalar müəyyən özünəməxsus cəhətlərə malikdir. Ümumiyyətlə, xarici investisiyanın törətdiyi effektlər həm müsbət, həm də mənfi mənələrdə təzahür edir. Belə ki, xarici investisiyalar reallaşdırıldığı zaman istər-istəməz yeni texnologiya, texnika və idarəetmə təcrübəsinin investisiya qoyulan ölkəyə idxalı baş verir. Xarici investisiyaların bu xüsusiyyəti ən mühüm

müsbət effekt kimi qiymətləndirilir. Xarici investisiyanın mənfi xüsusiyyətləri isə əsasən iki aspektdə özünü göstərir. Belə ki, ilk növbədə xarici investisiyaya meyillənmə milli iqtisadiyyatın asılılığının artmasına gətirib çıxarır. Digər tərəfdən isə ölkəyə daxil olan maliyyə formasında investisiya resursu nəticədə inflyasiya təsirini artırır. Bütün bunlar ona əsas yaradır ki, daxili investisiya qoyuluşları ilə xarici investisiya qoyuluşları arasında müəyyən nisbət saxlanılmalıdır. Dünya təcrübəsi göstərir ki, müvafiq problemin həllində fərqli yanaşmalar mövcuddur. Buna baxmayaraq müştərək müəssisələrin yaradılması daha çox müşahidə olunur.

Respublikamızda xarici investisiyalar ən çox neft sektoruna cəlb olunmuşdur. Bu investisiya qoyuluşları da bir sıra beynəlxalq müqavilələr əsasında həyata keçirilir ki, onların içərisində “Əsrin müqaviləsi”nin xüsusi yeri vardır. Bu müqavilə çox yüksək keyfiyyətə və rəqabət qabiliyyətinə malik olan Azərbaycan neftinin dünya bazarına çıxarılmasının və Azərbaycanın yeni, mütərəqqi neft strategiyasının əsasını qoymuşdur. Azərbaycanın yeni neft strategiyası Xəzərin Azərbaycan sektorunda olan neft yataqlarının xarici şirkətlərlə birgə işlənməsi ilə xarakterizə olunur. “Əsrin müqaviləsi”nin həyata keçirilməsi indiyədək Azərbaycanda yalnız neft sənayesinə 30 milyard ABŞ dolları məbləğində sərmayənin qoyulmasını təmin etmişdir.

Ölkəmizdə dünyanın 15 ölkəsini təmsil edən 34 neft və qaz şirkəti ölkəmizdə fəaliyyət göstərir. O cümlədən, ARDNŞ və onun struktur bölmələri tərəfindən təsis edilmiş 27 müştərək müəssisə və əməliyyat şirkəti, 7 alyans neft və qaz sənayesinin inkişafında mühüm rol oynayır. Dünyanın ən nüfuzlu beynəlxalq maliyyə qurumlarının da dəfələrlə rəsmən bəyan etdikləri kimi ölkəmiz hazırda iqtisadi inkişaf sürətinə, adambaşına düşən ümumdaxili məhsul istehsalının həcminə görə dünyanın lider dövlətləri cərgəsinə çıxmış, siyasi cəhətdən dünya birliyində özünəlayiq yerini tuta bilmişdir.

Dövlət Neft Fondunun yaranması və fəaliyyəti nəticəsində neftdən əldə olunan gəlirlər qorunub saxlanılır və onlardan təsərrüfatçılıq da istifadə edilir. Fond da beynəlxalq audit keçirilir, onun gəlirləri və xərcləri barədə ictimaiyyətə

mütəmadi məlumat verilir. Neft Fondundan ayrılan ilk ödəmələr ölkəmizdə ən çətin və ağır vəziyyətdə yaşayan qaçqın və məcburi köçkünlərimizin sosial problemlərinin həllinə yönəldilmişdir.

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi dünyada baş vermiş maliyyə böhranı investisiya qoyuluşuna təsirsiz ötüşməmişdir. Belə ki, global maliyyə böhranın inkişaf etməkdə olan ölkələrə ən mühüm təsir kanallarından biri məhz xarici birbaşa investisiya axınının azalmasıdır. Azərbaycanda əsasən dövlət investisiya proqramı çərçivəsində infrastruktur layihələrinə qoyulan sərmayələr hesabına daxili investisiyanın artımı qarşılığında, 2009-cu ildə ölkə iqtisadiyyatına yönələn birbaşa xarici investisiya bir qədər azalmışdı. Xarici mənbələrdən əsas kapitalla yönəldilmiş xarici investisiyanın həcmi 2008-ci ildə 2,2 milyard manat təşkil edərək, əvvəlki ilin müvafiq dövründəkindən 16,3% az olmuşdur. 2009-cu ildə isə yenə azalaraq 1,6 milyard manat təşkil etmişdir.

Məlumatlarından aydın olur ki, Azərbaycan iqtisadiyyatına xarici investisiya qoyuluşunun sahəvi strukturunda qeyri-bərabərlik mövcuddur. Belə ki, ölkə iqtisadiyyatına yönəldilmiş xarici investisiyalar arasında neft sənayesinə qoyulan xarici investisiyalar böyük xüsusi çəkiyə malikdir. 1995-ci ildən başlayaraq birbaşa xarici investisiyaların 65 %-i neft sektoruna qoyulmuşdur. 2000-2005-ci illərdə neft sektoruna yönəldilmiş sərmayələrin Azərbaycan iqtisadiyyatına qoyulmuş xarici investisiyalarda payı 69,5 % olmuşdur.

Göründüyü kimi iqtisadi artımın əsas hərəkətverici qüvvəsi və məcmu tələbin tərkib hissəsi olan investisiya qoyuluşlarında son bir neçə ildə həm həcm, həm də struktur baxımından ciddi dəyişikliklər müşahidə edilmişdir. Investisiya qoyuluşlarının iqtisadiyyatın həcmi ilə müqayisədə kifayət qədər yüksək olması ölkənin təbii resurslarından, investisiya potensialından və ölkədə yaradılan investisiya mühitindən asılı olmuşdur. 1995-1996-cı illərdə investisiya qoyuluşlarının artım tempi çox sürətli olmuş və investisiya qoyuluşlarının həcmi 228 milyon manatdan 644 milyon manata yüksəlmişdir.

Investisiya qoyuluşlarının artım indeksi isə 210-a bərabər olmuşdur. Bu əsasən “Əsrin müqaviləsi” imzalandıqdan sonra iqtisadiyyatın neft sektoruna yönəldilən investisiyaların sürətli artımı ilə bağlı olmuşdur. Belə ki, 1995-ci ildə iqtisadiyyatın neft sektoruna yönəldilən investisiyaların həcmi 92,5 milyon manat, 1996-cı ildə isə 429,3 milyon manat təşkil etmişdir. Investisiya qoyuluşlarının ikinci sürətli artım dalğası 1999-2002-ci illərdə müşahidə edilmişdir. Göstərilən dövrdəki sürətli artım isə Xəzərin karbohidrogen layihələrinin qərbə nəqli üçün ən iri boru kəməri olan Bakı-Tiflis-Ceyhan layihəsinin həyata keçirilməsilə bağlı olmuşdur. Bu mərhələdə ölkə iqtisadiyyatına 5,2 milyard manat investisiya qoyulmuşdur.

Investisiya qoyuluşlarının artım indeksində 2002-ci ildən başlayan azalma sadəcə miqyas effekti ilə bağlı olmuşdur. Yəni, hər sonrakı il investisiya qoyuluşlarının artım həcmi saxlanmış olsa belə bu faiz göstəricisi kimi əvvəlki illərdəkindən geri qalmalıdır. Əslində isə 2003-2008-ci illər ərzində Azərbaycan iqtisadiyyatında əsas kapitalla yönəldilən investisiyaların həcmi əvvəlki dövrləri dəfələrlə geridə qoymuşdur. Belə ki, əvvəldə qeyd etdiyimiz 1995-2014-cü illər ərzində ölkə iqtisadiyyatına yönəldilən 36,2 milyard manatlıq investisiyanın 28,2 milyard manatı məhz bu dövrdə həyata keçirilmişdir.

Investisiya qoyuluşlarının həcmnin artımı ilə yanaşı onun strukturunda və maliyyələşmə mənbələrində də ciddi keyfiyyət və kəmiyyət dəyişiklikləri müşahidə edilmişdir.

Məlum olduğu kimi investisiya qoyuluşları müxtəlif mənbələr hesabına maliyyələşdirilə bilər. Bu mənbələrdən, bank kreditləri, şəxsi vəsaitlər, dövlət büdcəsi vəsaitləri, büdcədən kənar fond vəsaitləri və s. göstərmək olar. 2002-2007-ci illər ərzində Azərbaycanda həyata keçirilən investisiya layihələrinin əsas maliyyələşmə mənbələrini aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- müəssisə və təşkilatların öz vəsaitləri;
- əhəlinin şəxsi vəsaitləri;
- bank kreditləri;

- büdcə vəsaitləri;
- büdcədən kənar fondların vəsaitləri;
- başqa təşkilatların borc vəsaitləri;
- sair vəsaitlər.

Statistik məlumatlara əsasən qeyd olunan mənbələr üzrə yalnız başqa təşkilatların borc vəsaitləri istisna olmaqla digər bütün mənbələr əsas maliyyələşmə mənbəyi qismində çıxış etmişlər. Başqa təşkilatların borc vəsaitləri isə artıq 2001-ci ildən sonra maliyyələşmə mənbəyi rolunu itirmişdir ki, bu da ölkədə bank sisteminin formalaşmasının ilkin mərhələsinin başa çatması ilə əlaqədar olmuşdur.

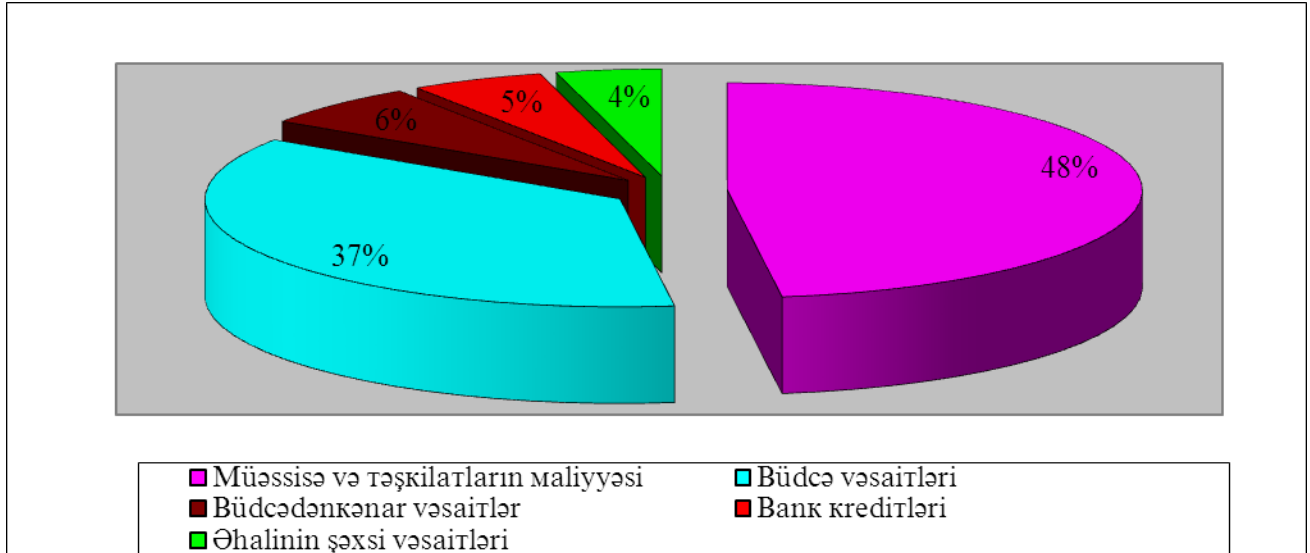
Göründüyü kimi təhlil olunan dövr ərzində investisiya qoyuluşlarının əsas maliyyələşmə mənbəyi müəssisələrin öz vəsaitləri olmuşdur. Eyni zamanda dövr ərzində bank kreditləri və büdcə vəsaitlərinin investisiyaların maliyyələşmə mənbəyi kimi əhəmiyyəti yüksəlmişdir. Bu da ölkədə xüsusilə, son illərdə büdcə vəsaitləri hesabına iri infrastruktur layihələrinin həyata keçirilməsi və bank sisteminin inkişafı ilə əlaqədar olmuşdur.

Investisiya qoyuluşlarının maliyyələşmə mənbələrinə nəzər saldıqda 49 faizlik payla müəssisə və təşkilatların öz vəsaitlərinin üstünlük təşkil etdiyini görürük. 2-ci və 3-cü yerlərdə isə uyğun olaraq 36 faizlə büdcə vəsaitləri və 6 faizlə büdcədən kənar fond vəsaitləri qərar tutur. Burada belə nəticə çıxarmaq olar ki, iqtisadi artıma, xüsusilə də, qeyri-neft sektorunun artımına təkan verən ən ciddi vasitələrdən biri məhz dövlətin investisiyalarıdır.

Aparılan hesablamalara görə dövlət investisiyalarının multiplikativ effekti xüsusilə, tikinti sektoru üzrə çox yüksəkdir. Büdcədən investisiya məqsədilə ayrılan vəsaitlərin belə sürətli artımı dövlətin iqtisadiyyatda fəal rol oynamaq istəyindən irəli gəlir ki, bu da bir sıra ciddi sosial-iqtisadi problemlər həllini tapana qədər müsbət nəticələr verə bilər. Ancaq nəzərdən qaçırmaq olmaz ki, dövlət investisiyalarının iqtisadi artımı və məşğulluğu dəstəkləyən müsbət multiplikativ effekti ilə yanaşı, qiymət artımı kimi mənfi effekti də ola bilər. Investisiya qo-

yuluşlarının iqtisadiyyatın sektorları üzrə bölgüsündə müsbət meyllərin nəticəsi olaraq iqtisadiyyatın diversifikasiyası yönündə ciddi nailiyyətlər əldə edilmişdir.

Qrafik 2.6 Maliyyə mənbələri üzrə əsas kapitala yönəldilmiş investisiyaların strukturu

Müasir dövrdə ölkə iqtisadiyyatına istər xarici, istərsə də daxili investisiyaların cəlb edilməsi dövlətimizin siyasətinin prioritetlərindən biridir. Məhz bunun nəticəsidir ki, 1994-cü ildən başlayaraq Azərbaycan iqtisadiyyatına 30 milyard ABŞ dollarından çox investisiya qoyulmuşdur. Bu fakt respublikamızı bir sıra makroiqtisadi göstəricilər baxımından MDB və bir çox Şərqi Avropa ölkələri arasında öncül sıralara çıxarmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, ümumi investisiya qoyuluşlarının orta hesabla 73,3 faizi xarici, 26,7 faizi isə daxili investisiyaların payına düşməkdədir. Göründüyü kimi respublikaya cəlb olunan xarici investisiyalar daxili investisiya qoyuluşlarından ümumi investisiya qoyuluşlarındakı payına görə əhəmiyyətli dərəcədə üstün mövqeyə malikdir. Bu baxımdan maliyyə mənbələri üzrə investisiya qoyuluşlarının məqsədə uyğun strukturu və onlar arasındakı tarazlaşdırılmış nisbət maraqlıdır. Qeyd etmək yerinə düşərdi ki, son dövrlər daxili investisiya qoyuluşlarının artım tempi və həcmi xarici investisiyaları müvafiq parametrlər üzrə qabaqlamaqdadır.

Aydındır ki, dünya təsərrüfatına inteqrasiya xarici kapitaldan istifadəni qaçılmaz edir. Lakin bununla yanaşı olaraq xarici investisiyaların münasib şərtlər

daxilində səmərəsi müəyyənləşdirilməlidir. Belə ki, xarici investisiyalar müəyyən üstün xüsusiyyətlərinə, o cümlədən qabaqcıl texnologiyaların, menecmentin və marketinqin müasir metodlarının mənimsənilməsi və elmi-texniki əməkdaşlıqla fərqlənir. Bu aspektdə hər bir dövlət üçün xarici investisiyaların cəlb olunmasında başlıca məqsədlər ölkədə istehsal olunan məhsulun rəqabət qabiliyyətliliyinin artırılması, iqtisadiyyatında struktur dəyişikliklərin aparılması, mövcud iqtisadi potensialı reallaşdırmaq üçün ixrac yönümlü və idxalı əvəz edən yeni istehsal sahələrinin yaradılması, problem rayonların inkişaf etdirilməsi, daxili bazarın tələbatını ödəmək və ölkənin istehsal potensialını artırmaq üçün yeni təbii ehtiyatların mənimsənilməsi, ixtisaslı kadr hazırlanması sahəsində xarici təcrübədən istifadə və s. ola bilər. Bu müsbət cəhətləri ilə yanaşı xarici investisiyalara ifrat meyl nəticə etibarilə milli iqtisadiyyat üçün xoşagəlməz halın formalaşmasına da səbəb ola bilər. Odur ki, burada «qızıl ortanın» tapılması hər bir dövlət, həmçinin respublikamız üçün müstəsna əhəmiyyətə malikdir.

Ümumi investisiya qoyuluşlarında daxili investisiyanın xarici investisiyalara nisbətən aşağı səviyyədə olmasına baxmayaraq, ölkə iqtisadiyyatında baş verən yüksəlişdə onun rolu az deyildir. Bununla yanaşı olaraq, respublika daxilində investisiya resursu kimi xarakterizə oluna bilən mənbələr hələ də mövcuddur ki, onlardan maksimum istifadə edilməsi daha yüksək nailiyyətlərin əldə olunmasına səbəb ola bilər. Lakin müvafiq resurslardan istifadə qənaətbəxş hesab oluna bilməz. Belə ki, qanunvericiliyin kifayət qədər təkmil olmaması və müvafiq qanunlarda mövcud olan boşluqlar investisiyaların, xüsusilə də daxili investisiyaların geniş miqyas almasına maneçilik törədir. Bu səbəbdən milli kapital sahibləri çox zaman digər ölkələrdə sərmayə qoyurlar. Lakin bu kaptal potensial investisiya mənbəyi kimi ölkə daxilində istifadə oluna bilər.

Iqtisadi və sosial inkişafın qarşısında duran vəzifələri yerinə yetirmək üçün zəruri olan investisiya qoyuluşunun strateji istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi mühüm məsələlərdən hesab edilir. Başqa sözlə istər daxili, istərsə də xarici investorun marağı heç də həmişə investisiya qoyulan ölkənin maraqları ilə üst-üstə

düşür. Ona görə də dövlətin investisiya qoyuluşunun istiqamətləndirilməsinə müxtəlif mexanizmlərdən istifadə etməklə təsir göstərməsi zərurətə çevrilir. Belə müdaxilənin praktik reallaşdırılması üçün əsas qisminə investisiyanın törətdiyi sosial-iqtisadi effektlər çıxış edə bilər. Bu baxımdan, dissertasiya işinin növbəti paragrafında investisiya qoyuluşları və makroiqtisadi göstəricilər arasında əlaqələrin vəziyyəti araşdırılır.

2.2. Azərbaycanında iqtisadi inkişafın xarakteri və dinamikasının dövlətin innovasiya-investisiya siyasətindən asılılığının dəyərləndirilməsi

Araşdırmalar göstərir ki, artıq inkişaf etmiş ölkələrin belə dövlət büdcə xərclərində investisiya istiqaməti mühüm yer tutur və bu xərclər artıma meyllidir. Məhz bu baxımdan istənilən, xüsusilə də iqtisadi transformasiya dövrünü yaşayan dövlət üçün investisiya resurslarının formalaşdırılması və onlardan səmərəli istifadə olunması məsələlərinin tədqiqi daima aktualıq kəsb etməkdədir. Bu baxımdan, dövlətin investisiya prosesində rolu onun inkişaf səviyyəsindən birbaşa asılıdır. Başqa sözlə, güclü iqtisadi potensiala malik olan dövlət investisiya qoyuluşlarını daxili mənbələr hesabına maliyyələşdirməklə yanaşı, həm də kapital ixrac edir. Qeyd edək ki, dünya üzrə cəmi kapital ixracının 60%-dən çoxu inkişaf etmiş beş ölkənin ABŞ, Almaniya, İngiltərə, Yaponiya və Fransanın payına düşməkdədir. Digər və daha maraqlı məqam ondan ibarətdir ki, dünya üzrə birbaşa investisiyaların 3/4 məhz sənayecə inkişaf etmiş ölkələrdə reallaşdırılmışdır. Yalnız ABŞ və Yaponiya arasında qarşılıqlı kapital axını dünya maliyyə transferinin 1/3-ni təşkil edir. Göründüyü kimi ölkənin iqtisadi inkişafa nail olması investisiyaların reallaşdırılmasına marağa azaltmır, əksinə artırır.

Bu aspektdən respublikamızda iqtisadi sistemin transformasiyası ilə əlaqədar olaraq bir çox sahələrdə olduğu kimi investisiya fəaliyyətinin təşkili və tənzimlənməsi sahəsində islahatlar zəruri olmuşdur. Bu islahatların həyata keçirilməsinin, müvafiq hüquqi bazanın yaradılmasının, ümumilikdə yeni iqtisadi

sistemin formalaşdırılmasında əhəmiyyəti vardır. Xüsusilə müvafiq hüquqi bazanın yaradılması zamanı keçid iqtisadiyyatı amilləri bəzi fərqli yanaşmaları zəruri edir. Çünki, keçid iqtisadiyyatını yaşayan ölkədə qanunvericilik bazası dəyişdirilir və bu zaman ortaya çıxan çətinlikləri aradan qaldırmaq üçün alternativlər axtarılır. Bu halda inkişaf etmiş ölkələrin qanunvericilik bazası nümunə kimi bütövlükdə tətbiq edilə bilmir. Çünki, keçid dövrünü yaşayan ölkədə infrastruktur çatışmamazlıqları mövcud olur.

Məlum olduğu kimi respublikamızda iqtisadiyyata investisiyaların cəlb olunması məqsədilə “açıq qapı” siyasəti həyata keçirilir. Digər tərəfdən, xarici investisiyaların, müasir texnologiyaların və avadanlıqların, idarəetmə təcrübəsinin ölkə iqtisadiyyatına cəlb edilməsi yolu ilə yüksək keyfiyyətli, rəqabət qabiliyyətli məhsulların istehsal edilməsi Azərbaycan dövlətinin müəyyən etdiyi iqtisadi inkişaf strategiyasının mühüm tərkib hissəsidir.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, xarici kapitalı ölkə iqtisadiyyatına cəlb etmək üçün müvafiq normativ-hüquqi aktların qəbul edilməsi əsas şərtidir. Bu baxımdan, dövlət müstəqilliyinin bərpa olunmasından sonra digər sahələrdə olduğu kimi investorların hüquq və mənafelərinin qorunması, mülkiyyətin toxunulmazlığı, yerli və xarici sahibkarlara eyni iş şəraitinin yaradılması, əldə edilmiş mənfəətdən maneəsiz istifadə olunması ilə bağlı mühüm qanunlar qəbul edilmişdir. Bu istiqamətdə respublikamızda ilk addım 15 yanvar 1992-ci ildə qəbul edilmiş “Xarici investisiyaların qorunması” haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu olmuşdur. Bu qanun Azərbaycan Respublikasının ərazisində xarici investisiya qoyuluşunun hüquqi və iqtisadi prinsiplərini müəyyən edir.

Ümumilikdə, müvafiq qanun xarici investisiyanın rejimini müəyyən etməklə, xarici investorların hüquqlarının müdafiəsini təmin edir. Eyni zamanda müvafiq qanun xarici investorlara Azərbaycan Respublikasında qanunvericiliyin dəyişdirilməsi ilə bağlı bəzi təminatlar verir. Belə ki, qanuna əsasən Azərbaycan Respublikasının sonrakı qanunvericiliyi investisiya qoyuluşu şəraitini pisləşdirdikdə, 10 il ərzində xarici investisiyaya investisiya qoyuluşunun həyata keçirildiyi zaman

qüvvədə olmuş qanunvericilik tətbiq edilir. Lakin, bu müddəa müdafiənin, milli təhlükəsizliyin və ictimai qaydanın təmin olunması, vergitutma, ətraf mühitin, əhalinin əxlaq və sağlamlığının mühafizəsi haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinin dəyişdirilməsinə şamil edilmir.

Son illər ərzində reallaşdırılan iqtisadi fəaliyyətdə mühüm məsələlərdən biri hesab edilən hüquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatına alınması proseduru respublikamızda xeyli sadələşdirilmiş, bu sahədə əvvəllər mövcud olmuş problemlər “Vahid pəncərə” prinsipi tətbiq edilməklə aradan qaldırılmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, xarici investisiyalı müəssisələr Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktları ilə qadağan olunmamış hər hansı fəaliyyət növü ilə məşğul ola bilərlər. Digər tərəfdən isə xarici hüquqi və fiziki şəxslər Azərbaycan Respublikasının ərazisində mövcud olan bütün müəssisələrin səhm və digər qiymətli kağızlarını satın ala bilər, dövlət və bələdiyyə müəssisələrinin özəlləşdirilməsində iştirak edə bilərlər.

Qanunvericiliyə əsasən, xarici investisiyalı müəssisə dövlət qeydiyyatına alındığı andan hüquqi şəxs statusu alır [36]. Xarici investisiyalı müəssisələrin dövlət qeydiyyatına alınması haqqında məlumat vəkil edilmiş dövlət orqanının tutduğu reyestrinə daxil edilir. Xarici investisiyalı müəssisəni dövlət qeydiyyatına almaqdan yalnız o halda imtina edilə bilər ki, belə müəssisənin yaradılması qaydası Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyini pozulmuş olsun, yaxud qeydiyyat üçün zəruri sənədlər müəyyən edilmiş tələblərə uyğun gəlməsin, habelə müvafiq fəaliyyət növləri Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə qadağan edilmiş olsun. Dövlət qeydiyyatına almaqdan imtina olunduqda bu barədə Azərbaycan Respublikasında məhkəmə qaydasında şikayət oluna bilər. Bu işlərdə investitorlara köməklik edən dövlət orqanı Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyidir.

Azərbaycanın qeyri-neft sektoruna investisiyaların cəlb edilməsinin ən mühüm vasitələrindən biri özəlləşdirmə prosesidir. Xarici şirkətlər ölkəmizdə aparılan özəlləşdirmə prosesində də iştirak edə bilərlər. Bununla əlaqədar olaraq, özəlləşdirmə qanunvericiliyində xarici şirkətlərin bu prosesdə iştirakının qaydaları nəzərdə tutulmuşdur. Bu günədək Türkiyə, Amerika Birləşmiş Ştatları, Fransa,

Böyük Britaniya, Çin, İran, İsveçrə, Hollandiya və bəzi digər ölkələrin investorları Azərbaycanda həyata keçirilən özəlləşdirmə prosesində iştirak etmiş və orta hesabla müəssisə səhmlərinin ən azı 51 %-ni əldə edərək onlara böyük məbləğdə investisiyalar qoymuşlar.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanları ilə yeni sahələrin, o cümlədən xarici investorlar üçün xüsusilə cəlbedici olan metallurgiya, kimya, maşınqayırma, nəqliyyat, rabitə və digər sahələrdə fəaliyyət göstərən şirkətlərin özəlləşdirməyə açılması xarici investisiya axınına güclü təkan vermişdir.

Ölkə iqtisadiyyatına cəlb olunan investisiyaların artırılması məqsədilə BMT, Ümumdünya Ticarət Təşkilatı, Avropa İttifaqı, MDB, GUAM, İƏT, Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı, Dünya Bankı, Beynəlxalq Valyuta Fondu, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı, Asiya İnkişaf Bankı, İslam İnkişaf Bankı, Qara Dəniz Ticarət və İnkişaf Bankı, Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası kimi beynəlxalq iqtisadi təşkilatlarla və maliyyə qurumları ilə əməkdaşlıq ilbəlil genişlənir.

Qeyd etmək lazımdır ki, mənfəətin başqa valyutalara konvertasiya edilməsi, xarici ölkələrə köçürülməsi, yaxud reinvestisiya edilməsi ilə bağlı bütün məhdudiyyətlər ləğv edilmiş, bazar iqtisadiyyatı prinsipləri əsasında vahid valyuta məzənnəsi formalaşmışdır. Bu tədbirlər xarici investorların, beynəlxalq maliyyə qurumlarının və iqtisadi təşkilatların Azərbaycana olan marağını daha da artırmışdır.

Investisiya fəaliyyəti baxımından mühüm əhəmiyyətə malik olan “Investisiya fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu Azərbaycan Respublikasının ərazisində investisiya fəaliyyətinin ümumi sosial, iqtisadi və hüquqi şərtlərini müəyyənləşdirir. Müvafiq qanunvericilik aktı investisiyanın Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatına cəlb olunmasına, ondan ölkənin sosial-iqtisadi bazasının, habelə beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın və inteqrasiyanın inkişafı üçün səmərəli istifadə edilməsinə yönəldilmişdir və mülkiyyət formasından asılı olmayaraq bütün investorların hüquqlarının bərabər müdafiəsinə təminat verir.

Qeyd olunan qanuna əsasən dövlət investisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi şərtlərinin sabitliyinə, onun subyektlərinin hüquqlarının və qanuni mənafeələrinin qorunmasına təminat verir. Belə ki, investisiya fəaliyyətinin subyektləri arasında bağlanmış müqavilənin şərtləri bu müqavilənin bütün müddəti ərzində və hətta o bağlandıqdan sonra qanunvericiliklə subyektlərin vəziyyətini pisləşdirən və ya hüquqlarını məhdudlaşdıran şərtlər müəyyən edildikdə belə, əgər onlar müqavilə şərtlərinin dəyişdirilməsi barədə razılığa gəlməyiblərsə, qüvvəsini saxlayır. Dövlət orqanları və onların vəzifəli şəxsləri qanunvericiliklə yol verilən və onların səlahiyyətinə daxil olan hallar istisna olmaqla, investisiya fəaliyyəti subyektlərinin fəaliyyətinə müdaxilə edə bilməzlər. Müvafiq qanunla müəyyənləşdirilən hallar istisna olmaqla, investisiya qoyulan obyektlərin seçilməsində investorların hüquqları məhdudlaşdırıla bilməz. Dövlət orqanları və başqa orqanlar investorların və investisiya fəaliyyətinin digər subyektlərinin hüquqlarını pozan aktlar qəbul etdikdə investisiya fəaliyyəti subyektlərinə dəyən zərəri bu orqanlar tam həcmdə ödəməlidirlər. Zərərin ödənilməsi barədə mübahisələrə aidiyyət üzrə məhkəmə baxır.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş tələblərə və ya investisiya fəaliyyətinin subyektləri arasında bağlanmış müqavilə öhdəliklərinə əməl olunmadıqda tərəflər həmin aktlarla müəyyənləşdirilmiş qaydada məsuliyyət daşıyırlar. Investisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi zamanı yaranan mübahisələrə müvafiq olaraq məhkəmə, iqtisad məhkəməsi və ya münisflər məhkəməsi baxır.

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi “Investisiya fəaliyyəti haqqında” və “Xarici investisiyaların qorunması haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunları Azərbaycanda investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsinin əsas hüquqi bazasını təşkil edir. Bununla yanaşı olaraq “Investisiya fondları haqqında” Azərbaycan Respublikası qanunu ölkədə investisiya fondlarının hüquqi statusu, yaradılması və idarə edilməsi əsasları, dövlət qeydiyyatına alınması və fəaliyyətinə nəzarət xüsusiyyətlərini, habelə tərəflərin hüquq və vəzifələrini müəyyən edir və bu sahədə

digər münasibətləri tənzimləyir. Qanuna əsasən investisiya fondu-səhmlərin buraxılması və açıq yerləşdirilməsi vasitəsilə cəlb edilən pul vəsaitini qiymətli kağızlara investisiya edən, habelə qiymətli kağızların alqı-satqısı üzrə fəaliyyəti həyata keçirən və diversifikasiya edilmiş investisiya portfelinə sahib olan açıq tipli səhmdar cəmiyyətdir.

Məlum olduğu kimi, biznes mühitinin ən mühüm şərtlərindən biri vergi rejimi ilə bağlıdır. Respublikamızda vergi münasibətləri “Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi” ilə tənzimlənir. Qeyd etmək lazımdır ki, son illərdə investisiya fəaliyyətinə təsir imkanına malik olan vergi dərəcələri və sosial sığorta ödənişlərinin azaldılması istiqamətində müəyyən addımlar atılmışdır. Başqa sözlə desək, 1998-ci ildən etibarən vergi dərəcələri ardıcıl olaraq endirilmiş və bu proses davam etdirilməkdədir. Belə ki, müəssisə və təşkilatların mənfəətindən vergi tutulmasının progressiv sistemindən proporsional sisteminə keçilməsi və bu vergi növü üzrə vergi dərəcələrinin tədricən endirilməsi, ƏDV-nin dərəcəsinin 28%-dən 18%-dək azaldılması, bir sıra vergilərin ləğv edilməsi, fiziki şəxslərin gəlirlərindən tutulan vergilərin dərəcələrinin maksimum həddinin 55%-dən 35%-ə endirilməsi, sosial sığorta ayırmalarının 40 faizdən 22 faizədək aşağı salınması, Vergi Məcəlləsinin qüvvəyə minməsilə vergilərin ümumi sayının 15-dən 9-dək azaldılması, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı ilə məşğul olan sahibkarların 2014-cü ilə qədər torpaq vergisi istisna olmaqla digər vergilərdən azad edilməsi və s. bu kimi tədbirlər aparılan işlərə misal göstərilə bilər. Bununla yanaşı vergi idarəçiliyi təkmilləşdirilmiş, əsassız yoxlamaların sayı əhəmiyyətli dərəcədə azaldılmış, sahibkarlığın inkişafına mane olan müdaxilələrin qarşısının alınması məqsədilə tədbirlər həyata keçirilmişdir. Azərbaycan Hökuməti bir sıra xarici ölkələr ilə ikiqat vergi tutmanın aradan qaldırılması və investisiyaların təşviqi və qarşılıqlı qorunması haqqında sazişlər imzalamışdır.

Respublikamızda gömrük orqanlarının fəaliyyətinin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması, proseduraların daha da sadələşdirilməsi və şəffaflaşdırılması məqsədilə Beynəlxalq Valyuta Fondu və Ümumdünya Gömrük Təşkilatı ilə birgə

proqramlar həyata keçirilməkdədir. Hazırda ixrac rüsumları ləğv edilmiş, idxalda rüsumların 15 %-lik maksimal həddi müəyyənləşdirilmişdir. 30 aprel 2007-ci il tarixli «Azərbaycan Respublikasında sahibkarlığın inkişafı ilə bağlı bəzi tədbirlər haqqında» prezident fərmanı isə çoxpilləli iqtisadi fəaliyyətə başlama prosedurlarının sadələşdirilməsini, bu sahədə mövcud olan bürokratik əngəllərin, süründürməçilik hallarının aradan qaldırılmasını nəzərdə tutur. Fərmana əsasən, müvafiq dövlət qurumları vahid kodlaşdırmanın tətbiqi ilə sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinin «bir pəncərə» prinsipi əsasında təşkilini təmin etmişlər. Artıq 24 mindən çox təsərrüfat subyekti «bir pəncərə» prinsipi əsasında qeydiyyatı almışdır. Belə bir fərmanın imzalanması, ölkədə sahibkarlığın inkişafına əngəl olan bütün maneələrin aradan qaldırılması üçün prinsipial əhəmiyyətə malik olmuşdur. Eyni zamanda daxili bazarda rəqabət mühitinin inkişaf etdirilməsi, təbii inhisarçıların fəaliyyətinin tarif, habelə dövlət tərəfindən müəyyənləşdirilən qiymətlərlə müntəzəm şəkildə tənzimlənməsi məqsədilə Prezident fərmanına əsasən və Nazirlər Kabinetinin 31 yanvar 2002-ci il tarixli qərarı ilə «Azərbaycan Respublikasının Tarif Şurası» yaradılmışdır. Bununla bağlı, Şuranın Əsasnaməsinə uyğun olaraq, İqtisadi İnkişaf Nazirliyində müvafiq Katiblik və onun tərkibində müxtəlif sahələri əhatə edən 12 işçi qrupu fəaliyyət göstərir.

Ölkədə lisenziyalaşdırma sisteminin sadələşdirilməsi istiqamətində də bir sıra tədbirlər həyata keçirilmişdir. Belə ki, mövcud olan lisenziyalaşdırma sistemi köklü surətdə dəyişmiş, lisenziyalaşdırılan fəaliyyət növlərinin sayı 240-dan 30-a endirilmiş, lisenziyanın müddəti isə 2 ildən 5 ilə qədər uzadılmışdır. Yeni lisenziyalaşdırma sisteminin tətbiqi azad rəqabətin inkişafına, istehsal olunan məhsulun, göstərilən xidmətin keyfiyyətinin yüksəlməsinə təsir göstərmək iqtidarındadır.

Qeyri-neft sektorunun inkişafı prioritet istiqamətlərdən biri kimi dövlət proqramlarında, o cümlədən «2003-2005-ci illər üzrə yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişaf üzrə Dövlət Proqramı»nda, 2002-2005-ci illər üzrə «Kiçik və orta sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi üzrə Dövlət Proqramı»nda, «2004-2007-ci illər üçün Dövlət Investisiya Proqramı»nın layihəsində, habelə «2004-2008-ci illər üçün

“Azərbaycan Respublikası Regionlarının Sosial-Iqtisadi İnkişafı Dövlət Proqramı”nda öz əksini tapmışdır.

Azərbaycan Respublikasında sahibkarlığın inkişafı və bu istiqamətdə dövlət himayəsinin göstərilməsi üzrə mühüm tədbirlərdən biri də 2002-ci ildə aparıcı xarici və yerli iş adamlarının daxil olduğu Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Sahibkarlar Şurasının yaradılması olmuşdur. Sahibkarlar Şurası ölkədə biznes mühitinin yaxşılaşdırılmasında, bu sahəyə dövlət qayğısının artırılmasında, mövcud problemlərin vaxtaşırı təhlil edilərək müvafiq tədbirlərin görülməsində böyük rol oynayır.

Azərbaycan Hökumətinin müraciəti ilə Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyasının dəstəyi əsasında Dünya Bankının Xarici Investisiyalar üzrə Məsləhət Xidməti (FIAS) Azərbaycanda investisiya mühitinin monitorinqini aparmış və mühitin daha da yaxşılaşdırılması məqsədilə birgə tədbirlər planı müəyyənləşdirilmişdir. Həmin tədbirlərin icrası istiqamətində atılmış ilk addımlardan biri də Azərbaycanda Investisiyaların Təşviqi və Məsləhət Fondunun təsis edilməsi olmuşdur. Eyni zamanda Dünya Bankının ekspertləri ilə birgə «Investisiya fəaliyyəti haqqında» və «Xüsusi İqtisadi Zonalar haqqında» qanun layihələri hazırlanmışdır.

Qeyd edək ki, «Xüsusi İqtisadi Zonalar haqqında» qanun artıq qəbul edilmişdir. «Investisiya fəaliyyəti haqqında» qanun isə müzakirə mərhələsindədir. Yeni qanun layihəsi hazırda qüvvədə olan «Investisiya fəaliyyəti haqqında» və «Xarici investisiyaların qorunması haqqında» iki qanunu əvəz edəcəkdir. İki mövcud qanunlardan fərqli olaraq bu yeni layihə beynəlxalq təcrübənin ən mükəmməl elementlərini özündə əks etdirir. Digər ölkələrin bu sahədə olan təcrübəsini əsas götürərək qanun layihəsinə investisiyaların qorunması, investisiya fəaliyyəti zamanı yaranan mübahisələrin həlli və digər həlledici prinsiplər məsələlər ilə bağlı yeniliklər daxil edilmişdir. Belə bir təcrübə artıq Qazaxıstanda və Belarusiyada istifadə olunmuşdur. Belə ki, ilkin olaraq Qazaxıstan Respublikasında investisiya fəaliyyəti 27 dekabr 1994-cü ildə qəbul olunmuş “Xarici investisiyalar haqqında” və 28 fevral 1997-ci ildə qəbul olunmuş “Dövlətin birbaşa

investisiyaları müdafiəsi haqqında” qanunları əsasında tənzimlənmişdir. Lakin sonradan qəbul edilmiş yeni qanun, yəni 8 yanvar 2003-cü ildə qəbul olunmuş “Investisiyalar haqqında” qanunu ölkədə daha əlverişli investisiya mühitinin formalaşdırılmasına əlverişli şərait yaratmışdır. Bu qanunun əsas xüsusiyyəti həm yerli, həm də xarici investorlar üçün bərabər şərtlərin, vahid zəmanətin və imtiyazların verilməsidir. Qanun həm də yuxarıda göstərilən qanunları əhatə etdiyindən iki hissədən ibarətdir. Birinci hissə investisiyaların hüquqi tənzimlənməsini, ikinci hissə isə dövlətin investisiyaları müdafiəsi ilə bağlı münasibətlərin tənzimlənməsini müəyyən edir. Belarus Respublikasında isə 9 oktyabr 2001-ci ildən qüvvəyə minmiş Investisiya Məcəlləsi yalnız “Xarici investisiyalar haqqında” və “Belarusiya Respublikası ərazisində investisiya fəaliyyəti haqqında” qanunlarını əvəz etməmiş, həm də investisiya fəaliyyətini tənzimləyən yeni normaları müəyyən etmişdir. Bu qanunvericilik aktında da yerli və xarici investorlara bərabər hüquqi şərtlərin və zəmanətlərin verilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Investisiya fəaliyyəti əsasən yüksək texnologiyalı xalq təsərrüfatı məhsullarını istehsal edən sahələrə yönəldilir. Məcəllə belə istehsalın dövlət tərəfindən himayə edilməsinin əsasını təşkil edən normaları da müəyyən etmişdir. Beləliklə, məcəllədə innovasiya istiqamətli sənaye sektorunun himayə edilməsi təsbit olunmuşdur.

Müasir dövrdə Azərbaycanda həyata keçirilən investisiya siyasətinin başlıca məqsədi dövlət sərmayələrinin əsasən infrastruktur obyektlərinə yönəldilməsindən, investisiya layihələrinin özəl qurumların, xüsusilə xarici investorların hesabına həyata keçirilməsindən ibarətdir. İndi ölkəmizdə formalaşmış ümumi sosial-iqtisadi vəziyyət, sahəvi və regional inkişaf dövlət investisiyalarından qeyri-neft sektorunun prioritet sahələrində və aqrar bölmədə daha böyük həcmdə istifadə olunmasını tələb edir. Deməli, dövlət investisiyalarından bütün sahələrdə istifadə olunması düzgün deyil. Bu investisiyaların ancaq prioritet sahələrdə və regionlarda istifadəsi daha çox səmərə verə bilər. Bu mənada Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Investisiya fəaliyyətinin təşviqi üzrə əlavə tədbirlər haqqında» 30

mart 2006-cı il tarixli fərmanı dövlət investisiyalarının iqtisadiyyatın qeyri-neft sahələrində istifadəsinin genişləndirilməsi məqsədilə imzalanmışdır. Fərmana əsasən yaradılan «Azərbaycan Investisiya Şirkəti»nin nizamnamə kapitalı Dövlət Neft Fondunun hesabına formalaşdırılmışdır. Şirkət ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sahələrində fəaliyyət göstərən kommersiya təşkilatlarında iştirak payı və səhm almaqla, onların maddi və texnoloji bazasının yeniləşdirilməsinə müddətli investisiya qoyur. Bundan əlavə, dövlət müəssisəsi hesab olunan şirkət kommersiya təşkilatlarının idarəetmə orqanlarında iştirak etmə, bu və ya digər qərarlara veto hüququna malikdir. Həmçinin şirkət öz payına mütənasib dividend də ala bilər. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, dövlət investisiyalarının idarə olunmasında ilk dəfə tətbiq edilən bu mexanizm İngiltərədə geniş istifadə olunur. Burada müddətli investisiyalar dividend almaq şərtilə dövlətə məxsus olan müəssisələrə də qoyulur. Bununla belə, şirkətin istehlak malları istehsal edən və nizamnamə kapitalında dövlətin payı olan səhmdar cəmiyyətlərinə investisiya qoyması da məqsədəuyğun olar. Bazara iqtisadiyyatına keçidlə əlaqədar olaraq bir çox sahələrdə olduğu kimi investisiya fəaliyyətinin bazar qanunlarına uyğun təşkil olunması və tənzimlənməsi üçün respublikamızda da islahatlar zəruridir. Bu islahatların həyata keçirilməsi, müvafiq hüquqi bazanın yaradılması yeni iqtisadi sistemin, formalaşdırılmasında böyük əhəmiyyəti vardır.

III FƏSİL MÜASİR DÖVRDƏ İNNOVASİYALI İNKİŞAF MODELİNƏ KEÇİDİN DÖVLƏT MEXANİZMİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTIQAMƏTLƏRİ

3.1. İnnovasiyali inkişaf modelinə keçiddə investisiya amilinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Məlumdur ki, son illər ərzində respublikamız iqtisadi artım tempinə görə dünya ölkələri arasında ilkin yerlərdən birini tutmaqdadır. Dünya maliyyə böhranı bir sıra ölkələrdə ciddi sosial-iqtisadi fəsadlara səbəb olduğu halda, respublikamızda əsasən iqtisadi artım tempinin zəifləməsi ilə müşahidə olunmaqdadır. Şübhəsiz ki, belə bir vəziyyətin yaranması müxtəlif amillərlə şərtlənməkdədir. Başqa sözlə, respublikamızın iqtisadiyyatının sürətli inkişafının səbəblərindən biri, yaxud birincisi kimi ölkədə reallaşdırılan investisiyaların səmərəli yerləşdirilməsini hesab etmək olar. Uğurla həyata keçirilən investisiya siyasəti nəticəsində davamlı iqtisadi artım və əhalinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasında nəzərəcarpacaq nəticələr əldə olunmuşdur. Bu siyasət başlıca olaraq məhz investisiya mühitinin əlverişli hala gətirib çıxarılmasından ibarətdir. Onun təmin olunması isə hər bir dövlətdə yeridilən iqtisadi siyasət əsasında müəyyən edilir.

Yuxarıda qeyd olunanlarla yanaşı olaraq, investisiya qoyuluşlarının stimullaşdırılması istiqamətində tədbirlərin mütəmadi xarakter alması məqsədəuyğundur. Ümumilikdə, yuxarıda qeyd olunduğu kimi qeyri-neft sektoruna investisiyaların cəlb edilməsi prioritetliyini qoruyub saxlayır və onun ən mühüm vasitələrindən biri özəlləşdirmə prosesidir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanları ilə yeni sahələrin, o cümlədən xarici investorlar üçün xüsusilə cəlbedici olan metallurgiya, kimya, energetika, maşınqayırma, nəqliyyat, rabitə və digər sahələrdə fəaliyyət göstərən şirkətlərin özəlləşdirməyə açılması xarici investisiya axınına güclü təkan vermişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, mənfəətin başqa valyutalara konvertasiya edilməsi, xarici ölkələrə köçürülməsi, yaxud reinvestisiya edilməsi ilə bağlı bütün məhdudiyyətlər ləğv edilmişdir. Bu tədbirlər xarici investorların Azərbaycana olan

marağını daha da artırmışdır.

Araşdırmalara əsasən investisiya fəaliyyətinin yönəldilməsi istiqaməti kimi innovasiya təbii və digər resurslardan qənaətlə istifadə üçün yeni imkanlar açır. Innovasiya əmək məhsuldarlığının artımına, istehsal olunan məhsulların kəmiyyətinin və keyfiyyətinin yüksəldilməsinə şərait yaradır. Müasir dövrdə bu kimi mühüm vəzifənin yerinə-yetirilməsində texnoparklar xüsusi üstünlükləri ilə seçilməkdədir.

Təcrübə göstərir ki, informasiya texnologiyaları sahəsində innovasiya təmayüllü kiçik və orta sahibkarlığa kömək elmi-tədqiqatların kommersiyalaşdırılaraq elmin dövlətdən asılılığının azaldılması, xarici informasiya texnologiyaları şirkətlərinin və potensial investorların Azərbaycanın bu bazara cəlb olunması, texnologiya hazırlayanlar və investorlar arasında kommersiya əlaqələrinin yaradılması, inkişafın müxtəlif mərhələlərində elm yönümlü texnoloji layihələrə yerli və xarici investisiyaların cəlb olunması, yeni iş yerlərinin yaradılması, yüksək ixtisaslı və beynəlxalq təcrübəyə malik mütəxəssislər yetişdirmək, birgə tədqiqat layihələri, regional innovasiya sisteminin formalaşdırılması və tətbiqi, texnologiyaların və informasiya resurslarının ötürülməsi və s. bu kimi məqsədlərin reallaşması üçün texnoparkların yaradılması və inkişafının təmin edilməsi keçid iqtisadiyyatlı ölkələr üçün alternativsiz vasitədir.

Texnoparklar kompleks innovasiya layihələrini həyata keçirirlər. Innovasiya müəssisələri texnopark ərazisində müstəqil hüquqi şəxslərdir və texnopark onların kommersiya fəaliyyətinə birbaşa müdaxilə edə bilməz. Regional innovasiya zonasının yaradılması sahəsindəki dünya təcrübəsindən istifadə edərək artıq respublikamız da analogi təsisatların yaradılması obyektiv reallıq kimi çıxış etməkdədir.

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi innovasiyanın əldə edilməsi, onun təkrar istehsalı və reallaşdırılması ilə bağlı olan proseslər innovasiya prosesini təşkil edir. Innovasiya prosesləri elmin ayrı-ayrı sahələrində yaranıb istehsal sahəsində tamamlanaraq, onun daxilində mütərəqqi, keyfiyyətə yeni dəyişiklərə səbəb olur.

Innovasiyalar həm texnika və texnologiyaya, həm də istehsalatın və idarəetmənin təşkili formalarına aid edilə bilər. Onların hamısının arasında sıx qarşılıqlı əlaqə var və onlar istehsal qüvvələrin inkişafının və istehsalatın səmərəliliyinin artırılmasının keyfiyyət pillələridir.

Ümumilikdə, investisiya və innovasiya yönümlü investisiya qoyuluşları arasında nisbət xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Bu xüsusilə iqtisadi inkişafın dövriliyi ilə şərtlənir. Innovasiya təbii və digər resurslardan qənaətlə istifadə üçün yeni imkanlar açır. Əlbəttə resursqoruma nə qədər aktual məsələ olsa da, bütün hallarda investisiyaları innovasiyalara yönəltmək imkan xaricindədir. Buna edilən cəhdlərin reallığı isə məqsəd və vasitələrin müvafiqliyindən həlledici dərəcədə asılıdır. İstehsal vasitələrinin yeniləşməsi sürəti onların köhnəlməsi tempi ilə şərtlənir. Digər tərəfdən yeniləşmə tempi məhsulun maya dəyərini aşağı salmağa maneədir. Bu vəziyyətdən çıxış yollarından biri fondlardan istifadə intensivliyinin yüksəldilməsinin optimal həddinin tapılmasıdır.

Təcrübə göstərir ki, bank sektoru praktik olaraq kiçik müəssisələrin həyata keçirdiyi innovasiya layihələrinin kreditləşməsində iştirak etmir. Çünki, bu yönümdə fəaliyyətin təminatı rolunda çıxış edən girov sistemi kiçik innovasiya müəssisələri üçün yararlı hesab olunmur. Belə firmaların daşınmaz əmlakı olmadığından, əməkdaşlara məxsus maşın və mənzillərdən savayı girov saxlamağa heç bir əmlakları olmur. Ona görə də texnoparkda innovasiya layihələrinin maliyyələşməsinə vəsaitlər əsasən, ixtisaslaşmış fondlardan və donör təşkilatlardan cəlb olunur.

Ümumilikdə, innovasiyaların maliyyələşməsi iki mərhələdə həyata keçirilir, ilkin maliyyələşmə və inkişafın maliyyələşməsi. İlkin maliyyələşmə başlamazdan əvvəl və başlanğıcda, inkişafın maliyyələşməsi isə ilkin inkişaf və genişlənmə kimi mərhələlərdən ibarət olur. Innovasiyaların ilkin maliyyələşdirilməsində vençur kapitalının rolu get-gedə artır. Vençur kapitalının əsas hissəsi dövlət və iri korporasiyalar tərəfindən maliyyələşdirilən layihələrin inkişafına yönəldilir. Vençur kapitalı innovasiya prosesinin sonrakı mərhələlərində, innovasiyaların

kommersiyalaşdırılması mərhələsində böyük rol oynayırlar. Vençur kapitalının böyük hissəsi infrastrukturun yaradılması, biznesin inkişafı üçün əsas fondların, dövriyyə kapitalının, marketinq və satışın təşkilində istifadə olunur.

Dünya təcrübəsində əksər firmalar qeyri-səhmdar cəmiyyət kimi fəaliyyət göstərərək bütün hüquqları, o cümlədən intellektual mülkiyyət hüququnu da özlərində saxlayırlar. Bəzi firmalar isə inkişaf edərək səhmdar cəmiyyət kimi formalaşaraq, səhmlərin bir hissəsi texnoparka mənsub olmaqla əksər hissəsinə özləri malik olurlar. Adətən belə hallarda texnoparklar səhmlərin ən çoxu 10%-nə nəzarət edirlər. Buna görə də hər bir halda texnopark innovasiya müəssisəsinin kommersiya fəaliyyətinə birbaşa müdaxilə etmək imkanına malik olmur.

Texnoparklar ilk zamanlar ümumi problemlərlə qarşılaşır. Bu əsasən innovasiya layihələrinin normal tənzimlənməsi üçün hüquqi bazanın olmamasıdır. Milli innovasiya sisteminin inkişafı baxımından, mütləq dövlətin bu sahədə qarşıya qoyduğu məqsədlərə çatmaqda həlledici qərarlar qəbul etməyə imkan verən müvafiq qanunlar olmalıdır. Təbii ki, texnopark da milli innovasiya sisteminin bir elementi kimi bu qanunvericilik aktlarından bəhrələnmə bilər. Digər tərəfdən, kiçik sahibkarlıqla kiçik innovasiya sahibkarlığına münasibət bütün səviyyələrdə fərqli olmalıdır. Innovasiya infrastrukturunu haqqında konkret təsəvvür formalaşmalı, dövlət bu infraquruluşa nə verəcəyini və ondan nə gözlədiyini konkretləşdirməlidir.

Araşdırmalar göstərir ki, innovasiya fəaliyyətinin inkişafı elə prinsiplərə əsaslanır ki, onun dövlətin quruluşundan və idarəetmə formasından heç bir asılılığı yoxdur. Belə ki, innovasiya fəaliyyəti hamı üçün eyni olan postulatlar üzərində qurulur. Buna əmin olmaq üçün Çin və Hindistan kimi iki müxtəlif siyasi quruluşlu dövlətlərdə texnoparkların fəaliyyətini müqayisə etsək görürük ki, hər iki halda elmi nəticələrin kommersiyalaşdırılması əsas məqsəd kimi qəbul edilir [108]. Son nəticə isə innovasiya məhsulunun bazara çıxarılmasıdır. Bunun üçün bütün mərhələlərə dəstək olacaq infrastrukturun qurulması tələb olunur. Əgər belə bir infrastruktur yoxdursa, normal qanunvericilik bazası mövcud deyildirsə, intellektual mülkiyyət qorunmursa və hərəkətinin təhlükəsizliyinə təminat

verilmirsə, onda siyasi və iqtisadi əsasından asılı olmayaraq hər bir ölkədə ciddi problemlər yaranır.

Yuxarıda vurğulandığı kimi Azərbaycanda həyata keçirilən investisiya siyasətinin mahiyyəti dövlət sərmayələrinin əsasən infrastruktur obyektlərinə yönəldilməsindən, investisiya layihələrinin özəl qurumların, xüsusilə xarici investorların hesabına həyata keçirilməsindən ibarətdir. İndi ölkəmizdə formalaşmış ümumi sosial-iqtisadi vəziyyət sahəvi və regional inkişaf dövlət investisiyalarından qeyri-neft sənaye sektorunun prioritet sahələrində və aqrar bölmədə daha böyük həcmdə istifadə olunmasını tələb edir. Deməli, dövlət investisiyalarından bütün sahələrdə istifadə olunması düzgün deyil. Bu investisiyaların ancaq prioritet sahələrdə və regionlarda istifadəsi daha çox səmərə verə bilər. Bu mənada Azərbaycan Prezidentinin «Investisiya fəaliyyətinin təşviqi üzrə əlavə tədbirlər haqqında» 30 mart 2006-cı il tarixli fərmanı dövlət investisiyalarının iqtisadiyyatın qeyri-neft sahələrində istifadəsinin genişləndirilməsi məqsədilə imzalanmışdır. Fərmana əsasən yaradılan «Azərbaycan Investisiya Şirkəti» ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sahələrində fəaliyyət göstərən kommersiya təşkilatlarında iştirak payı və səhm almaqla, onların maddi və texnoloji bazasının yeniləşdirilməsinə müddətli investisiya qoyur. Dövlət investisiyalarının idarə olunmasında ilk dəfə tətbiq edilən bu mexanizm İngiltərədə geniş istifadə olunur.

Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, dövlətin investisiya siyasəti zaman-zaman dəyişir və ölkədə yaranmış iqtisadi durumdan asılı olaraq müəyyən edilir. Məsələn, ABŞ-da XX əsrin 30-cu illərində dövlət öz vəsaiti hesabına investisiya qouuluşları həyata keçirmiş və bunula işsizlik səviyyəsini müəyyən mənada tənzimləmişdir. Bununla yanaşı hökumət kənd təsərrüfatı məhsullarına qiymətlərin aşağı həddini müəyyən etmiş, kommersiya banklarının fəaliyyətinə nəzəarəti gücləndirmişdir. Sonrakı 30 ildə dövlətin iqtisadi proseslərə müdaxiləsi zəifləmişdir. Ötən əsrin 60 və 80-ci illərində dövlət yenidən iqtisadiyyata müdaxiləsini genişləndirmişdir. Hazırda isə maliyyə böhranı ilə əlaqədar olaraq dövlət yenə də iqtisadiyyatı böhran vəziyyətdən qurtarmaq üçün tədbirlər paketi hazırlamış və bunun üçün milyardlarla

vəsait ayırmışdır. Bütün bunlar ona dəlalət edir ki, iqtisadi inkişaf səviyyəsindən asılı olmayaraq istənilən dövlətdə investisiya fəaliyyətinə bu və ya digər formada dövlət müdaxiləsi obyektiv zərurətdən irəli gəlir.

Dövlətin struktur siyasəti selektiv xarakterli olmalıdır. İstehsalın strukturunun məqsədli şəkildə dəyişdirilməsi məhsulun texnoloji dərəcəsinin və nomenklaturasının effektivliyinin artırılmasını, stabil və davamlı inkişafı təmin edir. Selektiv struktur siyasətində maliyyə yardımlarının obyektivi və kriteriyaları ilk növbədə ölkə təsərrüfatının vəziyyəti və iqtisadi prioritetlərin dəyişməsi ilə müəyyən olunur.

Yaxın gələcək üçün selektiv struktur siyasətinin istiqamətlərinə aşağıdakıları aid etmək olar:

- Yanacaq-qənergetika kompleksi, neft hasilatı, neft emalı, neft-kimya sənayesinin dirçəldilməsi;
- Əhalini yerli yüngül, yeyinti (kənd təsərrüfatı) məhsulları ilə təmin olunması;
- Təhsil və elmi-texnik araşdırmalara yardım göstərilməsi və s.

Son illərdə kiçik innovasiya təşkilatlarının rolu kəskin sürətdə artmışdır. Bu müəssisələrin formalaşdırılması aşağıdakı yollarla baş verir:

- rəqabətqabiliyyətli və elmtutumlu məhsulun istehsalı məqsədilə öz səylərini birləşdirən tədqiqatçılar tərəfindən yeni müəssisələrin yaradılması. Bu kiçik müəssisələr əsasən "ana" firmada işlənilib hazırlanmış layihələrin modernləşdirilməsi ilə məşğul olurlar;
- elmi-tədqiqat institutları və sənaye müəssisələrinin laboratoriya və şöbələrini "bazar dublyorları" qismində yeni strukturların yaradılması. Belə müəssisələr yalnız elmi tədqiqatlarla deyil, eyni zamanda məhdud həcmdə elmtutumlu məhsulun istehsalı ilə məşğul olurlar;
- innovasiya və texnologiyanın inkişaf etdirilməsi üzrə vasitəçilik xidmətlərinin göstərilməsi məqsədilə yeni müəssisələrin yaradılması. Belə kiçik müəssisə-

lər elmi-texniki və marketinq əlaqələrinin güclü olmadığı regionlarda əhəmiyyətli rol oynayır.

Kiçik innovasiya müəssisələrinin yaradılması prosesinin ilkin mərhələsində mühəndis-ixtiraçı, alimlərdən ibarət qruplar yeni məhsulun istehsalı üzrə müəssisələrin əsasını qoyurlar. Adətən müəssisənin ilkin kapitalı xüsusi vəsaitlər hesabına formalaşır və müəssisənin yaradıcıları eyni zamanda onun əsas işçiləri olurlar. Layihə investorlar üçün cəlbedici olan hallarda həmin investorlar müəssisənin inkişafı üçün vəsait qoyurlar. Bu cür novator firmalar yeni layihələrin işlənilməsi üçün hazırlanması üzərində çalışa bilən təcrübəli-konstruktor laboratoriyası kimi çıxış edir. Sonra müəssisələr biznesin iqtisadi strategiyasını işləyib hazırlayır, bazardakı tələb öyrənilir və istehsal prosesinin hazırlanmasına başlanılır. Bununla yanaşı yeni məhsulun istehsalı və satışı həyata keçirilməklə, istehlakçıların yeni məhsula olan reaksiyası öyrənilir və son mərhələdə istehsalın genişləndirilməsi, eyni zamanda məhsulun keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına, dövrüyyə fondlarının formalaşdırılmasına, tələbat bazarının genişləndirilməsinə yönəlmiş yeni kapital qoyuluşların həyata keçirilir.

Innovasiya biznesinin təşkilati strukturları içərisində xüsusi rol kiçik firmalara aiddir. Kiçik kollektivlər kifayət qədər çevikdirlər və yeni ideyaları hiss etmək, onları işləyib yaymaq üçün səfərbərdirlər. Innovasiya biznesini həyata keçirən təşkilati-hüquqi formalar müxtəlif ola bilər ki, burada da əsas üstünlük vençur firmalarına məxsusdur. Vençur firmalar kiçik innovasiya müəssisələri içərisində xüsusi yer tutur və onlara çox vaxt "riskli firmalar" deyilir. Vençur firmalar yeni məhsul və xidmətlərin tədqiq edilməsi, hazırlanması və istehsalı istiqamətində ixtisaslaşırlar. Bu firmaların yaradıcıları tədqiqatçılar, mühəndislər və ixtiraçılardır. Vençur firmalar əsasən elmtutumlu sahələrdə daha geniş yayılmışdır. Bu firmalar bir neçə hüquqi və fiziki şəxsin müqavilələri və vəsaitləri əsasında yaradılır. Vençur biznesin investisiyalaşdırma forması başqa investisiyalaşdırma formasından fərqlənir. Çünki, vençur biznesinə maliyyə vəsaiti zəmanətsiz, material təminatı olmadan qoyulduğundan, investorlar daha böyük riskə gedirlər.

Beləliklə, innovasiya yönümlü investisiya qoyuluşlarının stimullaşdırılması kompleks xarakterə malik tədbirlər sisteminin reallaşdırılması zəminində mümkün olur. Bu tədbirlər icərisində mili innovasiya sisteminin formalaşdırılması müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Odur ki, növbəti paraqrafda innovasiya yönümlü investisiya qoyuluşlarının stimullaşdırılması baxımından milli innovasiya sisteminin formalaşdırılmasının zəruriliyi və onun fəaliyyətinin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi məsələləri araşdırılır.

3.2. İnnovasiyali inkişaf modelinə keçidin dövlət mexanizminin əsas prioritetləri

Qeyd etmək lazımdır ki, respublikamızın sosial-iqtisadi inkişaf perspektivləri, eyni zamanda ciddi makroiqtisadi effekt yarada bilən investisiya resursunun formalaşması indiki mərhələdə daha çox neft sektoru ilə bağlanmaqdadır. Neft ölkəsi üçün bu xarakterik cəhət hesab olunsa da, eyni zamanda müəyyən narahatlıq da yaratmaqdadır. Bu baxımdan, ölkədə neft gəlirlərinin idarə edilməsinin effektiv strategiyasının işlənməsi və onun mərhələlərlə reallaşdırılması hazırki inkişaf dövründə müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Bu strategiya neft ölkəsi olaraq Azərbaycanda uzunmüddətli makroiqtisadi idarəetmənin bir çox strateji məqamlarını əhatə etməli və neft gəlirlərinin effektiv istifadəsinin konkret istiqamətlərini özündə əks etdirməlidir. Bu istiqamətləri müəyyən etmək üçün ilk növbədə neft ölkələrinin iqtisadi idarəetmə təcrübələrinin müsbət və mənfi cəhətlərinin öyrənilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Çünki, neft ölkələrindən hesab edilən Norveç, Kanada və digərlərinin uğurlu nəticələri ilə yanaşı Hollandiyanın, Nigeriyanın, Venesuelanın, Meksikanın timsalında acı təcrübələr də mövcuddur. Belə ki, bu ölkələrdən bir qismi neft amilindən vasitə kimi istifadə etməklə öz iqtisadiyyatının kompleks inkişafına nail olduqları halda, digərləri əksər hallarda ekstensiv neft hasilatının artımı hesabına inkişaf strategiyası seçmiş və nəticə etibarilə bu gün də ağır sosial-iqtisadi problemlərlə qarşılaşmaqdadırlar. Bu hal müasir mərhələdə

ölkəmiz üçün də xasdır. Belə ki, 130 il sənaye üsulu ilə neft hasil olunmasına baxmayaraq Azərbaycanın iqtisadiyyatı yenə də əsaslı dərəcədə neft amilinə söykənməkdədir. Müstəqil ekspertlər tərəfindən iqtisadiyyatının neftdən asılılıq dərəcəsinə görə respublikamız 60 faiz həcmində qiymətləndirilməkdədir. Hansı ki, kifayət qədər iqtisadiyyatın bir sahəyə əsaslanmasına dəlalət edir. Təsadüfi deyildir ki, dünya bazarında neftin qiymətinin dinamikliyi bu gün də ölkə iqtisadiyyatına ciddi təsir göstərməkdədir. Bu mənfi tendensiyanın aradan qaldırılması istiqamətində son illər ölkəmizdə həyata keçirilən tədbirlər göstərir ki, respublikamız neft gəlirlərinə məqsəd kimi deyil, nəticə etibarilə iqtisadiyyatın kompleks inkişafına əlverişli şərait yarada bilən vasitə kimi yanaşmaya üstünlük verməkdədir. Lakin müvafiq istiqamətdə görülməsi zəruri olan tədbirlər hələ də kifayət qədərdir. Məsələn, ölkəmizin üçün xarakterik cəhət kimi iqtisadiyyatın digər sahələri ilə yanaşı neft sənayesinin özü də iri həcmli investisiyalara ehtiyacı duymaqladadır. Ən azı bu səbəblərdən investisiya resurslarından iqtisadiyyatın kompleks inkişafı istiqamətində istifadə olunması respublikamız üçün obyektiv zərurətə çevrilməkdədir. Burada isə investisiya resursu kimi neft gəlirlərindən istifadə prioritetliyini qoruyub saxlamaqladadır.

Araşdırmalar göstərir ki, zəngin neft ehtiyatlarına malik olan ölkələr resursların mənimsənilməsində və əldə olunan gəlirin istifadəsi istiqamətində müxtəlif strategiyalar qəbul etmişlər. Bunlar içərisində Ərəb ölkələri, Afrika, Avropa, Latın Amerikasını variantları fərqli xüsusiyyətlərə malikdirlər. Dünya neft hasilatında baş verən böhranlar, qiymət fəsadları Yaxın Şərqi ölkələrində konyukturaya müvafiq olaraq neft hasil etməklə yanaşı, həm də gəlirlərdən səmərəli istifadə olunmasında təcrübə formalaşdırmışdır. İndi onların yaratdıqları sənaye kompleksləri, müasir infrastrukturular dünya standartlarına uyğunluğu və üstünlüyü ilə seçilir. İndi neft emalı, neft kimyası, metallurjiya kombinatları müvafiq dövlətlərdə daha çox inkişaf tapmaqdadır. Bununla belə region ölkələri iqtisadiyyatın digər sahələrinin inkişafı üçün hələ də müvafiq layihələr həyata keçirilməsinə külli miqdarda vəsait xərcləyirlər. İndi Küveyt, Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri turizmin, maliyyə sferasının

və digər sahələrin inkişafında üstünlüklərə nail olmuşlar. Latın Amerikasısı da dünyanın ən qədim neft rayonlarında sayılır. Bu gün Venesuelada, Meksikada regionun kəşf olunmuş ehtiyatlarının 90%-i cəmləşmişdir. Yalnız bu iki ölkədə hər il 320-340 milyon ton neft hasil edilir. Bütün bunlara baxmayaraq region ölkələri ABŞ və Yaponiyanın kapital asılılığında qalmaqdadırlar. Venesuelada 100 ildən çox neft hasil edilməsinə baxmayaraq böyük iqtisadi tərəqqi əldə olunmamışdır. Region ölkələrinin xarici borcu 60 milyard dolları ötmüşdür. Son onilliklərdə dünya bazarında baş verən qiymət böhranı neft sənayesinin bazar konyukturuna adaptasiyasında da özünü göstərir. Təkrar istehsala yönələn neft strategiyası böhranlı meyllərlə müşaiət olunmaqla, bu ölkələrin xarici borclarını yüksək həddə qaldırmış və indi neftdən əldə edilən gəlirlər məhz həmin borcların qaytarılmasına sərf olunur. Neft iqtisadiyyatının Avropa variantında əks meyllər mövcuddur. Burada neft gəlirlərinə dövlətin iqtisadi inkişaf yolu kimi baxılır. Neftdən istifadə olunmasında Norveç modeli xarakterik xüsusiyyətlərə malikdir. Ərəb ölkələri ilə müqayisədə Norveçin karbohidrogen ehtiyatları az və xeyli yüksək istehsal xərclidir. Bununla belə ölkənin dünya bazarına yaxın əlverişli mövqeyi vardır. Norveçdə neft əksər neft ölkəsindən, o cümlədən respublikamızdan fərqli olaraq ölkənin müstəqil iqtisadiyyatının formalaşması ərəfəsində kəşf edilmişdir. Yəni ölkə iqtisadi inkişaf yolunun müəyyən mərhələsini keçdikdən sonra neft tapılmış və beynəlxalq bazarın konyukturuna hesablanmaqla əldə edilən gəlir iqtisadiyyatın rəqabətə davamlı sahələrinin yaranmasına və inkişafına yönəldilmişdir.

Ümumiyyətlə, neftdən əldə olunan gəlirlərin formalaşmasında və onların istifadə olunmasında geniş dünya təcrübəsi mövcuddur ki, onların da ən başlıcası xüsusi fondların təşkilidir. Belə ki, məhz neftin beynəlxalq bazarda qiymət meyllindən törənən hadisələr və onun qeyri-əbədiyyəti faktoru fondyaratma strategiyasına əsas yaratmışdır. Müvafiq fondların məqsədlərinə nəzər yetirdikdə iki istiqamətin olduğu aydın olur. Bir qrup ölkələr mövcud fondların vəsaitlərini hasilatın genişləndirilməsinə, təkrar istehsala, digərləri isə ixrac yönümlü məhsul istehsalına qabil yeni sahələrin yaradılmasına sərf edirlər. Neft fondları içərisində Norveçdə

yaradılan müvafiq təsisatın çoxsaylı cəlbedici xüsusiyyətləri vardır. Norveç dövlət neft fondunun vəsaitləri əsasən xarici kompaniyaların səhmlərində və istiqrazlarda yerləşdirilmişdir. Bu fond ölkə iqtisadiyyatı üçün davamlı maliyyə buferi rolunu oynayır və dövlətə sərbəst manevrli iqtisadi siyasət aparmağa imkan yaradır. O, həm də neftin qiymət fərqiindəki fəsadı tənzimləyir və sonrakı nəsillərin də neft ehtiyatlarına varisliyində bir alət rolunu oynayır. Ölkədə baş verən hakimiyyət dəyişikliklərinə baxmayaraq neft fondunun siyasəti dəyişməz qalır və Norveç hökuməti fondun istifadəsini parlament vasitəsi ilə reallaşdırır.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda neft strategiyasının reallaşdırılması ilə bağlı müvafiq proses müvafiq fondun yaradılması haqqında prezident fərmanı ilə təsbitini tapmışdır. Bu strategiya iqtisadiyyatın digər sahələrinin inkişafının təmin edilməsi, gələcəkdə dövlət büdcəsinin gəlirlərinin neft amilindən asılılığının azaldılması və ən başlıcası Azərbaycan dövlətinin suverenliyini, iqtisadi təhlükəsizliyini möhkəmlətmək vasitəsi kimi qiymətləndirilir. Ümumilikdə isə ölkənin reallıqları aspektindən fondun vəsaitlərinin müxtəlif sahələrdə investisiya resursu kimi istifadə olunmasının prioritet istiqamət kimi qiymətləndirilməsi daha məqsədəuyğundur.

Ölkəyə müasir səmərəli sənaye texnologiyası və beynəlxalq standartları gətirməklə yanaşı olaraq, yüksək standartlara müvafiq milli kadrların hazırlanması respublikada sosial-iqtisadi inkişafın müvəffəqiyyətini təmin edə bilər. Belə ki, əldə olunacaq müsbət nəticələr sayəsində tətbiq olunan texnologiyanın səviyyəsi yüksələcək, mövcud iqtisadi potensialımızdan daha səmərəli istifadə olunmasına şərait yaradacaq, durğunluq vəziyyətində olan sahələrimiz yeni inkişaf dövrünə qədəm qoyacaqdır. Hesablamalara görə hazırda Azərbaycan iqtisadiyyatının bütün sahələrində köklü modernləşdirmə işləri aparmaq üçün təxminən 20 milyard ABŞ dolları həcmində vəsait tələb olunmaqdadır. Bu baxımdan, yaxın perspektivdə ölkənin əldə edəcəyi neft gəlirlərinin məhz iqtisadiyyatın struktur təkmilləşdirilməsində və kompleks inkişafında müstəsna əhmiyyətə malik olacaqdır. Lakin buna baxmayaraq xarici investisiyaların ölkəyə cəlb olunmasını daha da

stimullaşdırmaq üçün əlverişli mühitin formalaşdırılması üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi hökumətin fəaliyyət istiqaməti kimi prioritetliyini itirməməlidir.

Yuxarıda qeyd olunan məsələlərin həlli baxımından milli innovasiya sisteminin formalaşdırılmasının mühüm rolu vardır. Mahiyyət etibarilə milli innovasiya sistemi dedikdə, ümumiyyətlə, yeni bilik və texnologiyaların istehsalı və yayılması prosesinin bütün iştirakçılarının məcmusu və həmçinin onların arasında bu proses zamanı təzahür edən münasibətlərin məcmusu başa düşülür. Milli innovasiya sisteminin əsaslandığı səbəb bazar uğursuzluğudur. Bazar uğursuzluğu həyata keçirilən iqtisadi fəaliyyətin səmərəsini fəaliyyət göstərənə yetərli dərəcədə mənimsəyə bilməməsi, ya da iqtisadi fəaliyyətin səmərəsinin riskli olmasından qaynaqlanır. Bunun daha çox İEO-ə aid olan bir problem olduğunu düşünmək olar. Ancaq İEO baxımından da bazar uğursuzluğu keçərlidir. Burada bazar uğursuzluğu xaricdən doğru texnologiyaların transfer edilməməsi və transfer formalarından qaynaqlanır. Azərbaycan kimi ölkələrdə tədqiqat fəaliyyətləri ilk növbədə yeni texnologiyaların seçimi, yerli şərtlərə uyğunlaşdırılması, idxal edilən texnologiyaların təmiri kimi işləri əhatə edir. Bunu adaptasiyaya yönəlmiş tədqiqat fəaliyyətləri mərhələsi olaraq da adlandırmaq bilərik. Bu mərhələnin sonunda nail olunan texnoloji qabiliyyətlər yeni texnologiya, məhsul və istehsal sistemlərinin yaradılması üçün baza rolunu oynayır. Bu mərhələyə çatmaq üçün isə dövlətin kiçik və orta sahibkarlığa gərəkli və doğru köməyi göstərməsi zəruridir. Dövlətin bu sahədəki fəaliyyəti milli innovasiya sistemi daxilində aşağıdakıları əhatə edir:

- uyğun texnologiyaların idxalını və idxal formalarının seçimini müəyyənləşdirməyi;
- fikir və sənaye haqlarının müdafiəsini;
- dövlətin tələbatlarını kiçik və orta sahibkarlıq məhsulları ilə ödəmə siyasətini;
- tədqiqatların aparılmasına dövlət yardımlarını;
- kiçik və orta sahibkarlıqlarla bazarlar və bazar xarici qurumlar (universitetlər, özəl və dövlətə aid elmi-tədqiqat mərkəzləri, infrastruktur)

arasında informasiya mübadiləsinin təmin edilməsi üçün lazım olan strukturun inkişaf etdirilməsini.

Keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə müvafiq fəaliyyətləri ilk növbədə yeni texnologiyaların seçimi, yerli şəraitə uyğunlaşdırılması, idxal edilən texnologiyaların təmiri kimi çalışmalar əhatə edir. Bunu adaptasiyaya yönəlik fəaliyyət mərhələsi kim də xarakterizə etmək olar. Bu mərhələnin sonunda nail olunan texnoloji qabiliyyətlər yeni texnologiya, məhsul və istehsal sistemlərinin yaradılması üçün baza rolu oynayır. Bu mərhələyə çata bilmək üçün isə dövlətin kiçik və orta sahibkarlığa gərəkli dövlət göməyəi göstərməsi zəruridir. Dövlətin bu sahədəki fəaliyyəti milli innovasiya sistemi çərçivəsində uyğun texnologiyaların idxalını və idxal formalarının seçiminin müəyyənləşdirilməsini, müəlliflik hüquqlarının müdafiəsini, dövlətin tələblərinin kiçik və orta sahibkarlığın məhsulları ilə ödənilməsi siyasətinin yeridilməsini, tədqiqat və inkişaf yönlü tədqiqatların reallaşdırılmasına dövlət yardımını, kiçik və orta sahibkarlarla bazarlar və bazar xarici qruplar, o cümlədən universitetlər, elmi-tədqiqat mərkəzləri və s. arasında informasiya mübadiləsinin təmin edilməsi üçün zəruri olan infrastrukturun inkişaf etdirilməsini əhatə edir. Bütün bunlar milli innovasiya sisteminin kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb etməsinə dəlalət edən amillərdəndir.

Məlumdur ki, innovasiya cəmiyyətin mütəmadi olaraq artan tələbinin ödənilməsində əlverişli şəraiti təmin edən və insanların həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinin bir variantı olması ilə yanaşı, onların daha öncə edə bilmədiklərini reallaşdırmağı imkan verən vasitədir. Bu baxımdan, müasir dövrdə istehsal münasibətlərində yeni texnologiyaların və sürətlə dəyişən tələbin şərtlərinə cavab verəcək yeni məhsulların yaradılmasının zəruriliyi, innovasiyanı daha da aktuallaşdırmaqdadır. Yəni innovasiya yalnız iqtisadi artımın sürətləndirilməsi baxımından deyil, iqtisadi inkişafın istiqamətinin dəyişdirilməsi və həyat standartları səviyyəsinin yaxşılaşdırılması baxımından da böyük əhəmiyyət kəsb edir. Digər tərəfdən, innovasiya prosesi nəticəsində əldə edilən yeni texnologiyalar sayəsində

təbii ehtiyatların uzun müddətə qorunması, ətraf mühütün mühafizəsi və s. kimi mühüm sosial-iqtisadi xarakterli məsələlər daha yaxşı təmin olunur.

Ayrı-ayrı ölkələrdə innovasiya siyasətinin reallaşdırılması üçün tədqiqatlara ayrılan xərclərin ÜMM-da payları fərqlidir. Burada lider İsveçrədir, ondan sonra Almaniya, Yaponiya, İsveç, Cənubi Koreya və ABŞ gəlir [108]. Beynəlxalq praktikada dövlətin köməyinin səviyyəsi və formasına görə aktiv dövlət müdaxiləsi, qeyri-mərkəzləşdirilmiş idarə etmə və qarışıq formalar fərqləndirilir. Aktiv dövlət müdaxiləsi strategiyasının həyata keçirilməsi zamanı dövlət elmi-texniki və innovasiya fəaliyyətini milli iqtisadiyyatın inkişafının əsas faktoru hesab edir. Bu strategiyanın seçilməsi dövlətin xarici siyasətində və qanunvericilikdə nəzərə çarpacaq dəyişiklikləri nəzərdə tutur. Məsələn, Yaponiyada bu strategiyadan istifadə edərək dövlət idarəetmə orqanları ilə məhsul istehsalçıları arasında sıx əlaqələr yaradır. Dövlət nəinki istiqamətləndirici funksiyalar həyata keçirir, həm də bir çox vacib proqram və layihələrin maliyyələşdirilməsində və təşkilində aktiv rol oynayır.

Qeyri-mərkəzləşdirilmiş idarəetmə strategiyası dövlətin innovasiya və elm sahəsində iştirakının daha mürəkkəb mexanizmdir. Bu strategiyadan istifadə edən dövlət özünün lider rolunu saxlayır, ancaq aktiv dövlət müdaxiləsi strategiyasına aid olan sərt əlaqələr burada olmur. Məsələn, dövlət innovasiya sahəsində yeniliklər və infrastruktur, bütün iştirakçıların innovasion fəallıqlarının yüksəldilməsi üçün şərait yaradır, yeniliklərə olan ilkin tələbatı yaratmaq üçün dövlət vəsaiti ayırır. Bu strategiya zamanı vergi güzəştləri və başqa stimullardan istifadə olunur və ABŞ, İngiltərə və başqa ölkələrdə həyata keçirilir. Aktiv dövlət müdaxiləsi strategiyasından fərqli olaraq qeyri-mərkəzləşdirilmiş idarəetmə strategiyasında birinci yerdə sahibkarlıq fəaliyyəti durur, dövlət isə onlara əlverişli hüquqi, iqtisadi şərait yaratmağa çalışır. Qarışıq strategiya o ölkələrdə istifadə olunur ki, haradakı dövlət sektoru iqtisadiyyatın əsas hissəsini təşkil edir və dövlət o sektorun yüksək ixrac potensialının olmasında maraqlıdır.

Dövlət belə olan halda dövlət təşkilatlarına aktiv dövlət müdaxiləsi strategiyasını, yerdə qalanlara isə qeyri-mərkəzləşdirilmiş idarəetmə strategiyasını tətbiq edir. Bu ən çox İsveçrədə yayılmışdır. Yaponiya və Cənubi Koreya başqa ölkələrin yeniliklərindən istifadə etmək siyasətindən yeni texnologiyalar yaratmaq siyasətinə keçmişlər. Bu sahələrə dünyanın elmi-texniki inkişafını təmin edən informasiya sistemləri, biotexnologiyalar, mexanotronika, yeni materiallar kəşf edən sahələr aiddir. Yaponiyada ixrac yönümlü istehsalın inkişafı üçün nəinki ənənəvi iqtisadi və inzibati birbaşa yollardan, həm də spesifik dolayı metodlardan istifadə olunur. Bu dolayı yollara fərdi banklar tərəfindən verilən maliyyə vəsaitlərinin məqsədli bölüşdürülməsi və onların prioritet sahələrdə cəmləşdirilməsi aiddir. Avropa İttifaqına daxil olan ölkələrin innovasiya siyasətinin əsas istiqamətlərinə aiddir:

- vahid antiinhisar qanunvericiliyi;
- əsas fondların sürətli amortizasiya sistemi;
- ETT və konstruktor işlərinə vergi güzəştləri;
- kiçik elmtutumlu biznesin həvəsləndirilməsi;
- texnoloji yeniliklər sahəsində innovasiya layihələrini həyata keçirən şirkətlərin maliyyələşdirilməsi;
- elmtutumlu məhsul istehsal edən şirkətlərin kooperasiyası.

Firma üçün arasıkəsilməz innovasiya fəaliyyətinin təmin edilməsində dövlət vacib rol oynayır. Dövlət tərəfindən əlavə stimullaşdırıcı funksiya resursların qiymətini aşağı salmağa, onların keyfiyyət və əldə olunmasını yüksəltməyə imkan verən iqtisadi siyasətin alətləri (kredit, vergi, antitrust qanunvericiliyi, beynəlxalq texnologiyalar tədavülünün tənzimlənməsi və s.) vasitəsilə həyata keçirilir.

Şübhəsiz ki, dövlətin innovasiya fəaliyyətinin reallaşdırılmasına təsir imkanları genişdir və əsasən aşağıdakıları əhatə edir:

- innovasiya sahəsində müsbət dəyişikliklər üçün institusional və normativ qanunvericilik şərtlərinin formalaşdırılması;

- yüksək texnoloji və elmtutumlu istehsala, həm də müxtəlif mülkiyyət formalı təşkilatlara müəyyən vergi güzəştləri, zəmanət və kreditlərin verilməsi yolu ilə dövlətin dəstəyi və stimullaşdırma;

- mülkiyyətin formasından və maliyyələşmənin növündən asılı olmayaraq innovasiya fəaliyyəti ilə məşğul olan bütün subyektlər üçün vergi sistemini təkmilləşdirərək əlverişli şərtlərin yaradılması;

- təşkilatların xarici tərəfdaşlarla bir yerdə yerli malın ixracı, xarici dövlətlərdə yerli innovasiyaların reklamı, sərgi-yarmarka fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi, innovasiya layihələri üzrə informasiyanın qarşılıqlı dəyişilməsi məqsədi ilə beynəlxalq informasiya sistemə daxil olması üçün şərtlərin formalaşmasını nəzərdə tutan xarici iqtisadi dəstək;

- elmtutumlu avadanlığın lizinqinin inkişafı;

- innovasion aktiv təşkilatların beynəlxalq müsabiqələrdə iştirakı;

- fərdi investorlar üçün maraqlı olmayan, amma ümummilli xarakter daşıyan innovasiya proqram və layihələrinin reallaşdırılması üçün birbaşa dövlət investisiyalarının ayrılması və s.

Innovasiya fəaliyyəti sahəsindəki siyasət dövlət tənzimlənməsinin elementi kimi aşağıdakılara sahib olmalıdır:

- formalaşmış məqsədlərin əldə olunmasını təmin edən funksiyaları reallaşdıran idarəetmə orqanları;

- dəqiq müəyyənləşdirilmiş məqsəd;

- idarəetmə funksiyalarının reallaşdırılması üçün yetərli olan tənzimlənmə obyektinin informasiya obrazını formalaşdıran informasiya sistemi;

- tənzimlənmənin və dəstəyin alətləri.

Dövlətin innovasiya fəaliyyətindəki rolunun artmasının digər səbəbi onun həyata keçirilməsi üçün lazım olan xərclərin artımıdır. Bu ilk növbədə elmi-tədqiqat avadanlıqlarına, alətlərinə, ləvazimatlarına olan xərclərin və yüksək ixtisaslı

elmi-texniki kadrların əmək haqqlarının artması ilə əlaqədardır. Bu aspektdən, dövlətin innovasiya siyasətinin əsas məqsədləri aşağıdakı kimi xarakterizə olunur:

- innovasiya fəaliyyəti üçün iqtisadi, hüquqi, təşkilati şəraitin yaradılması;
- innovasiyaların yaradılması və yayılması əsasında yerli məhsul istehsalının səmərəliliyini və istehsalçıların rəqabət qabiliyyətini yüksəltmək;
- innovasiya sahəsində sahibkarlığın və bazar münasibətlərinin inkişafı;
- innovasiya fəaliyyətinin inkişafına yönələn dövlət resurslarının istifadə səmərəliliyinin artırılması;
- innovasiya fəaliyyəti zamanı subyektlərin əlaqələrinin genişləndirilməsinə dəstək;
- xarici bazarda yerli innovasiya məhsullarına yardım göstərilməsi.

Uzun müddət yaşadığımız sosialist təsərrüfatçılığı şəraitində innovasiya sistemə bir qayda olaraq vahid bir sistem kimi baxılmasından çox, onun tərkib hissələrinin dinamikası ayrı-ayrılıqda təmin edilirdi. Elmi və texniki sferaların ayrılıqda götürülməsi elmlə istehsalatın inteqrasiyasını zəiflədən amillərdən biridir.

Mərkəzləşdirilmiş idarəçilik sistemindəki innovasiya sisteminin digər xüsusiyyətlərindən biri bu sistemdə xüsusi mülkiyyətin və ən başlıcası xüsusi intellektual mülkiyyətin olmamasıdır. Xüsusi mülkiyyətin olmaması innovasiya fəaliyyətinin motivasiyasının əsasını təşkil edən kommersiya marağının olmaması deməkdir. Ciddi planlaşdırılan təsərrüfat plan göstəricilərinin yerinə yetirilməsini kommersiya yolu ilə deyil, inzibatçılıq üsulları ilə həyata keçirilməsini təmin edirdi.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Müasir şəraitdə investisiya qoyuluşları iqtisadi fəaliyyəti mühüm elementlərdən biri hesab olunur. Müxtəlif subyektlər tərəfindən həyata keçirilməsinə baxmayaraq, nəticədə investisiya qoyuluşları dövləti maraqların reallaşdırılmasına xidmət edir. Makroiqtisadi inkişaf təmini olunması baxımından investisiya ikili rol oynayır. Belə ki, məcmu xərclərin mühüm komponenti olan investisiyanın dinamikası birbaşa məcmu tələbə böyük təsir göstərir. Məcmu tələbin dəyişməsi, son nəticədə məşğulluğun səviyyəsinə təsirdə öz əksini tapır. Bununla yanaşı olaraq, investisiyalar kapital yığımina gətirib çıxarır.

Müasir dövrdə investisiyaların innovasiya yönümlülüyü sosial-iqtisadi inkişafda törətdiyi pozitiv təsir effektləri baxımından daha məqsədəuyğun hesab edilir. Belə ki, innovasiya cəmiyyətin qarşısına qoyduğu məqsədə çatmaq imkanını genişləndirməklə, əmək və kapital resursunu qoruyub saxlayır. Xüsusilə müasir istehsal münasibətlərində yeni texnologiyaların və sürətlə dəyişən tələb şərtlərinə cavab verəcək yeni məhsulların yaradılması gərəkliyi, innovasiya məfhumunu daha da aktuallaşdırmışdır. Yəni innovasiya, sadəcə iqtisadi artım sürətinin artırılması baxımından deyil, iqtisadi inkişafın istiqamətinin dəyişdirilməsi və həyat standartları səviyyəsinin yaxşılaşdırılması baxımından da böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Innovasiya sahibkarlıq fəaliyyəti üçün də əsas yaradır. Yəni, sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi baxımından irəli sürülən yeni iş təşəbbüsü əslində bir yeniliyin, başqa sözlə innovasiyanın həyata keçirilməsinə yönəlik bir proses nəticəsində meydana çıxır. Deməli, innovasiya bir fəaliyyət növü kimi nəinki iqtisadiyyatın keyfiyyət göstəricilərinin təkmilləşdirilməsinə xidmət edir, eyni zamanda yeni fəaliyyət mühütü yaradır.

Investisiya və innovasiya arasında nisbət xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Bu xüsusilə iqtisadi inkişafın dövriliyi ilə şərtlənir. Innovasiya təbii və digər resurslardan qənaətlə istifadə üçün yeni imkanlar açır. Əlbəttə resursqoruma nə qədər

aktual məsələ olsa da, bütün hallarda investisiyaları innovasiyalara yönəltmək imkan xaricindədir. Buna edilən cəhdlərin reallığı isə məqsəd və vasitələrin müvafiqliyindən həlledici dərəcədə asılıdır. İstehsal vasitələrinin yeniləşməsi sürəti onların köhnəlməsi tempi ilə şərtlənir. Digər tərəfdən yeniləşmə tempi məhsulun maya dəyərini aşağı salmağa maneədir. Bu vəziyyətdən çıxış yollarından biri fondlardan istifadə intensivliyinin yüksəldilməsinin optimal həddinin tapılmasıdır.

Azərbaycanın informasiya kommunikasiya texnologiyaları sahəsində regionun aparıcı ölkəsinə çevrilməsi üçün məqsədyönlü dövlət siyasəti həyata keçirilir. XXI əsr müasir informasiya cəmiyyətinin yaradılması, regionların zəngin təbii sərvətlərinin təsərrüfatçılıq dövriyyəsinə cəlb edilməsi, insan kapitalına xidmət etməsi yüksək intellektual səviyyənin formalaşması baxımından keyfiyyətə yeni eranın başlanğıcı sayıla bilər. Siyasi sabitlik, dinamik sosial-iqtisadi inkişaf, cəmiyyətdə demokratik proseslərin daha da inkişafı, dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyanın dərinləşməsinə şərait yaradır. Nəhəng enerji və nəqliyyat layihələrinin reallaşması, mütərəqqi təcrübənin mənimsənilməsi Azərbaycanın informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqi, rabitənin inkişafı sahəsində də qabaqcıl dövlətlər sırasına çıxmasına imkan yaratmışdır.

Iqtisadi və sosial inkişafın qarşısında duran vəzifələri yerinə yetirmək üçün zəruri olan investisiya qoyuluşunun strateji istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi mühüm məsələlərdən hesab edilir. Başqa sözlə istər daxili, istərsə də xarici investorun marağı heç də həmişə investisiya qoyulan ölkənin maraqları ilə üst-üstə düşmür. Ona görə də dövlətin investisiya qoyuluşunun istiqamətləndirilməsinə müxtəlif mexanizmlərdən istifadə etməklə təsir göstərməsi zərurətə çevrilir. Belə müdaxilənin praktik reallaşdırılması üçün əsas qismində investisiyanın törətdiyi sosial-iqtisadi effektlər çıxış edə bilər.

Investisiya fəaliyyətinin yönəldilməsi istiqaməti kimi innovasiya təbii və digər resurslardan qənaətlə istifadə üçün yeni imkanlar açır. Innovasiya əmək məhsuldarlığının artımına, istehsal olunan məhsulların kəmiyyətinin və keyfiyyətinin yüksəldilməsinə şərait yaradır. Müasir dövrdə bu kimi mühüm vəzifənin yerinə-

yetirilməsində texnoparklar xüsusi üstünlükləri ilə seçilməkdədir. Təcrübə göstərir ki, informasiya texnologiyaları sahəsində innovasiya təmayüllü kiçik və orta sahibkarlığa kömək elmi-tədqiqatların kommersiyalaşdırılaraq elmin dövlətdən asılılığının azaldılması, xarici informasiya texnologiyaları şirkətlərinin və potensial investorların Azərbaycanın bu bazara cəlb olunması, texnologiya hazırlayanlar və investorlar arasında kommersiya əlaqələrinin yaradılması, inkişafın müxtəlif mərhələlərində elm yönümlü texnoloji layihələrə yerli və xarici investisiyaların cəlb olunması, yeni iş yerlərinin yaradılması, yüksək ixtisaslı və beynəlxalq təcrübəyə malik mütəxəssislər yetişdirmək, birgə tədqiqat layihələri, regional innovasiya sisteminin formalaşdırılması və tətbiqi, texnologiyaların və informasiya resurslarının ötürülməsi və s. bu kimi məqsədlərin reallaşması üçün texnoparkların yaradılması və inkişafının təmin edilməsi keçid iqtisadiyyatlı ölkələr üçün alternativsiz vasitədir.

Investisiya və innovasiya yönümlü investisiya qoyuluşları arasında nisbət xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Bu xüsusilə iqtisadi inkişafın dövriliyi ilə şərtlənir. Innovasiya təbii və digər resurslardan qənaətlə istifadə üçün yeni imkanlar açır. Əlbəttə resursqoruma nə qədər aktual məsələ olsa da, bütün hallarda investisiyaları innovasiyalara yönəltmək imkan xaricindədir. Buna edilən cəhdlərin reallığı isə məqsəd və vasitələrin müvafiqliyindən həlledici dərəcədə asılıdır. İstehsal vasitələrinin yeniləşməsi sürəti onların köhnəlməsi tempi ilə şərtlənir. Digər tərəfdən yeniləşmə tempi məhsulun maya dəyərini aşağı salmağa maneədir. Bu vəziyyətdən çıxış yollarından biri fondlardan istifadə intensivliyinin yüksəldilməsinin optimal həddinin tapılmasıdır.

Ümumilikdə, innovasiyaların maliyyələşməsi iki mərhələdə həyata keçirilir, ilkin maliyyələşmə və inkişafın maliyyələşməsi. İlkin maliyyələşmə başlamazdan əvvəl və başlanğıcda, inkişafın maliyyələşməsi isə ilkin inkişaf və genişlənmə kimi mərhələlərdən ibarət olur. Innovasiyaların ilkin maliyyələşdirilməsində vençur kapitalının rolu get-gedə artır. Vençur kapitalının əsas hissəsi dövlət və iri korporasiyalar tərəfindən maliyyələşdirilən layihələrin inkişafına yönəldilir.

Vençur kapitalı innovasiya prosesinin sonrakı mərhələlərində, innovasiyaların kommersiyalaşdırılması mərhələsində böyük rol oynayırlar. Vençur kapitalının böyük hissəsi infrastrukturun yaradılması, biznesin inkişafı üçün əsas fondların, dövriyyə kapitalının, marketinq və satışın təşkilində istifadə olunur. Bu baxımdan ixtisaslaşmış fondların təsis olunması innovasiya yönümlü investisiya qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsi baxımından əhmiyyət kəsb edir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Atakişiyev M., Süleymanov Q. “İnnovasiya menecmenti”, Bakı: 2004, səh. 324
2. Aslanzadə I.A. “İnvestisiya layihələrinin təşkili və idarə olunması”, Bakı: 2000, səh. 183
3. Aslanzadə I.A. “İnnovasiyanın idarə edilməsi”, Bakı: 1997, səh. 149
4. Axundov M.Ə. Strateji idarəetmə. Bakı, “Ağrıdağ”, 2001.
5. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin illik hesabatı. Bakı: 2010
6. “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” (2004-2008, 2009-2013, 2014-2018-ci illər)
7. Allahverdiyev H.B., Məmmədov Z.T. İnvestisiya proseslərinin tənzimlənməsi. Bakı: ADIU nəşriyyatı, 2003, 284 s.
8. “Milli iqtisadi inkişafın Azərbaycan modeli» mövzusunda konfransın materialları III hissə səh 5 – 6 Bakı 2007
9. Allahverdiyev H., Qafarov K., Əhmədov Ə., «Milli iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi», Bakı 2007 447 s.;
10. Allahverdiyev Ə. «Bazar iqtisadiyyatının təşəkkülü prosesində makroiqtisadi dinamik və struktur dəyişikliklərin tənzimlənməsi problemləri», Bakı, 2001
11. Abbasov A. İqtisadiyyatın tarazlaşdırılmasının tənzimlənməsi problemləri. İqtisad elmləri: nəzəriyyə və praktika jurnalı. 1999, №3, s. 44-51;
12. Babayev Ə. «Milli iqtisadiyyat və milli model» «Milli iqtisadi inkişafın Azərbaycan modeli» mövzusunda beynəlxalq konfransın plenar iclasının materialları, II cild 2007-ci il
13. Bayramov Ə., Quliyev M. «İntegrativ bağlılıq, çoxvektorlu yanaşma və səmərəli seçim problemləri» İqtisad elmləri: nəzəriyyə və praktika jurnalı
14. Qafarov Ş. «Müasir iqtisadi sistem və qloballaşma» Bakı 2005
15. Hacıyev Ş.H. «Heydər Əliyevin iqtisadi inkişaf strategiyası yeni mərhələdə» Heydər Əliyev «İqtisadi inkişaf strategiyasının təntənəsi» Bakı 2008
16. Hacıyev Ş.H. «Ümummilli inkişafın yeni mərhələsi» Azərbaycan qəzeti 30 iyun 2008
17. H. Rasim «İqtisadi inkişaf və makroiqtisadi siyasət», Bakı 2002
18. Hüseynov S., Davamlı insan inkişafının strateji istiqamətləri» Bakı 2003
19. Hüseynov F. «İqtisadi problemlər: mülahizələr, düşüncələr və nəticələr» Bakı 2006.
20. Hüseynov T.Ə. Azərbaycan sənayesi və davamlı iqtisadi inkişaf strategiyası, «Milli iqtisadi inkişafın Azərbaycan modeli» mövzusunda beynəlxalq konfransın plenar iclasının materialları. IV cild, Bakı 2007
21. Həsənov R. Azərbaycan Respublikasının sosial – iqtisadi inkişafının bazar modelinin konseptual əsasları. Bakı 1998, s. 102;
22. Həsənov R. İslahatların yeni mərhələsində iqtisadi inkişafın əsas istiqamətləri. İqtisad elmləri: nəzəriyyə və praktika jurnalı, 1999, №3, s. 11;

23. Mahmudov Ə. «Azərbaycan iqtisadiyyatının aktual problemləri» Bakı, 2008
24. Məmmədov N., Bərxudarov M., «İqtisadi təhlükəsizlik» Bakı 2006.
25. Meybullayev M.X. Milli iqtisadi inkişaf modelinin prinsipləri. «Milli iqtisadi inkişafın Azərbaycan modeli» mövzusunda beynəlxalq konfransın plenar iclasının materialları. II cild, Bakı 2007
26. Muradov Ş., İbadov S. İqtisadi qloballaşma şəraitində Milli iqtisadiyyat: nəzəri təhlil. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının xəbərləri. Humanitar və ictimai elmlər seriyası (İqtisadiyyat), 2003, № 1, S. 29.
27. Nadirov A. Müstəqil Azərbaycanın iqtisadiyyatının inkişaf məsələləri. Bakı, Elm, 2002, s. 43;
28. Nağıyev Ə., Novruzov V., Allahverdiyev N., Əlirzayev Ə., «Heydər Əliyev və Azərbaycan iqtisadiyyatı» Bakı, 1998
29. Nuriyev Ə. «Regional siyasət və idarəetmə» Bakı 2004, səh. 255, 256, 265
30. İmanov Q., Həsənli Azərbaycanın sosial – iqtisadi inkişafının modelləri. Bakı, «Elm», 2001
31. Kərimli İ. Milli iqtisadiyyat. Bakı. Azərnəşr, 1994, s. 124;
32. Kərimli İ., Süleymanov N. Milli iqtisadiyyatın əsasları. Dərslük, Bakı 2000,
33. Kəlbəliyev Y.A «Fiskal siyasət və Milli iqtisadiyyatın tənzimlənməsi» Bakı 2005
34. Səfərov S. Siyasət strategiyası: konseptual əsaslar. Bakı, Azərnəşr, 2000.
35. Səmədzadə Z. Dünya iqtisadiyyatı. Çin iqtisadi möcüzəsi. Bakı, 2003, s.317;
36. Salahov S.V. Aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsi problemləri. Bakı: Nurlar, 2004.
37. Ələkbərov Ə., «Sosial-iqtisadi inkişafın maliyyə-büdcə parametrlərinin tənzimlənməsi» Bakı 2007
38. Əliyev A., Şəkəraliyev A. Bazar iqtisadiyyatına keçid: Dövlətin iqtisadi siyasəti. Bakı. Az. DIU, 2002
39. Əlirzayev Ə. «İslahatlar və sürətlənmə strategiyası gedişində Azərbaycanın sosial – iqtisadi inkişaf problemləri: təcrübə, meyllər və perspektiv istiqamətlər» Bakı 2005,
40. Əhmədov M.A. «Qloballaşma və Milli iqtisadiyyatın formalaşması», Bakı-2003 s. 520;
41. A.P.Qradov «Milli iqtisadiyyat» Bakı 2008
42. V.İ.Kuşlin «Bazar iqtisadiyyatının dövlət tənzimlənməsi» Bakı 2008
43. B.N.Kuzik, V.İ. Kuşlin, B.Yokoveç «Proqnozlaşdırma, strateji planlaşdırma və milli proqramlaşdırma» Moskva «Экономика» 2008
44. Əliyev A.Ə., Şəkəraliyev A.Ş. Bazar iqtisadiyyatına keçid: dövlətin iqtisadi siyasəti. Bakı: ADIU nəşriyyatı, 2002, 440 s.
45. Əlirzayev Ə.Q. Azərbaycanın iqtisadi inkişafının konsepsiyası və proqramı. Bakı: Odlar Yurdu nəşriyyatı, 1999, 246 s.
46. Əhmədov Ə.M. Makroiqtisadi tarazlığın təhlilil. Bakı: İqtisad İnstitutu nəşriyyatı, 1995, 124 s.

47. Zeynalov F.D. Investisiyalar və Azərbaycanda onların mövcud durumu. Bakı: Elm, 2001, 136 s.
48. İbrahimov F. “Azərbaycan iqtisadiyyatına yönəldilən xarici investisiyalar və onun milli iqtisadiyyatın dirçəlməsində rolu”, Bakı: 2007, səh. 112
49. “Investisiya fondları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 30 Noyabr 1999-cu il
50. “Investisiyalar haqqında” Qazaxıstan Respublikasının Qanunu, Astana: 2003
51. «Investisiya fəaliyyəti haqqında» AR qanunu. Bakı: Biznesmenin bülleteni, №26(56) 1995
52. Kərimiov V., Erdal A. Investisiya layihələrinin hazırlanması və qiymətləndirilməsi. Bakı: 2002, 101 s.
53. “Müştərək (kollektiv) investisiya institutları haqqında (paylı və korporativ investisiya fondları)” Ukrayna Respublikasının Qanunu, Kiyev: 2001
54. Nadirov A.A. Müstəqil Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişaf məsələləri. Bakı: Elm, 2001, 534 s.
55. Paşayev T. “Investisiya və müasir dövrdə Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafında onun rolu”, Bakı: 2001, səh. 174
56. “Patent haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı, 1997
57. Səmədzadə Ş.Ə., Əliyeva E.Ə., Əliyev N.S. «Investisiya layihələndirməsi», Bakı: 2003, səh. 146
58. Sabiroğlu N. “Qloballaşma və xarici investisiyalar”, Bakı: 2006, səh. 213
59. Səfərov R. “Azərbaycanda yeni texnologiyaların tətbiqi sahəsində innovasiya fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi mexanizmləri”, Bakı: 2007, səh. 228
60. Sadıqov K.F. Milli iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin konseptual əsasları. Bakı: Azər nəşr, 1999, 72 s.
61. “Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 1996
62. Talıbov M.K. Milli iqtisadiyyatın inkişafında xarici investisiyaların rolu // İqtisadiyyat və audit jurnalı, 2002, №9, s.32-35
63. “Xarici investisiyalar haqqında” Qazaxıstan Respublikasının Qanunu, Astana: 1994
64. «Xarici investisiyaların qorunması haqqında» AR qanunu. Bakı:
65. Biznesmenin bülleteni, №40(367) 2001
66. Hüseynov T.Ə. Sənayenin iqtisadiyyatı. Bakı: 2000, 583 s.
67. Hacızadə E.M. Neftqazçıxarma kompleksinin iqtisadi inkişaf modeli. Bakı: Elm, 2002, 471 s.
68. Cəbiyev R.M. Azərbaycanda bazar infrastrukturunun formalaşması və inkişafı. Bakı: 2000, 234 s.
69. Şahbazov K.A., Məmmədov M.H., Həsənov H.S. «Menecment», Bakı: 2005, səh. 165

70. Axmedov I.A. Qosudarstvennoe regulirovanie gkonomiki v perexodniy period. Baku: Zaman, 1999, 202 s.
71. Avtanomov V.S. Istorïa gkonomiçeskix uçeniy. M.: Infra-M, 2000, 645 s.
72. Anğşin V.M. «Investiüionniy analiz». M.: Delo, 2008, 258 s.
73. Anikonov N.B., Bobkov A.Q. Innovaüii v sisteme gkonomiçeskoqo razvitiä // Innovaüii. 2004, №4
74. Anisimov Ö.P., Curavlev Ö.V., Artemenko V.P. Osvoenie produktivix innovaüiy. Voronec: Qos. texnol. Akademiä, 2003
75. Bulatov A.S. Gkonomika. M.: Öristğ, 2002, 894 s.
76. Barınvoy A.V. i dr. «Innovaüii». M.: Delo, 2007, 196 s.
77. Balabanov I.L. Innovaüionniy menedcment. Spb.: Piter, 2001, 521 c.
78. Vilenskiy P., Livişü V., Smolæk S.A. Oüenka gffektivnosti investiüionnix proektov: teoriä i praktika. M.: DELO, 2004
79. Volkov A.S. «Investiüionnie proektı: ot modelirovaniä do realizaüii». M.: Infra, 2006, 324 s.
80. Quseynov S.K. Gffektivnostğ strukturi promışlennoqo proizvodstva v usloviäx eqo intensivikaüii. Baku: Glm, 1997, 372 s.
81. Qitman D.L. Osnovı investirovaniä. M.: Delo, 1997, 813 s.
82. Qranberq A.Q. «Dvicenie reqionov Rosii k innovaüionnoy gkonomike». M.: Infra, 2006, 284 s.
83. Qolub A., Strukova E. Gkonomika prirodnix resursov. M.: Aspekt-Pres, 1998, 468 s.
84. Qrəznovoy A.Q., Nikalaev I.P., Kadıkova V.Ş. Gkonomika. M.: Delo, 2001, 348 s.
85. Qorfinkelğ V.Ə., Kuprækov E.M., Prasolova V.P. Gkonomika predpriätia. M.: Öniti, 1996, 366 s.
86. Qonçarenko L.P. Innovaüionnaə politika. M.: KNORUS, 2009., 352 s.
87. Santo B. Innovaüiä kak sredstvo gkonomiçeskoqo razvitiä. M.: Progress, 2000
88. Evdokimova T.Q. i dr. «Innovaüionniy menedcment». M.: Infra, 2005, 426 s.
89. Eqorov V.I. Gkonomika nefteqazodobıvaöhey promışlennosti. M.: Nedra, 1984, 652 s.
90. Curavlëova Q.P. Gkanomika. M.: Örist, 2001, 367 s.
91. Cukova E.F. Denqi, kredit i banki. M.: Öniti, 2001, 593 s.
92. Iqoşin N.V. Investiüii. M.: Öniti, 1999, 683 s.
93. Ivanova N.I. Naüionalğnie innovaüionnie sistemı. M.: Nauka, 2002, 375 c.
94. Ivaşkovskiy S.N. Mikrogkanomika. M.: Finansı, 1999, 437 s.
95. Nocnikova A.B. «Investiüionniy mexanizmi v realğnoy gkonomike», M.: M3-press, 2008, s.171
96. Pindayk R.S., Rubinfeld R.D. Mikrogkanomika. M.: Delo, 2000, 341 s.
97. Samuelson P.A., Nordxaus V.D. Gkanomiks. M.: KnoRus, 1999, 857 s.
98. Stenli F., Dornbuş R., Smalenzi R. Gkonomika. M.: Delo, 2001, 587 s.

99. Semimotina N.Q., Pravovoe regulirovanie inostrannix investitsii v Rossii i zarubecom. M.: Nedra, 2005, 368 s.
100. Selihev A.S. Makrogkanomika. Sankt-Peterburq: Ximizdat, 2001, 452 s.
101. Teplova T.V. Finansoviy menedcment: upravlenie kapitalom i investitsiiami. M.: Nedra, 2000, 542 s.
102. Tomson L.D., Dconk M. Osnovi investirovaniya. M.: Delo, 1999, 756 s.
103. Teplova T.V. Finansoviy menedcment: upravlenie kapitalom i investitsiiami. M.: Nedra, 2000, 542 s.
104. Uilgəm F.Şarp, Qordon Dc. Aleksandr, Dcefri V.Bgyli, Investitsii. M.: Infra-M, 1999, 693 s.
105. Xorn Dc.V. Osnovi upravleniya finansami. M.: Finansı i statistika, 2001, 736 s.
106. Xavranek P.M. Rukavodstvo po otienke gffektivnosti investitsii. M.: Infra-M, 1999, 481 s.
107. Şeremet V.V., Pavlöçenko V.M., Şapiro V.D. Upravleniya investitsiiami. V 2-x t. T. 2, M.: Vısşaa şkola, 1998, 509 s.
108. Şmalen Q.V. Osnovi i problemi gkonomiki predprietiya. M.: Finansı i statistika, 1996, 572 s.
109. Şarp U. «Investitsii». M.: Infra, 2006, 942 s.
110. World investment report, New York, United Nations, 2006, p.648
111. www.economy.gov.az
112. www.e-qanun.az
113. www.economy.gov.az
114. www.un-az.org
115. www.azstat.org
116. www.science.az
117. www.nba.az

Ə D Ə B İ Y Y A T

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Bakı 2004.
2. Azərbaycan Respublikasının qanunları, 1992-2015-ci illər.
3. “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” inkişaf konsepsiyası
4. “Milli iqtisadi inkişafın Azərbaycan modeli» mövzusunda konfransın materiaları III hissə səh 5 – 6 Bakı 2007
5. Allahverdiyev H., Qafarov K., Əhmədov Ə., «Milli iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi», Bakı 2007 447 s.;
6. Allahverdiyev Ə. «Bazar iqtisadiyyatının təşəkkülü prosesində makroiqtisadi dinamik və struktur dəyişikliklərin tənzimlənməsi problemləri», Bakı, 2001
7. Abbasov A. İqtisadiyyatın tarazlaşdırılmasının tənzimlənməsi problemləri. İqtisad elmləri: nəzəriyyə və praktika jurnalı. 1999, №3, s. 44-51;
8. Babayev Ə. «Milli iqtisadiyyat və milli model» «Milli iqtisadi inkişafın Azərbaycan modeli» mövzusunda beynəlxalq konfransın plenar iclasının materialları, II cild 2007-ci il
9. Bayramov Ə., Quliyev M. «İntegrativ bağlılıq, çoxvektorlu yanaşma və səmərəli seçim problemləri» İqtisad elmləri: nəzəriyyə və praktika jurnalı
10. Qafarov Ş. «Müasir iqtisadi sistem və qloballaşma» Bakı 2005
11. Hacıyev Ş.H. «Heydər Əliyevin iqtisadi inkişaf strategiyası yeni mərhələdə» Heydər Əliyev «İqtisadi inkişaf strategiyasının təntənəsi» Bakı 2008
12. Hacıyev Ş.H. «Ümummilli inkişafın yeni mərhələsi» Azərbaycan qəzeti 30 iyun 2008
13. H. Rasim «İqtisadi inkişaf və makroiqtisadi siyasət», , Bakı 2002
14. Hüseynov S., Davamlı insan inkişafının strateji istiqamətləri» Bakı 2003
15. Hüseynov F. «İqtisadi problemlər: mülahizələr, düşüncələr və nəticələr» Bakı 2006.

- 16.Hüseynov T.Ə. Azərbaycan sənayesi və davamlı iqtisadi inkişaf strategiyası, «Milli iqtisadi inkişafın Azərbaycan modeli» mövzusunda beynəlxalq konfransın plenar iclasının materialları. IV cild, Bakı 2007
- 17.Həsənov R. Azərbaycan Respublikasının sosial – iqtisadi inkişafının bazar modelinin konseptual əsasları. Bakı 1998, s. 102;
- 18.Həsənov R. İslahatların yeni mərhələsində iqtisadi inkişafın əsas istiqamətləri. İqtisad elmləri: nəzəriyyə və praktika jurnalı, 1999, №3, s. 11;
- 19.Mahmudov Ə. «Azərbaycan iqtisadiyyatının aktual problemləri» Bakı, 2008
- 20.Məmmədov N., Bərxudarov M., «İqtisadi təhlükəsizlik» Bakı 2006.
- 21.Meybullayev M.X. Milli iqtisadi inkişaf modelinin prinsipləri. «Milli iqtisadi inkişafın Azərbaycan modeli» mövzusunda beynəlxalq konfransın plenar iclasının materialları. II cild, Bakı 2007
- 22.Muradov Ş., İbadov S. İqtisadi qloballaşma şəraitində Milli iqtisadiyyat: nəzəri təhlil. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının xəbərləri. Humanitar və ictimai elmlər seriyası (İqtisadiyyat), 2003, № 1, S. 29.
- 23.Nadirov A. Müstəqil Azərbaycanın iqtisadiyyatının inkişaf məsələləri. Bakı, Elm, 2002, s. 43;
- 24.Nağıyev Ə., Novruzov V., Allahverdiyev N., Əlirzayev Ə., «Heydər Əliyev və Azərbaycan iqtisadiyyatı» Bakı, 1998
- 25.Nuriyev Ə. «Regional siyasət və idarəetmə» Bakı 2004, səh. 255, 256, 265
- 26.İmanov Q., Həsənli Azərbaycanın sosial – iqtisadi inkişafının modelləri. Bakı, «Elm», 2001
- 27.Kərimli İ. Milli iqtisadiyyat. Bakı. Azərnəşr, 1994, s. 124;
- 28.Kərimli İ., Süleymanov N. Milli iqtisadiyyatın əsasları. Dərslük, Bakı 2000,
- 29.Kəlbəyev Y.A «Fiskal siyasət və Milli iqtisadiyyatın tənzimlənməsi» Bakı 2005
- 30.Səfərov S. Siyasət strategiyası: konseptual əsaslar. Bakı, Azərnəşr, 2000.
- 31.Səmədzadə Z. Dünya iqtisadiyyatı. Çin iqtisadi möcüzəsi. Bakı, 2003, s.317;

- 32.Salahov S.V. Aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsi problemləri. Bakı: Nurlar, 2004.
- 33.Ələkbərov Ə., «Sosial-iqtisadi inkişafın maliyyə-büdcə parametrlərinin tənzimlənməsi» Bakı 2007
- 34.Əliyev A., Şəkərəliyev A. Bazar iqtisadiyyatına keçid: Dövlətin iqtisadi siyasəti. Bakı. Az. DİU, 2002
- 35.Əlirzayev Ə. «İslahatlar və sürətlənmə strategiyası gedişində Azərbaycanın sosial – iqtisadi inkişaf problemləri: təcrübə, meyllər və perspektiv istiqamətlər» Bakı 2005,
- 36.Əhmədov M.A. «Qloballaşma və Milli iqtisadiyyatın formalaşması», Bakı-2003 s. 520;
- 37.A.P.Qradov «Milli iqtisadiyyat» Bakı 2008
- 38.V.İ.Kuşlin «Bazar iqtisadiyyatının dövlət tənzimlənməsi» Bakı 2008
39. B.N.Kuzik, V.İ. Kuşlin, B.Yokoveç «Proqnozlaşdırma, strateji planlaşdırma və milli proqramlaşdırma» Moskva «Экономика» 2008

Iqtisadi hadisə və proseslərin məzmununda və miqyasında baş verən keyfiyyət dəyişiklikləri onlara yanaşmada yeni tarixi-iqtisadi reallıqları meydana çıxarır. Belə ki, konkret iqtisadi şəraitdə mövcud problemin həlli baxımından effektiv hesab olunan vasitə, dəyişən sosial-iqtisadi şəraitin təsiri nəticəsində yeni keyfiyyət əlaməti aspektindən qiymətləndirilir. Bazar ənənələrinə malik ölkələrdə bu obyektiv reallıq, problemlərin həllinə yanaşmada yeni iqtisadi düşüncə tərzinin formalaşmasında irəli gəlmiş halda, iqtisadi sistemi transformasiyaya məruz qalan dövlətlərdə fərqli əlamətlərlə müşahidə olunur. Bu zaman həyata keçirilən iqtisadi islahatlar müxtəlif sahələrdə investisiya qoyuluşlarının reallaşdırılmasını zərurətini meydana çıxarır. Lakin, istənilən halda milli iqtisadiyyata xarici mühit amillərinin təsirinin mövcudluğu keyfiyyətcə yeni yanaşmanı şərtləndirir.

Müasir dövrdə iqtisadi nailiyyətlərin əldə olunması hər bir ölkə iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətliliyindən əhəmiyyətli dərəcədə asılılığı danılmaz faktır. Bu amil qloballaşmanın dərinləşdiryi bir şəraitdə öz əhəmiyyətini bir daha artırmaqdadır. Belə ki, yüksək rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyata malik ölkələr beynəlxalq bazara güclü və daha çox fayda əldə edən subyekt kimi qoşulduğu halda, müvafiq parametr üzrə zəif olan ölkələr isə əksər hallarda istehlakçı qismində iştirak edirlər.

Ölkə iqtisadiyyatının rəqabətqabiliyyətliliyi isə şübhəsiz ki, onun əsasını təşkil edən elementlərin rəqabətqabiliyyətliliyi ilə şərtlənir. Burada xüsusi diqqət yetirilən məqam, iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyinin hansı vasitələrdən istifadə edilməsi ilə təmin olunmasından ibarətdir. Bu baxımdan innovasiya fəaliyyəti bütün səviyyələrdə ön plana çıxmış olur. Beynəlxalq bazarlarda iştirak payına görə nisbətən kiçik dövlətlərin müvafiq məkanda iştirakının dayanıqlılığının təmin olunması aspektindən isə innovasiya obyektiv xarakter daşıyır.

Iqtisadi inkişaf prosesləri müxtəlif dövrlər ərzində fərqli amillərin təsiri altında dinamik xarakter qazanmışdır. Müasir dövrdə makroiqtisadi tarazlığın, həmçinin davamlı iqtisadi inkişafın əsasını təşkil edən, eyni zamanda istər bütövlükdə dövlətin, istərsə də təsərrüfat subyektlərinin rəqabət mübarizəsində dayanıqlılığını təmin edən əsas element kimi məhz innovasiya çıxış etməkdədir. Belə ki, müxtəlif sahələrdə innovasiyaların tətbiq edilməsi vasitəsilə əmək məhsuldarlığının səviyyəsini yetərincə yüksəldə bilən dövlət, dünya bazarında rəqabət prosesinin aktiv iştirakçısına çevrilə bilər. Onun hansı səviyyədə təmin olunması isə bilavasitə innovasiyaların mənimsənilməsi səviyyəsindən asılıdır.

Mövzunun aktuallığını şərtləndirən digər amil innovasiyanın sahibkarlıq fəaliyyəti üçün əsas yaratma qabiliyyətinə malik olmasıdır. Yəni, sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi baxımından irəli sürülən yeni iş təşəbbüsü əslində bir yeniliyin, başqa sözlə innovasiyanın həyata keçirilməsinə yönəlik proses nəticəsində meydana çıxır. Deməli, innovasiya bir fəaliyyət növü kimi nəinki iqtisadiyyatın keyfiyyət göstəricilərinin təkmilləşdirilməsinə xidmət edir, eyni zamanda

yeni fəaliyyət mühütü yaradır. Bu baxımdan, investisiyaların innovasiya yönümlü-
lüyünün təmin olunması yollarının tədqiq edilməsi, həmçinin onun əsasında sosial-
iqtisadi səmərəlilik problemlərinin geniş planda tədqiq edilməsi işin ana xəttini
təşkil edir.